ความประทับใจ

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงประชัญคดี

ณ. สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

วันพุธ ที่ ๙ มีนาคม ๒๕๐๙

บันทึกประวัติหลวงประชัญคดี

นามเดิม	**มิตร**
เกิด	**๖ ๗ ๘ (๘) ปีฉลู** **ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๒**
สัญชาติ	**ไทย**
อยู่ในบังคับ	**สยาม**
ศาสนา	**พุทธศาสนา**
นามบิดา	**พระพรหมาภิบาล (เพิ่ม ภูมิรัตน)**
นามมารดา	**ส้มเช้า**
เกิดที่บ้าน	**ถนนตะนาว อำเภอพระนคร**

การศึกษา

พ.ศ. ๒๔๓๙	หนังสือไทย	
	โรงเรียนมงกุฎราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศ	๓ ปี
พ.ศ. ๒๔๔๒	หนังสือไทย	
	โรงเรียนประถมศึกษาราชบพิธ	๔ ปี
	สำเร็จประโยคหนึ่งชั้น ๔	
	ได้รับประกาศนียบัตร	
พ.ศ. ๒๔๔๖	หนังสือไทยและภาษาอังกฤษ	
	โรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ	๓ ปี

	สำเร็จประโยคชั้นที่ ๒	
	ได้รับประกาศนียบัตร	
พ.ศ. ๒๔๔๙	วิชาเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ และภาษาอังกฤษ	
	โรงเรียนราชบูรณะ	๑ ปี
พ.ศ. ๒๔๕๐	กฎหมาย	
	โรงเรียนกฎหมาย	๑ ปี
	และยังสนใจศึกษาเพิ่มเติมอยู่ ถึงแม้จะไป	
	ศึกษาแพทย์ในระยะหลัง	
พ.ศ. ๒๔๕๑	แพทย์ไทย	
	โรงเรียนแพทย์ไทย ซึ่งจัดตั้งโดย	
	พระยาพิศณุประสาทเวทย์	๒ ปี
พ.ศ. ๒๔๕๓	ฝึกงานพนักงานรับฟ้องศาลแพ่ง	
	กระทรวงยุติธรรม	๒ ปี
พ.ศ. ๒๔๕๕	ระเบียบการอัยการ	
	พระนครศรีอยุธยา	๔ เดือน

รับราชการ

๑/๑๐/๒๔๕๑	แพทย์กระทรวงมหาดไทย		
	รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ	๔๐.๐๐	บาท
๑/๑/๒๔๕๒	รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ	๖๐.๐๐	บาท
๑๐/๙/๒๔๕๔	แพ่งจังหวัดสมุทรสงคราม	๘๐.๐๐	บาท
๑/๑/๒๔๕๗	แพ่งจังหวัดสมุทรสงคราม	๑๐๐.๐๐	บาท
๒๓/๒/๒๔๕๗	อัยการจังหวัดนครปฐม	๑๐๐.๐๐	บาท

๑/๑/๒๔๕๘	อัยการจังหวัดนครปฐม ๑๕๐.๐๐ บาท
๑/๑/๒๔๕๙	อัยการทั้งหมดย้ายมาสังกัดกระทรวงยุติธรรม
๑๒/๑๑/๒๔๖๐	อัยการจังหวัดนครปฐม ๑๖๐.๐๐ บาท
๑ มีนาคม ๒๔๖๑	โอนมารับราชการในกระทรวงคมนาคม ตำแหน่งอาณายาลรถไฟ
๒๔๗๕	อาณายาลรถไฟชั้นที่ ๑ กรมรถไฟหลวง ๔๓๗.๕๐ บาท

ยศ, บรรดาศักดิ์ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์

๒๑ เมษายน ๒๔๕๗	เป็นรองอำมาตย์ตรี
๑๑ มีนาคม ๒๔๕๗	เป็นขุนสมรรคไชยศรี ยกกระบัตรเมืองนครปฐม ถือศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่
๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๘	เป็นนายหมู่เอก (ยศเสือป่า)
๘ ธันวาคม ๒๔๕๙	เป็นรองอำมาตย์โท
๒๗ กุมภาพันธ์	เป็นว่าที่นายหมวดตรี (ยศเสือป่า)
๓๐ ธันวาคม ๒๔๖๐	เป็นหลวงประชัญคดี ตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรม ถือศักดินา ๖๐๐ ไร่
๒๑ มกราคม ๒๔๖๐	ได้รับพระราชทานเหรียญวิจิตราภรณ์
๒๐ ธันวาคม ๒๔๖๒	เป็นรองอำมาตย์เอก
๒๙ ธันวาคม ๒๔๖๒	ได้รับพระราชทานเหรียญเบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๒๙ ธันวาคม ๒๔๖๔	ได้รับพระราชทานเหรียญ จตุรถาภรณ์มงกุฎสยาม
๒๔๗๐	เป็นอำมาตย์ตรี
	ได้รับพระราชทานเหรียญ จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๕ ออกจากราชการหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นข้าราชการบำนาญ

การสมรสและบุตร

๑๗ มีนาคม ๒๔๗๗ ทำการสมรสกับ นางมาลี ฟอร์ดี้ (บุตร พ.ต.ท. ซี. เอส. ฟอร์ดี้ — นางสมบุญ) ได้จดทะเบียนรับ ด.ญ. วิมลทิพย์ ผู้เป็นหลาน (บุตรอันเกิดจาก นายมนูญ — นางวรา) เป็นบุตรบุญธรรม

"ศีลเป็นทุนหนุนธรรมให้จำรัส
ปฏิบัติถึงขั้นปัญญาใส
ย่อมรู้แจ้งเห็นจริงทุกสิ่งไป
ไม่ติดใจลาภยศหมดทุกข์แล"

คุณป่า　　　　คุณปู่　　　　คุณอา

สายสัมพันธ์ วงศ์สกุล " ภูมิรัตน "

ลำดับสายตรง

พราหมณศิริวัฒน (ต้นสกุล)

พราหมณสกุลนี้ เดิมมาแต่รามประเทศอินเดีย มาสู่กรุงสุโขทัย ครั้งนั้นยังเป็นเมืองหลวง ได้เข้ารับราชการมาหลายชั่ว ภายหลังตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้น พราหมณสกุลนี้จึงมารับราชการในกรุงศรีอยุธยา จนถึงท่านพราหมณศิริวัฒน

๑
พราหมณศิริวัฒน

๒
พระมหาราชครู ปุโรหิตาจารย์ ราชสภาวดี บรมหงษ์ องค์ปุโรโสดม พราหมณทิชาจารย์ (บาริศโดมโรมรามราช) ในแผ่นดินพระเพ็ชรราชาธิราช

๓
เจ้าพระยาสุรสีห์พิศมาธิราช หรือเรียกกันสามัญว่า เจ้าพระยาพิษณุโลก (เมฆ) ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก ในแผ่นดินพระเจ้าเสือ

๔
เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์(อู่)

๕
พระยาวิเศษสุนทร (บุนนาค นกเล็ก)

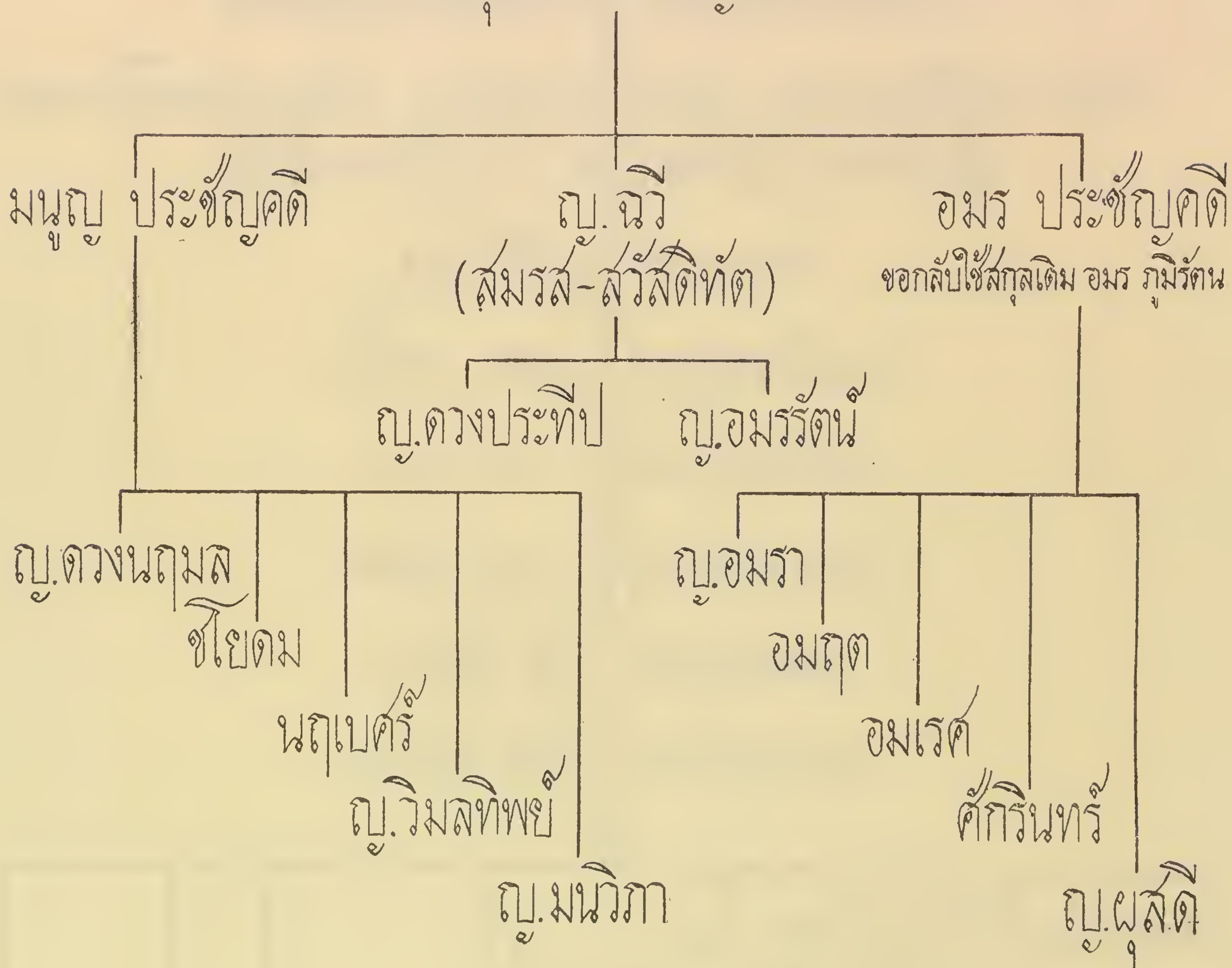
๖
พระยาจินดารังสรรค์ (แก้ว แขก)

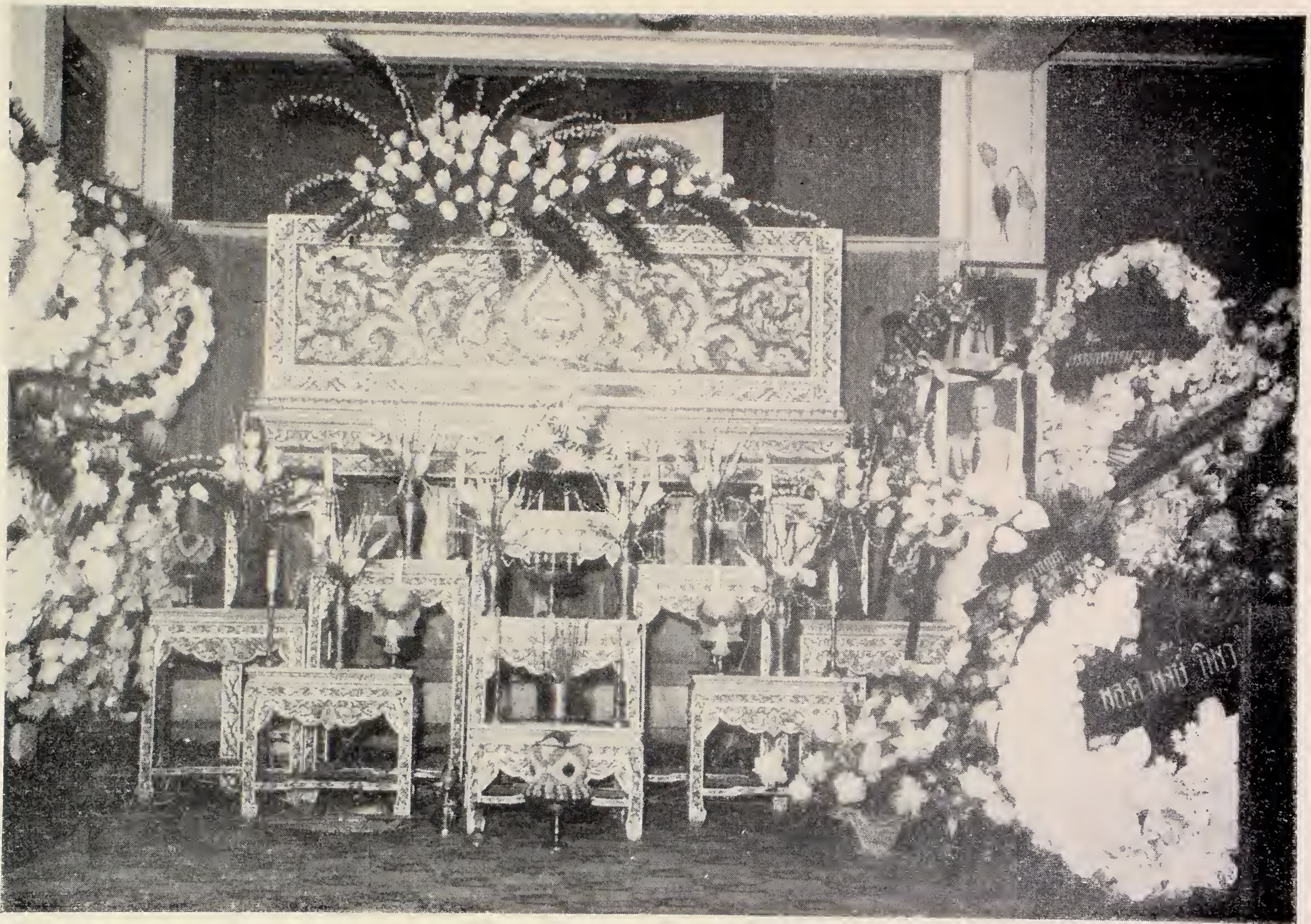
๗
พระยาอนุชิตชาญชัย (อุ่น ภูมิรัตน)

๘
พระยามหาเทพ (จุ้ย ภูมิรัตน)

๙
พระพรหมาภิบาล (เพิ่ม ภูมิรัตน)

๑๐
- หลวงประชัญคดี (มิตร ภูมิรัตน)
- นางสนิท พิจารณ์นิติศาสตร์
- นางแอบ สนโภคภัณฑ์
- นางสาวแถบรัตน์ ภูมิรัตน
- นางเพียงเพ็ญ ภูมิรัตน
- นายสุวพงศ์ ภูมิรัตน

หลวงประชัญคดี (มิตร ภูมิรัตน)
ต่อมาขอเปลี่ยนใช้
สกุล "ประชัญคดี"
มนูญ ประชัญคดี
ญ.ฉวี
(สมรส-สวัสดิทัต)
อมร ประชัญคดี
ขอกลับใช้สกุลเดิม อมร ภูมิรัตน
ญ.ดวงประทีป
ญ.อมรรัตน์
ญ.ดวงนฤมล
ชโยดม
นฤเบศร์
ญ.วิมลทิพย์
ญ.มนวิภา
ญ.อมรา
อมฤต
อมเรศ
ศักรินทร์
ญ.ผุสดี

ตั้งศพ บำเพ็ญกุศลที่บ้าน

พี่มิตร

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของพี่ รวดเร็วเกินไปอย่างคิดไม่ถึง เราเหลือเพียงสองคนพี่น้อง ที่ร่วมบิดามารดาเดียวกัน ตลอดชีวิตมาไม่เคยมีเรื่องผิดใจกันเลย จะมีบ้างบางครั้ง ขณะเมื่อสนทนากัน แล้วมีความคิดความเห็นไม่ตรงกัน ทั้งนี้เป็นเพียง "ติเพื่อก่อ ล้อเพราะรัก" เท่านั้น

เมื่อท่านบิดามารดาถึงแก่กรรมแล้ว เราได้รับมรดกเป็นที่สวน ๓ โฉนด ที่บ้านถนนตะนาว ๑ โฉนด รวมเป็น ๔ โฉนด ทุกโฉนดมีชื่อผู้ถือกรรมสิทธิ์ร่วมกันคือ "นายมิตร พี่ สนิท น้อง" เราตกลงแบ่งมรดกกันด้วยถ้อยคำ ๒—๓ ประโยค คือสวน ๓ โฉนดเป็นของพี่ ที่บ้านถนนตะนาวเป็นของน้อง ต่อจากนั้นมาเราไม่เคยมีเรื่องเกี่ยวกับทรัพย์สินใด ๆ อีกเลย เราไปมาหาสู่กันบ้าง แต่ไม่บ่อยครั้งนัก มีอยู่ครั้งหนึ่งที่พี่เคยปรารภเรื่องลูกของพี่ พี่อยากให้ลูกเรียนแพทย์ เพราะพี่รักวิชานี้มาก แต่ไม่สมประสงค์ เพราะลูก ๆ ของพี่เกิดเปลี่ยนใจเรียนทางวิทยาศาสตร์ แต่ก็เรียนได้ดี และเป็นผลสำเร็จ พี่รักสายเลือดของพี่เหลือเกิน จะเห็นได้ชัดเมื่อเวลาลูกของพี่ประกอบการใดได้ดี พี่ก็ปลาบปลื้ม ลูกได้เลื่อนชั้นพี่ก็พออกพอใจจริง ๆ พี่เอาใจใส่ สอดส่องไปทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ลูกจะมีอายุล่วงเข้าวัยกลางคนแล้วก็ตาม พี่ห่วงใยลูก เหมือนกับว่าทุกคนยังเป็นเด็กอยู่

เรื่องโรคภัยไข้เจ็บของพี่ก็เหมือนกัน พี่คอยพิจารณาอาการของพี่อย่างละเอียด เช่น เวลาวัดปรอท ปรอทขึ้นเพียงเล็กน้อย ๓๗.๒ องศาเซนติเกรด พี่เกิดใจไม่ดีเสียแล้ว คิดไปต่าง ๆ นา ๆ ตลอดจนหยูกยาที่ใช้รับประทาน พี่ต้องซักถามให้แน่ชัด เช่น ความดันโลหิตขึ้นเพียงเล็กน้อย จะต้องใช้ยาชนิดหนึ่ง และถ้าขึ้นมากจะต้อง

ใช้ยาอีกชนิดหนึ่ง ถ้าหากความดันไม่ลด จะทำอย่างไร พี่ศึกษาไปทั้งหมด ยิ่งระยะเกือบสุดท้าย พี่ยิ่งระวังตัวหนักขึ้น อาหารทุกอย่างจำกัดเอง กลัวผิด กลัวแสลงจนน่าสงสาร ชุม-เป้ารักและเคารพคุณลุงมาก พร้อมทั้งเลื่อมใสความอดทน ความขยัน ความสามารถและความรู้เท่าทันคนอยู่ตลอดเวลา

คุณลุงเปิดโอกาสให้เป้าได้รับใช้ รักษาคุณลุงมาตั้งแต่เพิ่งเรียนจบวิชาแพทย์ใหม่ ๆ ในสายตาของแม่ แม่รู้ว่า เป้ารักและเคารพคุณลุงไม่น้อย คุณลุงเองก็รักและยกย่องหลานมาก จนรู้สึกว่าบางครั้ง คุณลุงติดจะเห่อ ๆ หลาน เมื่อเห็นลุงกับหลานรักกัน ใจหนึ่งรู้สึกปลาบปลื้มยินดี แต่อีกใจหนึ่งกลับหวั่นหวาดเกรงเป้าไม่มีความสามารถบำบัดโรคได้ตลอดไป เฝ้าแต่คอยเตือนเรื่องความประมาท กำชับให้ระวังช่องโหว่ที่จะเกิดขึ้น **เพราะต่างคนต่างความคิดความเห็น มักไม่ไตร่ตรองหาข้อเท็จจริง ชอบยึดแต่ความรู้สึกของตัวเองเป็นใหญ่ ถ้าจะดูอย่างผิวเผิน อาจทึกทักว่า เป้ารักษาคุณลุง อาการมีแต่ทรงกับทรุด ความดันโลหิตสูงก็ไม่หาย เบาหวานก็ไม่หาย บางครั้งหลับไม่สนิทเพราะต้องตื่นถ่ายปัสสาวะบ่อย ๆ บางทีก็ถ่ายปัสสาวะไม่ออก ล้วนแล้วแต่เป้าเยียวยาให้หายขาดไม่ได้ทั้งสิ้น ไม่มีใครนึกถึงความชราภาพและสังขารซึ่งทรุดโทรม อ่อนกำลังลงทุกวัน โรคปลีกย่อยย่อมแทรกแซงได้โดยง่าย และอีกประการหนึ่งควรสำนึกว่า การเกิดกับการตายเป็นเรื่องแน่นอน มันเป็นกฎแห่งกรรม**

ความกรุณาของพี่ที่มีต่อครอบครัวน้องนั้นเหลือล้น นับเป็นพระคุณอย่างหาที่สุดมิได้

อันกุศลผลบุญใด ที่ได้สร้างสรรมา ขอน้อมอุทิศให้แก่วิญญาณของพี่ จงพ้นที่สุดแห่งทุกข์ ประสบแต่ความสุขสมดังปรารถนาเถิด.

สนิท พิจารณ์นนทิศาสตร์

"จะสร้างเวรกันไปทำไมหนอ
เวรยิ่งก่อทุกข์ยิ่งตามห้ามไม่ไหว
หันหน้ามาร่วมจิตคิดอภัย
จะสุขใจดีกว่าอามาตกัน"

แด่คุณหลวงประชัญคดี

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหลวงประชัญ ฯ ในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ นี้ คุณมาลีภริยาของคุณหลวงประชัญ ฯ ได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยแด่คุณหลวงประชัญฯสักเล็กน้อยในฐานเป็นญาติสนิทและเพื่อนที่รักใคร่กันมาแต่เล็กแต่น้อย ข้าพเจ้ายินดีและเต็มใจที่จะสนองการขอร้องนี้และขอขอบพระคุณคุณมาลีที่ได้ให้เกียรติ

คุณหลวงประชัญ ฯ เป็นลูกบ้านเดียวกับข้าพเจ้า ถิ่นฐานเดิมของเราอยู่ใกล้ชิดติดกันในถนนบ้านตะนาวด้านตะวันออก ตรงที่ถนนราชดำเนินกลางตัดผ่านพอดี คุณหลวงประชัญ ฯ กับข้าพเจ้าเกิด ณ ที่นี้ โตขึ้นมา ณ ที่นี้ และเล่นด้วยกันมา ณ ที่นี้ การศึกษาชั้นต้นคุณหลวงประชัญ ฯ ได้เรียนจากสำนักวัดบวรนิเวศ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านมากนัก ทุกวันเราไปเรียนหนังสือด้วยกันเป็นประจำและบางโอกาสก็มีเจ้าคุณสาริกพงศธรรมพิลาศ (สวัสดิ์ สาริกะภูติ) ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องของคุณหลวงประชัญ ฯ ไปด้วย การเป็นเช่นนี้สืบมาจนถนนราชดำเนินตัดผ่านมากลางบริเวณนั้น พวกเราก็แยกย้ายแตกฉานซ่านเซ็นกันไปคนละทิศคนละทาง นับว่าเป็นยามวิปโยคโศกเศร้าของบรรดาญาติพี่น้องของเราอย่างไม่มีคราวใดเปรียบปาน ต่อมาคุณหลวงประชัญ ฯ ได้ไปเรียนต่อที่ ร.ร. วัดราชบพิธ ในระยะนี้ก็เกือบจะกล่าวได้ว่าเรามีเวลาพบปะวิสาสะกันน้อย คุณหลวงประชัญ ฯ จะศึกษาอยู่นานเท่าใดและไปศึกษาต่อที่ใดข้าพเจ้าจำไม่ได้ ทราบแต่เพียงว่าในที่สุดคุณหลวงประชัญฯ ได้เป็นเนติบัณฑิตและข้าราชการในกรมรถไฟ

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ เราได้พบกันอีกแม้จะไม่บ่อยนัก แต่เมื่อพบกันครั้งใดเราก็สนทนาปราศรัยกันด้วยความสนิทสนมเช่นเคย เมื่อคุณหลวงประชัญ ฯ

เมื่อเป็น ขุนสมรรคไชยศรี

ได้พ้นจากหน้าที่ราชการแล้วก็ได้ประกอบกิจการส่วนตัวมาด้วยความอุตสาหะวิริยะ มีความสุจริตธรรมประจำใจ จนนับได้ว่าเป็นผู้มีอัครฐานคนหนึ่ง

ในระยะเวลาแห่งการก่อร่างสร้างตัวนี้ เป็นระยะที่ญาติผู้ใหญ่ต่างคนต่างก็ชีวิตหาไม่ไปตาม ๆ กัน เราจึงต่างคนต่างอยู่ การติดต่อทางครอบครัวจึงเหินห่างกันไปบ้าง แต่แม้กระนั้นเมื่อคุณหลวงประชัญ ฯ มีกิจการงานอะไร ก็ไม่วายระลึกถึงข้าพเจ้า การบำเพ็ญตนของคุณหลวงประชัญ ฯ เช่นนี้เป็นการแสดงน้ำใจสมเป็นญาติที่ดีน่านับถือจริง ๆ

ในบั้นปลายแห่งชีวิตในระยะเวลา ๒๐ ถึง ๓๐ ปีมานี้เมื่อคุณหลวงประชัญฯ มีอายุย่างเข้าวัยชราแล้ว และมีโรคภัยไข้เจ็บบ้าง คุณหลวงประชัญ ฯ ก็มิได้ละทิ้งการงานของท่าน ทั้ง ๆ ที่บ่นว่าไม่สบายอย่างนั้นไม่สบายอย่างนี้ ข้าพเจ้าก็สังเกตเห็นว่าคุณหลวงประชัญ ฯ ยังเอางานเอาการเหมือนกับไม่มีอะไรรบกวน การไปมาหาสู่กันตามกาลสมัยมิได้ขาดตกบกพร่อง เป็นการทำให้ความสัมพันธ์ทางญาติและมิตรสนิทสนมยิ่งขึ้น ทำให้ลูกหลานได้รู้จักคุ้นเคยกันตามสมควร

คุณหลวงประชัญ ฯ มีอายุแก่กว่าผู้เขียน ๒—๓ ปี ข้าพเจ้าถือเสมือนว่าคุณหลวงเป็นพี่ข้าพเจ้า เมื่อเล็ก ๆ ข้าพเจ้า เรียกคุณหลวงว่า "พ่อชิต" (ทำไมข้าพเจ้าจึงเรียกเช่นนั้น ข้าพเจ้านึกไม่ออกแต่ มารดาของท่านเรียกท่านว่า "มิตร") เมื่อเป็นเด็กเล็กอยู่ด้วยกัน ข้าพเจ้ารู้สึกทั้งกลัวและเกรง "พ่อชิต" รู้สึกว่า "พ่อชิต" เป็นคนเข้มแข็ง ใจคอมั่นคงหนักแน่น เฉลียวฉลาดในการครองตน ไม่มีการใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย ถ้าจะกล่าวถึงนิสัยใจคอ ข้าพเจ้าเห็นว่าคุณหลวงประชัญฯ เป็นคนไม่มากไม่น้อย เสมอต้นเสมอปลาย ด้วยประการนี้คุณหลวงประชัญ ฯ จึงมีเพื่อนฝูงรักใคร่นับถือไม่น้อย

ในฐานะเป็นบิดาของบุตรธิดา และสามีของภริยาข้าพเจ้าผู้เขียนเห็นว่าคุณหลวงประชัญ ฯ ได้ปฏิบัติตนถูกต้องสมกับเป็นบิดาและสามีที่ดีทุกประการ ในฐานะเป็นญาติผู้ใหญ่คุณหลวงประชัญ ฯ ก็บำเพ็ญตนสมฐานะ ดังนั้นในการที่คุณหลวงประชัญ ฯ จากไปแล้วอย่างไม่มีวันได้กลับมาเช่นนี้ จึงเป็นที่น่าเสียดายและโศกเศร้าโดยทั่วกัน

ในที่สุด ในวาระที่ร่างกายของคุณหลวงประชัญคดีจะกลายเป็นเถ้าถ่านไปนี้ ข้าพเจ้าซึ่งถือตนว่าเป็นน้องขอให้ดวงวิญญาณของคุณหลวงประชัญคดีจงไปสู่สุขคติในสัมปรายภพเทอญ.

พลอากาศโท พระศิลปศัสตราคม

“๑ เพลินแต่นอนค่ำเช้า เช่นสุกร
การกิจไม่อาทร เท่าก้อย
ตื่นก็จับหมู่หอน เห่าเช่น สุนัขแฮ
พูดพล่ามหาคุณน้อย หนึ่งนั้นฤๅมี”

เราสามคนพี่น้อง

มนูญ ประชัญคดี ฉวี สวัสดิทัต อมร ภูมิรัตน

คุณหลวงประชัญคดี.

วันศุกร์ที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2508

เวลา 19.30 น. เป็นเวลาที่พญามัจจุราชมาพรากเอาป้าที่รักไปจากดิฉันไป ดิฉันรู้สึกเสมือนดวงใจถูกพรากออกจากร่าง เพราะป้าก็เปรียบประหนึ่งดวงใจของดิฉันนั่นเอง ดิฉันเรียกคุณหลวงประชัญคดีมาตั้งแต่ต้นว่าป้า โดยท่านได้ให้ความอุปการะอุปถัมภ์ด้วยความเมตตากรุณาต่อดิฉันสมกับสรรพนามที่ดิฉันเรียก ถึงแม้ว่าดิฉันจะพร่ำพรรณนาคุณงามความดีของป้ารักเท่าใด ๆ ก็ยังไม่ถึงเท่าพระคุณที่ฝังลึกอยู่ในความรู้สึกของจิตใจอันแท้จริง ดิฉันขอตั้งปณิธานไว้เพียงเท่านี้ว่า, กุศลผลบุญใด ๆ ซึ่งดิฉันได้ประกอบมาแล้ว และที่จะได้บำเพ็ญต่อไป ขอน้อมอุทิศให้แก่ดวงวิญญาณของป้าทั้งสิ้น และขอให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในภพนี้บันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของป้าไปสู่ที่สงบสุขบรมสุขในสัมปรายภพโน้นเทอญ.

[illegible] ป.ชนกศรี.

90/1 ถนนสุขุมวิท
ซอย 39.

พระคุณ-คุณป๋า

ตั้งแต่เล็กจนโต จำความได้กระทั่งเติบใหญ่ ได้เรียนหนังสือจบชั้นมัธยมปีที่ ๘ จากโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ ลูกได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดคุณป๋ามากที่สุด จึงรู้จักนิสัยใจคอของท่านเป็นอย่างดี ในขณะนั้นรู้สึกอยู่เสมอว่า คุณป๋าเป็นคนดุเข้มงวดกวดขันที่สุด ไม่เคยยิ้มแย้มเล่นหัวเป็นกันเองกับลูกๆเลย ในส่วนตัวของลูกแล้วจึงมีแต่ความเคารพและเกรงกลัว โดยปกติคุณป๋าเป็นคนมัธยัสถ์ ละเอียด ถี่ถ้วนรอบคอบ มีความตั้งใจจริงอยู่เสมอ ไม่ว่าจะทำอะไรต้องทำจริงมีแผนการ หลักเกณฑ์ในการทำ ความเป็นอยู่การใช้จ่ายต่าง ๆ ภายในบ้านเป็นไปอย่างประหยัด ละเอียดถี่ถ้วน ต้องจดบัญชีไว้ทุกอย่าง แม้แต่ซื้อไม้ขีดไฟเพียงกลักเดียวราคาเพียงหนึ่งสตางค์ก็ยังต้องลงบัญชี ในขณะที่ลูกศึกษาอยู่ในชั้นมัธยมปีที่ ๘ นั้น เมืองไทยได้มีไฟฟ้าใช้แล้ว บ้านข้างเคียงเขาใช้ไฟฟ้า แต่บ้านคุณป๋ายังคงใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดทั้งนี้เนื่องจากในเวลานั้น คุณป๋ากำลังก่อร่างสร้างตัวและยังมีรายได้น้อย ถึงแม้ว่าคุณป๋าจะเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น สำหรับการใช้จ่ายต่าง ๆ เพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการศึกษาของลูก ๆ แล้ว ท่านสนับสนุนเต็มที่ เอาใจใส่เป็นพิเศษ ค่าใช้จ่ายในการศึกษาเล่าเรียนไม่เคยขัดเลย ถึงกระนั้นท่านก็ละเอียดถี่ถ้วน ตรวจสอบค่าใช้จ่ายเท่าที่จ่ายไปตามจริงเสมอ ไม่มีการจ่ายเกินแม้แต่หนึ่งสตางค์

เมื่อลูกเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๘ ได้ขออนุญาตไปเรียนต่อต่างประเทศ ซึ่งก็ไม่เคยคิดว่าจะได้รับอนุญาต คุณป๋า คิดเรื่องนี้อยู่หลายวัน ในที่สุดท่านก็ตกลงใจให้ไปเรียน ทั้ง ๆ ที่ลูกสอบเข้าเรียนในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยได้แล้ว และเริ่มไปเรียน

ได้ ๑ วัน การตัดสินใจของคุณป้า นับว่าเป็นการตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยว กล้าหาญเพื่อลูก อันแสดงถึงความรัก ความปรารถนาดีและห่วงใยต่อความก้าวหน้าในอนาคตของลูกโดยแท้ เพราะขณะนั้นท่านมิใช่คนร่ำรวยมีเงินทองมากพอที่จะส่งไปเรียนได้ ท่านต้องกู้เงินจากเพื่อน ๆ เพื่อส่งให้ลูกเรียนเป็นเวลาถึง ๖ ปี ลูกรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณความกรุณาของคุณป้าเป็นอย่างยิ่ง และเมื่อกลับจากต่าง-ประเทศมารับราชการในระยะแรกยังไม่ได้รับเงินเดือน คุณป้าก็กรุณาจ่ายเงินเดือนให้ใช้อีก และท่านก็มิได้เคยเรียกร้องคืนแต่ประการใด แม้เมื่อลูกจะได้รับเงินเดือนแล้วก็ตาม

เมื่อลูกมีครอบครัวแล้ว จึงได้แยกอยู่ต่างหากห่างไกลไปจากคุณป้าระยะหนึ่ง จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบลง คุณป้าได้กรุณาให้ลูกมาอยู่ใกล้ชิดกับท่านอีก โดยให้อยู่บ้านใกล้เคียงในบริเวณเดียวกับบ้านของท่าน และรับประทานอาหารเย็นร่วมกับท่านทุกวันตราบจนถึงวันสุดท้ายในชีวิตของคุณป้า ตลอดเวลามานี้ ลูกรู้สึกว่าเป็นลูกที่พ่อเลี้ยงไม่รู้จักโต โดยที่พ่อยังเลี้ยงอยู่ตลอดเวลา

การที่ลูกได้มีความรู้ความสามารถปฏิบัติงานต่าง ๆ มาได้ด้วยดี จนกระทั่งได้รับเกียรติถึงเพียงนี้ ก็เนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนดูแลสนับสนุนให้การศึกษาเล่าเรียนของคุณป้าทั้งสิ้น เมื่อลูกยังเด็กอยู่ก็นึกไม่ถึงว่า วิธีการอบรมของท่านโดยให้ลูกได้รู้จักกับความยากลำบาก ให้รู้จักช่วยตัวเองในการทำงานต่าง ๆ นั้น เป็นผลให้ลูกได้รับความเจริญดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ นับว่าคุณป้าเป็นผู้มีพระคุณอันใหญ่หลวง ซึ่งทำให้ระลึกอยู่เสมอว่า หากมีทางหนึ่งทางใดจะสนองพระคุณท่านได้แล้ว ลูกก็ยินดีที่จะทำทุกสิ่งทุกอย่างได้เสมอ หากว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นความประสงค์หรือความพอใจของคุณป้า แม้ว่าจะไม่เป็นที่ถูกใจของลูกก็ตาม

บัดนี้ คุณย่า ได้จากลูกไปแล้ว ทำให้ลูกรู้สึกคล้ายกับว่า ต้องอยู่คนเดียวในโลกนี้หมดที่พึ่งพาอาศัย แต่อย่างไรก็ดี ภาพทุกอิริยาบถของคุณย่า ยังอยู่ในความทรงจำของลูกอยู่ทุกขณะจิต ยากที่จะลืมเลือนเสียได้ ลูกกราบภาวนาขอให้คุณย่าได้รับทราบความรักความอาลัย ในการจาก ไปของ คุณย่าจากลูกด้วย และ

กราบภาวนาขอให้ดวงวิญญาณของคุณย่าที่เคารพรักของลูก จงพ้นจากห้วงแห่งความทุกข์ทรมานทั้งปวง และจงเสวยสุขสำราญในสัมปรายภพเทอญ

มนูญ ประชัญคดี

"ถึงรู้มากแม้ไม่ใช้ความรู้
มาเชิดชูจริยาสง่าศรี
ก็เหมือนเพชรมีฝ้าเป็นราคี
คนตาดีดูเป็นไม่เห็นงาม"

คุณป๋า

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นวันที่ลูกของคุณป๋าได้สูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของชีวิต โดยที่มิได้คาดคิดมาก่อนเลยว่าท่านจะด่วนจากไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้ เพราะยังพูดคุยกันอยู่หลัด ๆ แท้ คุณป๋าท่านเป็นคนที่ปฏิบัติตัวเองเป็นเยี่ยม เป็นผู้ขยันหมั่นเพียร เมื่อตั้งใจ หรือปรารถนาจะทำสิ่งใดแล้ว ต้องทำจนสำเร็จ แม้จะต้องฟันฝ่าอุปสรรคใดๆก็ตาม ท่านทำทุกอย่างโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ไม่คำนึงถึงความสุขส่วนตัว เพื่อดำรงวงศ์ตระกูลให้เป็นตัวอย่างอันดีงามแก่ลูก ๆ และในบั้นปลายของชีวิต ท่านก็คิดเผื่อแผ่ที่จะให้ผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากได้รับความสุข จึงได้อุทิศเงินให้สภากาชาดบ้าง บำรุงรัฐบ้าง และอื่น ๆ อีกตามควร

ในฐานะที่เป็นลูกคุณป๋า ซึ่งเป็นลูกหญิงคนเดียวที่ยังเหลืออยู่ โดยความเป็นพ่อ—ลูกกัน หรือนัยหนึ่งคุณป๋าได้เป็น "ผู้ให้กำเนิด" แก่ลูก ก็น่าจะนับได้ว่าพระคุณของคุณป๋ามีอยู่อย่างท่วมท้น และซาบซึ้งแก่ลูกหญิงของท่าน ทั้งที่ท่านถือว่าลูกหญิงนั้น มิได้เป็นผู้สืบสายวงศ์ตระกูล

อย่างไรก็ดี นับตั้งแต่ตัวเองได้แยกจากคุณป๋า แต่งงานมีครอบครัวตามความปรารถนาและเห็นชอบของท่านเป็นต้นมา อันทำให้ชีวิตต้องห่างเหินคุณป๋ามาบ้างก็ตาม แต่ความที่สำนึกตัวเองอยู่เสมอว่าเป็นลูกคุณป๋า ในคราวที่คุณป๋าเจ็บก็ได้ทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่คุณป๋ามากที่สุด เท่าที่ร่างกายของคนเจ็บอย่างคุณป๋าจะต้องการ และก็ทำดีที่สุดเท่าที่ลูกหญิงคนหนึ่งของคุณป๋าจะสนองตอบแทนพระคุณแห่งผู้ให้กำเนิดได้

ที่สุด ยามเมื่อภาวะสุดท้ายที่คุณย่าต้องพ่ายแพ้แก่โรคภัย ถึงแก่กรรมลงท่ามกลางลูกเมีย ตัวเองก็ได้มีส่วนภาคภูมิใจที่ได้อยู่พยาบาลสนองพระคุณของคุณย่า จนถึงยามนั้น

แม้นบัดนี้ ชีวิตคุณย่าจะสิ้นแล้ว แต่ถ้าคติความเชื่อมั่น โดยทั่วไปจะมีว่าวิญญาณของคุณย่ายังมีอยู่ ก็ขอให้วิญญาณของคุณย่าจงได้รับทราบว่า ลูกหญิงของคุณย่าก็มีความสามารถและเต็มใจสนองพระคุณได้สมภาคภูมิไม่แพ้ผู้ใด

ด้วยอำนาจแห่งกุศลบุญราศีทั้งมวล คุณย่าได้บำเพ็ญมาแล้วก็ดี และที่ลูกได้บำเพ็ญมาโดยตลอดก็ดี ขอจงเป็นอานิสงฆ์ ดลสนองหนุนนำดวงวิญญาณของคุณย่าไปสู่สุคติในสัมปรายภพ สมดังมโนปรารถนา ตลอดนิจนิรันดร์เทอญ

ฉวี สวัสดิทัต

"ก่อนเชื่อสิ่งใดให้พิสูจน์
ก่อนพูดยั้งคิดวินิจฉัย
ก่อนทำกิจการงานใดใด
คิดให้รอบคอบจึ่งชอบที"

ความรู้สึกของลูก

นับจากที่ได้ทราบข่าวการจากไปของคุณป๋า

ศุกร์ที่ ๒๖ พ.ย. ๐๘

เบียยบอกข่าวแก่ลูกตอน ๐๖.๔๕ น. เช้าของวันศุกร์ ลูกงง จิตใจแห้งผาก นั่งงงอยู่พักหนึ่งจึงลุกขึ้นมาแต่งตัวและขับรถมาหาคุณป๋าของลูก เบียยควรจะบอกลูกแต่ตอน ๐๓.๐๐ น. ที่มาถึงบ้าน แต่เขาก็ปล่อยให้ลูกพักหลับไปเพียงงีบเดียว แล้วก็ลุกขึ้นรอกระเป๋าเดินทาง เขาจึงชวนลงมาข้างล่าง ทานกาแฟ แล้วก็บอก ลูกรู้สึกเคืองเต็มที่ แต่ก็ทราบในความปรารถนาดีของเขา

เช้านี้ ลูกมากราบคุณป๋า เห็นแต่ครอบที่ยึดบังตัวโลงซึ่งมีคุณป๋าของลูกอยู่ จุดธูปกราบระลึกถึงพระคุณ ความกรุณาต่าง ๆ ที่ได้รับมาตลอดตั้งแต่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ จนกระทั่งได้ดำเนินชีวิตอยู่ขณะนี้ เปลวแสงเทียน ควันธูป กลิ่นธูป และกลิ่นกุหลาบที่จัดอยู่หน้าที่ตั้งศพ ดอกไม้ทั้งที่มีกลิ่น และปราศจากกลิ่น ความสวยสดของดอกไม้บางส่วน และบางส่วนก็เริ่มร่วงโรย ความพร่าของม่านตาของลูก ลูกกราบเท้าไม่ถูกว่าลูกรู้สึกอย่างไร สุดที่จะอธิบายได้ถูก ตามที่เราเคยพูดกันแล้วระหว่างความเป็นพ่อ—ลูก และอย่าง man to man **"ถ้าวิญญาณนี้มีจริง เมื่อคุณป๋าของลูกจากไปแล้วนั้นแหละ จึงจะทราบได้จากภาวะแห่งความเป็นอยู่ภายนอกภพนี้ว่า บุคคลทั้งหลายที่มีความพัวพันอยู่กับการเป็นอยู่ของคุณป๋าในขณะที่คุณป๋ามีชีวิตอยู่ ภายในโลกนี้นั้นมี**

ความรู้สึกต่อคุณป๋าของลูกอย่างไร" ขณะนี้คุณป๋าคงจะทราบแล้วว่าลูกรู้สึกอย่างไร และคงจะทราบดีว่า ความรู้สึกของลูกนี้มีสภาพที่ลูกไม่อาจจะบันทึกออกมาเป็นตัวหนังสือได้อย่างที่ต้องการ

ลูกเสียใจจนบอกไม่ถูก คุณป๋าของลูกจากไปแล้วถึง ๗ วัน ลูกจึงได้มีโอกาสทราบและกราบเท้าอยู่ที่หน้าศพของคุณป๋านี้ ลูกรู้ว่าคุณป๋าของลูกจะต้องจากไปอย่างแน่นอนวันหนึ่งข้างหน้า แต่ก็คาดไม่ถึงว่าคุณป๋าจะจากลูกไปขณะที่ลูกกำลังอยู่ห่างไกลจากคุณป๋าเกือบอีกซีกโลกตรงข้าม และอยู่ในระหว่างการเดินทางที่ต้องเปลี่ยนที่อยู่ตลอดระยะเวลา ทำให้ใคร ๆ ไม่สามารถจะส่งข่าวได้ ทำไมหนอ เหตุการณ์ซึ่งสำคัญที่สุดในชีวิตลูกจึงเกิดขึ้นในขณะนั้น

คุณป๋า เป็นบุรุษแบบฉบับที่ลูกเอาเยี่ยงในการดำรงชีวิตตลอดมา ลูกได้พยายามลอกแบบ และนำมาจัดระบบให้เกิดความเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของโลกและตามสถานการณ์ปัจจุบัน พระคุณของคุณป๋านั้นมีอยู่แก่ลูกทุกระยะเวลา และตลอดไปจนถึงหลาน ๆ ซึ่งลูกได้เฝ้าพร่ำสอนชี้แจงถึงหลักแห่งการดำรงตน ปกครองตัวเอง และดำเนินชีวิตเลียนแบบตามหลักของคุณป๋า ความสัมพันธ์ของความเป็นพ่อ—ลูก ระหว่างคุณป๋าและลูกนั้นแน่นแฟ้นและมีต่อกันมากเพียงใด ยากที่จะกล่าวได้ ลูกของลูกทุกคนได้รับคำบอกเล่าถึงความรู้สึกนี้ และทุกคนย่อมมีความรู้สึกผิดชอบเป็นอย่างดี ในฐานะแห่งความเป็นหลานอันได้แบบฉบับจากปู่ซึ่งเชื่อมโยงถ่ายทอดให้

ใครเล่าที่ตั้งชื่อเรียกเล่นของลูกว่า **"อู๊ด"** และชื่อนี้ลูกก็ได้ถ่ายทอดไปชื่อให้แก่ลูกของลูก ลูกมีชื่อเรียกเล่นถึง ๒ ชื่อ จากพ่อ และจากแม่ คงจะเป็นการตั้งตามลักษณะรูปร่างของลูก และท่าทางของลูก อย่างไรก็ตาม ลูกรักชื่อ **"อู๊ด"** มาก จนนำไปตั้งให้แก่ลูกชายของลูกคนหนึ่ง

ใครเล่าเป็นคนตั้งชื่อจริงให้แก่ลูก คุณป่าของลูกหรือมิใช่ ชื่อลูกจึงมีอักษรผิดไปจากพี่ ๆ

คุณป่าสุดที่เคารพรักของลูก กลิ่นธูปและควันเทียน ภาพของคุณป่าบนขาหยั่งสีสรรของดอกไม้ สีแดงของครอบที่ทาทับด้วยลายกระหนกทอง และม้าหมู่ที่ตั้งเครื่องบูชา เป็นแต่เพียงภาพที่เลือนลาง หลังภาพที่ปรากฏอย่างเด่นและแจ่มชัดหลังม่านน้ำตาของลูกก็คือ **ภาพของความสัมพันธ์ระหว่างเราพ่อ—ลูก**

เมื่อลูกอายุประมาณ ๔ — ๕ ขวบ คุณป่าของลูกหรือมิใช่ที่ไปรับลูกมาจากอยุธยา แล้วเราก็มาอยู่ด้วยกันที่บ้านสี่แยกคอกวัว อยู่ร่วมกับคุณปู่ น้ามา อาแถบ ขาว และดำ อยู่ในเรือนหลังเล็กในบริเวณเดียวกับคุณอา และ เป้า—ชุม ซึ่งอยู่อีกหลังหนึ่ง เราพ่อ—ลูก อาศัย "แก้ว" หรือมิใช่ที่ดูดวงตะวันแล้วบอกเวลาว่า ลูกควรจะไปโรงเรียน แล้วคุณป่าของลูกควรจะไปทำงาน ชีวิตของเราพ่อ—ลูกอยู่ในสภาพอย่างไร ลูกไม่เคยลืม ภาพนี้ยังให้ความเด่นชัดแก่ลูก เสียงนกเขาที่คุณปู่เลี้ยงอยู่ภายในบ้านยังแว่วอยู่ในหู ภาพของเรือนทรงไทยของคุณอายังแจ่มชัดอยู่ในความรู้สึก

คุณป่าหรือมิใช่ที่สอนวิทยาศาสตร์เบื้องต้นให้แก่ลูก ลูกยังจำได้ ไม่ว่าผิดหรือถูก ความรู้สึกนี้ก็ยังคงฝังอยู่ในความรู้สึกของลูก คุณป่าสอนลูกว่าสัตว์ใดถ้ามีริมปากอ่อนจะตกลูกเป็นสิ่งมีชีวิตเลย แต่ถ้าริมปากแข็งจะตกลูกออกมาในสภาพที่เป็นไข่ก่อน ลูกยังจำได้ถึงแม้เวลาจะผ่านไปแล้วตั้ง ๔๐ กว่าปี

เราพ่อ—ลูก หรือมิใช่ที่ย้ายจากสี่แยกคอกวัว มาอยู่ด้วยกันที่บ้านผ่านฟ้า แล้วก็นั่งรถจากบ้านผ่านฟ้าไปกราบเท้าเยี่ยมคุณปู่ และคุณอาทุกอาทิตย์เป็นประจำ ลูกยังจำได้ว่าคืนหนึ่งเดือนหงาย ขณะที่นั่งรถลากไปด้วยกัน ลูกยัง

ถามคุณป้าของลูกว่า "คุณป้าครับ ทำไมพระจันทร์ถึงตามเราจากบ้านมาบ้านคุณปู่ด้วย ดูซิครับเวลาเจ๊กมันลากรถพาเราไป พระจันทร์ก็ตามเราไปตลอดเวลา"

คุณป้าได้ไปกราบเท้าเยี่ยมคุณปู่เสมอมาเป็นประจำ ลูกก็ถือแบบฉบับอันนี้พาลูก ๆ ไปกราบเท้าเยี่ยมคุณปู่ของลูก ๆ เป็นประจำทุกอาทิตย์เช่นเดียวกัน และเมื่อเด็ก ๆ ไปเรียนกันหมดแล้ว ก็เหลือแต่ลูกและเขย

ชีวิตของลูกคลุกและพัวพันอยู่กับการดำเนินชีวิตของคุณป้าของลูกอยู่ตลอดเวลา เราปลูกห้องแถว โดยจ้างเหมาแรงงานซื้อของเอง เราต้องวัดไม้แต่ละขนาด นับไม้ คำนวณออกมาเป็นลูกบาศก์ ทำการก่อสร้างตั้งแต่ไม้ยางลูกบาศก์ฟุตละ ๒๐ สต. จนกระทั่งขณะนี้ ๒๐ บาท ใครเล่าเป็นคนสอนลูกให้เข้าใจถึงการคุมคน การจ้างเหมา การก่อสร้าง เราปลูกห้องแถวที่ตรอกถั่วงอก เราปลูกตึกแถวที่บ้านผ่านฟ้า เราสองพ่อ—ลูกต่างร่วมกันทำงานอย่างสุขใจ และหวังผลจากงานนั้น และลูกก็ได้เรียนงานไปด้วยในตัว เป็นวิทยาลัยที่มีคุณป้าของลูกเป็นผู้อบรม

เราพ่อ—ลูกหรือมิใช่ที่ได้ตกลงและวิจารณ์ถึงการหากิน และพูดกันถึงความรู้สึกของคนที่มีต่อเราในเรื่องการกู้ยืม ความรู้สึกของคนที่เสียดอกเบี้ย และความรู้สึกของผู้ที่เสียค่าเช่าบ้านให้แก่เรา ย่อมจะมีความแตกต่างกันในตอนที่ชำระค่าเช่า และชำระค่าดอกเบี้ย ผู้ที่กู้เงินถ้านำเงินไปทำให้เกิดประโยชน์ การชำระดอกเบี้ยก็ไม่มีปัญหา แต่ถ้าเกิดเหตุการณ์ทำให้ไม่ได้ประโยชน์ขึ้น เวลาชำระดอกเบี้ยก็เกิดมีปัญหาระหว่างผู้ให้กู้ การจ่ายเงินให้กู้และการลงทุนปลูกบ้านแล้วให้เช่า ย่อมมีสภาพเดียวกันสำหรับผู้ลงทุน แต่ความรู้สึกของผู้เสียค่าเช่าผิดไปจากผู้เสียดอกเบี้ยอย่างมากหลาย หลังจากเราพ่อ—ลูกได้พูดกันแล้วหรือมิใช่วิถีชีวิต

แห่งการหากินจึงได้เปลี่ยนแปลงไป ลูกกลายเป็นลูกหนี้ของแบงค์ เพื่อหาทุนมาปลูกในที่ ๆ คุณป๋าของลูกได้ให้ไว้ แต่ลูกไม่เคยด่าเจ้าหนี้ของลูกอย่างแบบที่เราเคยโดนมาแล้วเลย เป็นเรื่องของความรู้สึกของแต่ละบุคคล การดำเนินชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์และตามสภาพแห่งความเป็นอยู่

คุณป๋าสุดที่รักของลูก ชีวิตเป็นของยากที่จะคาดถึง คุณป๋าเคยสอนลูกว่าปัญหาใด ๆ ในโลกนี้ไม่มีอะไรยากเท่าปัญหาชีวิต พยายามคิดตัดสินและทำให้ดีที่สุด แล้วอย่าไปเสียใจและอย่าคาดหวังว่า จะได้ผลถึง ๘๐% ปัญหาชีวิตเป็นปัญหาที่ยากอย่างยิ่งที่เราจะแก้ไขหรือวางกฎเกณฑ์ให้ตายตัวได้ แต่ถึงกระนั้น คุณป๋าของลูกก็พยายามอย่างยิ่งที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ลูก ๆ ของคุณป๋าโดยหวังผล ๑๐๐%

ไม่มีลูกคนใดที่ขัดใจคุณป๋าของลูกเท่าลูก แต่เราพ่อ—ลูกก็เข้าใจกันเป็นอย่างดี ลูกจำได้ว่าเราเคยพูดกัน ให้เหตุผลแก่กันและกัน ทำความเข้าใจกันและเรามีเรื่องที่พูดกันอย่างมากถึง ๒ ครั้งในชีวิตแห่งความสัมพันธ์ของเราระหว่างพ่อ—ลูก คุณป๋าของลูกเป็นผู้ที่เต็มไปด้วยเหตุผลและยอมรับฟัง ลูกเป็นลูกคนเดียวหรือมิใช่ ที่แข็งต่อคุณป๋าของลูกสำหรับเรื่องชีวิตในอนาคตของลูก ลูกยังจำได้ว่าเราพ่อ—ลูกพูดและขึ้นเสียงต่อกันอย่างมาก พูดกันด้วยน้ำตา อธิบาย รับฟังซึ่งกันและกันและยอมกันด้วยเหตุผลทั้งสองครั้งในชีวิตของเราพ่อ—ลูก ครั้งแรกเมื่อ **"หุ่มสิน"** และครั้งที่สองเมื่อลูกกลับมาขอใช้สกุลเดิม **"ภูมิรัตน"** คุณป๋าของลูกเป็นผู้ที่มีจิตผิดจากทุกคนที่เคยปฏิบัติกันมา ยอมฟังเหตุและผลและถือเอาเหตุผลเป็นหลัก ลูกขอกราบขอบพระคุณและระลึกถึงอยู่เสมอ ถ้าคุณป๋าถืออำนาจแห่งความเป็นพ่อบังคับลูก เกินกว่าที่ลูกจำรับได้และลูกต้องจำยอมแล้ว วิถีชีวิตของลูกขณะนี้จะผิดไปจากสภาพเช่นนั้นแค่ไหนไม่มีใครบอกได้ คุณป๋าของลูกเป็นผู้ที่

เห็นการไกลเข้าใจในอนาคต ลูกยังพูดเสมอกับเพื่อน ๆ ทั้งคนไทยและต่างชาติว่า คุณย่าของลูกมีความคิดผิดจากธรรมดา เพราะไม่ใช่แต่เลี้ยงมาด้วยดี ให้การศึกษาจนมีกำลังปัญญาที่จะทำงานเท่านั้น เมื่อลูก ๆ แต่งงานเราก็จะได้บ้านที่อยู่อาศัยหนึ่งหลัง สวนคนละแปลง ที่ ๆ เกิดประโยชน์เป็นรายได้พิเศษเพิ่มจากเงินเดือนที่ได้รับจากทางราชการ และเงินสดที่จะลงทุนดำเนินชีวิตต่อไปข้างหน้า เป็นการให้ในขณะที่คุณย่ามีชีวิตอยู่ ไม่ใช่ให้เมื่อต้องจากกันอย่างที่ทำ ๆ กัน เป็นการให้ในขณะที่เรามีกำลังที่จะประกอบกิจ ในขณะที่วัยกำลังอำนวย เรื่องนี้ออกจะประหลาด และนอกจากนั้น หลังจากแต่งงานมีครอบครัวแล้วบางโอกาสคุณย่ายังแถมให้อยู่เสมอ ลูกมีความรู้สึกว่าคุณย่าของลูกนี้ผิดจากพ่อแม่ธรรมดา เห็นทางไกล ให้กำลังแก่ลูก และลูกสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ในขณะนี้เนื่องมาจากคุณย่าของลูกที่ให้ทั้งการศึกษาและกำลังทรัพย์ ลูกของคุณย่าได้เอาเยี่ยงในแบบฉบับนี้มาปฏิบัติ และจะได้ถ่ายหลักวิธีการต่าง ๆ แก่ลูกของลูก และลูกทุกคนของลูกย่อมจะระลึกถึงพระคุณของคุณปู่ที่มีต่อพ่อของเขา ตลอดจนตกทอดมาถึงตัวเขาเหล่านั้นเองด้วย

คุณย่าครับ ความรู้สึกของลูกในเช้าวันนี้มีแต่ภาพในอดีต พระคุณของคุณย่าความสัมพันธ์ระหว่างเราพ่อ—ลูก พระคุณอันไม่อาจจะมีมาตรการอันใดในโลกนี้มาวัดได้ ลูกอยู่หน้าศพพักใหญ่ พี่แหล่มจึงมาและพูดกันถึงเหตุการณ์ในวันศุกร์ก่อนที่คุณย่าของลูกจากไปและกำหนดที่จะทำภายหน้า เช้านี้มีเลี้ยงพระเช้า ลูกไม่ได้อยู่จนพระท่านฉันเสร็จ พอพระท่านลงมือฉันสักครู่ลูกก็ต้องไปดูงานที่คั่งค้างมาแล้วประมาณ ๔๐ วันที่ลูกจากไป แล้วลูกจะกลับมาหาคุณย่าของลูกอีกตอนเที่ยง

ลูกไปทำงานตอน ๐๘.๐๐ น. มีงานกองอยู่บนโต๊ะ เลขา ฯ ของลูกจัดเข้าแฟ้มไว้ มีเรื่องอะไรด่วนลูกก็ทำก่อน สั่งรถว่า ๑๐.๓๐ น. จะออกจากบางเขน

ลูกมาถึงคุณย่าของลูกตอนพระท่านลงมือฉันเพลแล้ว พบคุณอา เราพูดกันถึงญาติพี่น้องของเรา คุณอาเล่าให้ลูกฟังถึงอาการเจ็บไข้ของคุณย่าและวันที่คุณย่าของลูกจากไป ลูกนั่งพูดกับคุณอาอยู่เกือบตลอดเวลา คุณอาเป็นอีกคนหนึ่งที่เข้าใจลูกดีถัดจากคุณย่าของลูกลงมา เราก็มีกันอยู่เพียงแค่นี้ ระหว่างที่ลูกพูดคุยกับคุณอาถึงความรู้สึกในความสัมพันธ์ระหว่างเรา ๆ ทำให้ลูกเศร้าเป็นที่สุด รู้แต่ว่าตามันพร่าบ่อยครั้งเหลือเกิน คุณป้าได้มาเชิญคุณอาไปถวายของพระ คุณอาและลูกจึงไปถวายของหลังจากพระท่านฉันเพลแล้ว คุณอารับประทานอาหารกลางวันที่บ้านคุณย่า แต่ลูกต้องรีบมารายงานตัวต่อผู้บังคับบัญชา เพราะเดินทางกลับมาจากราชการต่างประเทศ ลูกกราบเท้าลาคุณย่าก่อน ค่ำนี้จึงจะมาพบคุณย่าใหม่

ลูกมารายงานตัวที่ อสร. ราชดำเนิน แต่ปรากฏว่าท่าน ผอ. ไปประชุมที่โรงงานแบตเตอรี่ ลูกจึงพบแต่หัวหน้าฝ่ายธุรกิจ ทาง อสร. จะจัดการสวดให้แก่คุณย่าของลูก ๑ คืน ลูกจึงติดต่อโทรศัพท์ คุณป้าเป็นคนรับสาย เป็นอันตกลงกันว่าให้วันที่ ๙ ธ.ค. ๐๘ นี้ เป็นวันของ อสร. ที่จะสวดให้คุณย่าของลูก

บ่ายนี้ลูกทำงานไม่ใคร่จะดีนัก จิตใจมันพิกลครับ รู้สึกว่าถ้าทำงานในสภาพนี้ก็ควรจะลาออก เพราะงานเขาคงจะไม่ได้ผลดีแน่ พูดถึงงานทำให้นึกถึงคุณย่าของลูก ซึ่งเราก็มีความคิดเห็นผิดกันในเรื่องนี้ แต่เราก็เข้าใจกันด้วยดี คุณย่าอยากที่จะให้ลูกรับราชการมีตำแหน่ง มียศบำเหน็จบำนาญ แต่ลูกให้ความเห็นว่าขอทำงานที่ใจรักเพื่อหวังผลของงานที่จะเกิดขึ้น สำหรับอนาคตในเรื่องตำแหน่ง หรือบำเหน็จบำนาญนั้น ลูกถือว่าเป็นอันดับสองรองลงมา คุณย่าของลูกคงจะจำได้ว่า เราพูดกันหลายครั้ง บางครั้งก็พูดถึงโอกาสที่จะได้รับพระราชทานเหรียญตราและการมีตำแหน่งสูงๆ คุณย่าคงจะจำได้ว่าลูกหัวเราะแล้วก็กราบเท้าเรียนว่า ช่างเถิดครับ อสร. นี่ก็เป็นองค์การของราชการ และลูกก็รักทางนี้ และเรียนเพิ่มเติมมาทางนี้ เกียรติ

ต่าง ๆ จากตำแหน่ง และเหรียญตรานี้เป็นเครื่องประกอบ และลูกคิดว่าเราเข้าใจกันใช่ไหมครับคุณย่า แต่ถ้าลูกทำงานให้แก่ อสร. เขาอย่างแบบข่ายนี้ ลูกออกแน่ เขาเสียเงินเดือนให้แก่ลูกเปล่า ๆ

เลิกงานแล้วลูกยังต้องไปประชุมที่บริษัทสยามเคมี ครั้งแรกคิดจะไม่ไป แต่เกรงใจท่านปลัด ดร. จ่าง ก็เลยไป แต่เรียนท่านว่าขอเลิกเร็ว ถ้าเลิกได้ ๑๘.๓๐ น. ก็ดี ท่านก็รับปาก แต่แล้วก็ถึง ๑๙.๒๐ น. ท่านบอกที่ประชุมว่า ลูกประชุมอยู่แต่ตัวเท่านั้น ใจไม่อยู่แล้ว แล้วก็ขอให้เลิกประชุม

ลูกมารับประทานข้าวที่บ้านแล้วก็ไปหาคุณย่าเลย ลูกพบคุณอา และเป้า ลูกนั่งระหว่างคุณอาและเป้า พูดกันถึงวันที่คุณย่าของลูกสิ้นอีก พูดกันนานพอใช้ ในเวลานี้ญาติสนิทของลูกก็เหลือแต่คุณอา เป้า และชุมเท่านั้น ถึงแม้ว่าจะว่ากันในเรื่องสายเลือด คุณอาก็มีสายเลือดจาก **ภูมิรัตน์** เท่ากับคุณย่า เป้า—ชุมก็มีอยู่เท่าและพอ ๆ กับลูก ความสัมพันธ์ระหว่างคุณอากับลูกมีอยู่มาก เพราะท่านกรุณาต่อลูกมาโดยตลอด และคุณย่าเองก็ย่อมจะทราบเป็นอย่างดีแล้วว่า เป้านั้นได้รับใช้คุณย่าของลูกมาตั้งแต่จบแพทย์ ตั้งแต่ปีลูกคนโตของลูกเกิด ๒๐ ปีแล้วที่ผ่านมา ลูกรู้ดีว่าเป้านั้นรับใช้ดูแลอาการไข้ของคุณย่ามาด้วยความรู้สึกในความเป็นหลาน และเราก็มีกันอยู่เพียงแค่นี้ ลูกเองก็กวนเป้าอยู่มิใช่น้อย เมื่อเด็ก ๆ ลูกก็มีชีวิตและวิ่งเล่นอยู่ในบ้านของคุณอา ถึงแม้ระยะนั้นจะสั้นสักหน่อย แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นอยู่ในอดีตที่พิมพ์ใจอยู่ ลูกไม่เคยลืมสภาพแห่งความเจริญในการเป็นอยู่ของเราโดยลำดับมา สิ่งที่ลูกไม่สามารถจะบอกได้และนึกภาพออกก็คือ ชีวิตของ "พ่อ—แม่" ตอนที่ลูกเกิด หรือในสมัยของพี่ ๆ เป็นแต่เพียงทราบว่าเป็นสมัยที่คุณตา—คุณยาย อุดมสมบูรณ์มาก มีรถม้าใช้ ตอนที่ลูกเริ่มจำความได้นั้นก็เริ่มแต่คุณย่ารับลูกมาจากคุณแม่ และมีชีวิตตลอดจนความสัมพันธ์อยู่กับทางญาติพี่น้อง

ทางคุณย่าของลูกอย่างใกล้ชิด ทำให้เกิดความรู้สึกและความเข้าใจกันมากกว่าทางคุณแม่ของลูก ทางฝ่ายคุณย่าค่อย ๆ เจริญขึ้นมาเป็นลำดับตั้งแต่ลูกจำได้ แต่ทางฝ่ายคุณแม่ก็มีการถอยลงเป็นลำดับ ชีวิตของคนเรานั้นอยู่ที่โชค เวลาและการตัดสินใจในการกระทำ คนเราต้องเข้มแข็ง ลูกจำคำสอนของคุณย่าของลูกได้เสมอ

นี่แหละที่เขาเรียกว่าความไม่เที่ยงแท้ละ มีรวย ก็ต้องมีจน แต่การรวยการจนไม่สามารถจะตัดความสัมพันธ์ระหว่างลูกและคุณอาของลูกได้ ถ้าลูกจะจนลงคุณอาก็คงจะกรุณาแก่ลูกเช่นที่ท่านได้เคยกรุณาเอาใจใส่แก่ลูกมาแล้วเมื่อ ๓๐-๔๐ ปีที่ผ่านมา ลูกยังจำได้ว่าตอนสอบห้อง ๘ ท่านยังทำอาหารเช้ามาส่งให้ลูกถึงบ้าน เพราะในระยะนั้นเป็นระยะที่บอกไม่ถูกว่าอะไรเป็นอะไร จำได้แต่คุณอาบอกว่า "ถ้าตุ๋มันสอบแปดได้ก็บุญของมันแล้ว"

คุยกับคุณอา คุยกับเป้า-แล้วก็มีแต่ความเศร้า เพราะคุณย่า-คุณอา ๒ ท่านนี้ใกล้ชิดกับลูกมากเหลือเกิน เป็นความใกล้ชิดและเข้าใจกันโดยไม่มีสภาพของเงินเป็นเครื่องวัด เมื่อเห็นคุณอา ภาพของคุณย่า กิริยาท่าทาง และอื่น ๆ ก็อุบัติขึ้นในสภาพแห่งความนึกคิด ลูกอยู่กับคุณอาพักใหญ่ แล้วลูกก็ขอตัวมากราบคุณย่าของลูก เพราะค่ำนี้ลูกยังไม่ได้กราบคุณย่าเลย ออกจากหน้าศพ ท่านอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ก็เรียกไปพูดเรื่องงาน วันนี้เป็นวันที่กรมวิทยาศาสตร์จัดทำบุญให้คุณย่า ลูกขอรับว่า ท่านพูดอะไรบ้างค่ำนี้ ลูกได้แต่รับคำ แต่จำสาระสำคัญไม่ได้เลย ไม่มีจิตใจที่จะรับฟังอะไรทั้งนั้น ท่านทราบ ลูกคงจะถูกตำหนิ แต่ลูกขอยอมรับผิด อีก ๒—๓ วันคงจะต้องไปขอรับฟังคำสั่งและคำแนะนำเกี่ยวกับงานอีก เพราะลูกไปร่วมประชุมกับท่านที่กรุงโรมแล้ว ลูกก็เลยต่อไปอเมริกา เกี่ยวกับเรื่องอาหารสำหรับทหารในยามฉุกเฉิน ซึ่งทางอเมริกาเขาเชิญให้ลูกไปดูงานต่อ ถ้าไม่อย่างนั้น วันศุกร์นั้นลูกคงจะอยู่ใกล้คุณย่าของลูกแน่

ในค่ำเดียวกันนั้น ลูกพบคุณหญิงระเบียบ ภรรยาท่านปลัด ดร. จ่าง ซึ่งทราบว่าท่านมาเกือบตลอด ๗ วันที่ผ่านมาแล้ว ลูกขอกราบขอบพระคุณท่านไว้ในบันทึกนี้ด้วย เสียงพระสวด แสงไฟ แสงเทียน กลิ่นธูป และดอกไม้ โดยเฉพาะวันนี้ทางกรมวิทยาศาสตร์จัดดอกไม้ด้วยดอกซ่อนกลิ่น ถึงแม้จะชื่อซ่อนกลิ่น แต่ถ้าเข้าไปใกล้สักหน่อย กลิ่นของมันก็ยังคงระรวยรื่นอยู่ ซึ่งช่วยให้ใจยิ่งเศร้าหนักขึ้น

จากสิ่งแวดล้อมทั้งหลายตลอดจนผู้ใหญ่ที่มาให้เกียรติแก่คุณย่า ญาติพี่น้องนั้น ทำให้เกิดแต่ความเศร้าสลดขึ้นในจิตใจของลูกเป็นทบทวีคูณ ลูกบอกไม่ถูก อธิบายไม่ได้ ว่าลูกรู้สึกเศร้าเสียใจเพียงใด ทั้งที่พยายามนึกว่า ๗๖ ปีของคุณย่า และเราพ่อ—ลูก มีชีวิตที่มีความสัมพันธ์ต่อกันมาถึง ๔๖ ปีเต็มแล้ว คุณย่าเลี้ยงลูกมาดูแลเฝ้าตักเตือนลูกมาร่วมกึ่งศตวรรษ ก็ควรแก่เวลาซึ่งน่าจะเอาธรรมะเข้าข่ม แต่ใครเล่าที่สามารถจะทำได้ ลูกรับว่าลูกยอมแพ้ โดยเฉพาะความรู้สึกของลูกที่มีต่อคุณย่า

เสาร์ ที่ ๒๗ พ.ย. ๐๘

ลูกนอนไม่หลับครับ มึนศีรษะเต็มที่ ปวดศีรษะตั้งแต่ท้ายทอย ร้าวขึ้นมาถึงกลางศีรษะครึ่งเดียวเท่านั้น ปวดไปแถบหนึ่ง ประหลาดจัง ลูกอาจจะตามคุณย่าของลูกไปในระยะใกล้ ๆ นี้ก็ได้ เพราะรู้สึกว่าหมู่นี้ลูกอ่อนแอเต็มที่ เมื่อไปดูงานคราวนี้ก็ไปเจ็บและไม่สบายที่ Natick ถึงอาเจียน ฝรั่งตกใจมาก

เช้านี้ลูกต้องไปสอนหนังสือพวกนิสิตจุฬา ฯ และเกษตร ฯ ซึ่งเรียนร่วมกันในวิชาเกี่ยวกับการถนอมอาหาร นักเรียนตั้ง ๕๐ คน ทั้ง ๒ มหาวิทยาลัย ลูกพยายามทำหน้าที่อย่างดีที่สุด กลับมาถึงบ้านร่วมเที่ยง พอดีฝรั่งเยอรมัน ๒ คน มาขอพบ คือ นายฟริกเก และนายมิคาลิค ลูกก็ได้แต่พูด ๆ แต่ก็จับความยากเต็มที่

ความจริงเป็นเรื่องทางงานของ อสร. เกี่ยวกับเครื่องมือ เครื่องจักร และ Tinplate เรื่องร้อยแปดพันประการ เที่ยงแล้วก็เลยต้องเชิญทานข้าว พอดีเขยเขามีไก่อบอยู่ กว่าจะเสร็จก็บ่ายโมงครึ่ง ลูกเพลียเต็มที่จึงนอนเล่น ได้แต่เคลิ้ม ๆ ไม่หลับสนิท บ่าย ๒ โมงครึ่งลูกจึงไปหาพวงมาลัยที่ปากซอยทองหล่อกับเขยเขา แล้วก็มากราบคุณป๋าที่บ้าน ดอกไม้หน้าศพของคุณป๋าเริ่มเหี่ยว คุณลี–คุณบี้ คงจะเปลี่ยนในวันนี้ คุณลีชวนลูกนั่งคุยด้วย แต่ลูกอยากอยู่เฉย ๆ เขยเขาจึงคุยอยู่ ส่วนลูกออกมานั่งตรงระเบียงลานซีเมนต์หน้าบ้าน พยายามทำจิตใจให้สงบ นึกถึงความสุขที่คุณป๋าของลูกจะมีในสุคติภพ จิตใจมันมืดมัวซบเซาเต็มที่ ลูกรู้สึกว่ามันซึม พยายามคิด นึก ทำใจให้สงบ แต่ทำไม่ได้เลย ลูกนั่งอยู่พักหนึ่งจึงกลับ คุณบี้บอกว่าพี่แหล่มนัดพบพรุ่งนี้จะปรึกษากันถึงเรื่องงานต่อไป

ลูกกลับมาบ้าน คิดจะไปดูหนัง หรือขับรถเล่นเพื่อทำใจให้สบาย แล้วก็ล้มความตั้งใจไปดูบ้านที่ซ่อม แล้วก็กลับ เดินไปเดินมา ทำใจไม่ได้สักที คืนนี้ลูกนอนในราว ๓ ทุ่ม มาตื่นเอาตี ๒ ปวดศีรษะมาก ต้องขอให้เขยเอาอ๊อพตาลิดอนให้ทาน ลูกทานไป ๒ เม็ดและนมหนึ่งถ้วย นอนต่อพอค่อยยังชั่ว แล้วก็งีบไป มาตื่นอีกทีหนึ่งตี ๕ ลูกลงมือบันทึกนี้ และจะบันทึกเรื่อยไปจนกระทั่งถึงกำหนดพิมพ์หนังสือแจก ลูกจะพูดกับพี่แหล่มขอพิมพ์เรื่องความรู้สึกของลูกแจกด้วย

อาทิตย์ ที่ ๒๘ พ.ย. ๐๘

ลูกบันทึกไปได้หน่อย ก็เขียนจดหมายถึงหลาน ๆ ของคุณป๋าทั้ง ๕ คน แจ้งให้ทราบถึงความสูญเสียของหลาน ๆ แนะให้ระลึกถึงพระคุณของคุณปู่ที่มีต่อพ่อของหลาน ๆ ชี้ให้เห็นว่าถ้าปราศจากคำสั่งสอนแนะนำซึ่งคุณป๋าให้แก่ลูก พร้อมทั้งให้กำลังปัญญากำลังทรัพย์ ถ้าไม่มีคุณป๋าเป็นผู้ให้แก่ลูก ลูกเองคงไม่มีความสามารถที่จะส่งเสียลูก ๆ ของลูกไป

เรียนต่อได้ ฉะนั้น จึงสอนว่าลูกของลูกทุกคนจงระลึกถึงพระคุณของคุณปู่ไว้ ถ้าปราศจากท่าน มีแต่เพียงพ่อ ลูกจะไม่สามารถมีโอกาสเช่นนี้เด็ดขาด ลูกตั้งใจว่าจะบรรจุอัฐิของคุณย่าใส่ในเจดีย์งา พร้อมด้วยรูปตั้งศพไว้ให้แก่ลูก ๆ เพื่อเคารพบูชาถึงคุณปู่ในเวลาต่อไป

คุณปู่โทรศัพท์มาขอนัดพบ ๑๐ โมงเช้านี้ พอ ๐๙.๔๕ น. ลูกออกไปกับเบียบ ออกไปทางปากซอยทองหล่อ แวะซื้อกุหลาบเพื่อไปกราบคุณย่าแล้วก็เลยไปซื้อฟิล์ม ฟิล์มขาว—ดำของลูกหมด มีแต่ฟิล์มสีค้างอยู่ในกล้อง ลูกต้องการทั้งภาพสี และขาว—ดำ พี่หวีมาหลังจากลูกเล็กน้อย ทุกคนพร้อมรอลูกถ่ายรูป ลูกถ่ายรูปเสร็จ เราก็ประชุมกันระหว่างพี่น้องและคุณลี ผู้ที่ร่วมปรึกษากันก็มีคุณลี พี่เหล้ม คุณปู่ พี่หวี เบียบ และลูก ความจริงลูกอยากให้คุณอามาด้วย พูดกับคุณปู่แล้ว แต่ก็เห็นว่าเพียงแต่ปรึกษากัน ได้ความอย่างไร แล้วจึงจะกราบเรียนให้ท่านทราบภายหลัง

พี่เหล้มได้เริ่มเล่าอาการป่วยของคุณย่าของลูกในระยะหลังระหว่างที่ลูกไม่อยู่โดยละเอียดเป็นระยะ ๆ ตลอดจนการตามหมอ และสุดสิ้นลง ในวันศุกร์ที่ ๑๙ พ.ย. ๐๘ เวลา ๑๙.๓๐ น. ตลอดจนการตั้งศพ ครอบและม้าหมู่บูชาได้ซื้อไว้เด็ดขาด และเมื่อเสร็จแล้วก็จะได้จัดการถวายวัดใดวัดหนึ่งตามบ้านนอกเพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมต่อไป การตกลงเรื่องอื่น ๆ ดำเนินไปด้วยดี เราให้ความเห็นกันบ้าง ทุกคนต่างรับฟัง สรุปแล้วเราก็จัดกันดังนี้

๑. ทุกคนทราบแล้วว่าคุณย่าของลูกฝากเงินสำหรับการทำศพของคุณย่าไว้แสนบาทเพื่อการนี้โดยเฉพาะ *(ลูกยังจำได้ว่า ลูกเคยพูดกับคุณย่าว่า การที่คุณย่าทำเช่นนี้คล้ายดูถูกน้ำใจลูก ๆ และคุณย่าก็แก้ว่า คุณย่ามี*

เหลือใช้ ฉะนั้น ก็ไม่อยากจะให้ลูก ๆ ลำบาก เพราะทุกคนต้องใช้เงิน และการตายเป็นของปุบปับ ต้องใช้เงินเป็นการด่วน เรื่องก็ลงเอยว่าคุณป้าของลูกได้เตรียมไว้พร้อม เพื่อความสะดวกและไม่ให้เกิดภาระแก่ใคร)

๒. นอกจากยอดเงินแสนนี้แล้ว คุณป้ายังมีเงินในเซฟอีก ๕๕,๐๐๐.- บาทเศษ รวมเป็น ๑๕๕,๐๐๐.- บาทเศษ ซึ่งเราตกลงกันว่า ถ้าเหลือแล้วก็จะจัดการทำบุญ หรือตั้งเป็นทุนอะไรอย่างหนึ่งให้แก่คุณป้าของเรา

๓. เราจะสวดเรื่อยไปทุก ๆ ๗ วัน จนกว่าจะถึงวันเผา ตกลงกันว่าจะเผาที่วัดเทพศิรินทร์ ให้พี่แหล้มเป็นคนติดต่อกับวัดและเป็นคนขอพระราชทานเพลิง สำหรับ ๕๐ วันเป็นเรื่องของทางกองกลางจัดทำ และส่วนใครจะมาขอทำบุญให้ตามระยะ ๗ วัน ก็ให้ทำไปถ้าระยะ ๗ วันใดว่างทางกองกลางก็จะจัดทำ

๔. จะจัดพิมพ์หนังสือแจก ซึ่งจะจัดทำเป็นหนังสือ ๓ เล่มด้วยกัน เล่มที่ ๑ เป็นประวัติและตามด้วยคำไว้อาลัยของคุณจิ ของลูก ๆ คุณลีขอถอนตัว แต่เราก็ขอให้พยายาม ก็คงจะเขียนกันคนละนิดละหน่อย ลูกก็จะเขียนทุกคนแหละ จากนั้นก็จะต่อท้ายด้วยเรื่องทางพุทธศาสนาซึ่งพี่หวีรับจะไปหามาให้ เล่มที่ ๒ พี่แหล้มจะเขียนเรื่องเครื่องปั้นดินเผา และเล่มที่ ๓ พี่แหล้มให้ลูกเขียนเรื่องเกี่ยวกับอาหาร ลูกยังไม่ทราบว่าจะเอาเรื่องอะไรดี แต่คิดว่าจะเอาเรื่องการไปดูงานคราวนี้ เพราะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะที่คุณป้าของลูกต้องจากไป ลูกกะจะให้ชื่อเรื่องว่า "ผลได้จากการร่วมมือกันระหว่างศูนย์วิจัยฯ และ อสร. เกี่ยวกับอาหารของทหารในยามฉุกเฉิน" จะได้ดีแค่ไหนลูกยังกราบเท้าไม่ถูก

พี่แหล้มให้ลูกรับเรื่องนี้มาทำ ลูกรับว่าจะทำให้ดีที่สุด และจะขอแรงอาแถยมาช่วยในการแก้ไขตรวจปรู๊ฟ

๕. เราตกลงจ้างลูกจ้างที่คุณย่าจ้างไว้ทุกคน และเมื่อทำการเผาเรียบร้อยแล้ว เราจะจ่ายเงินรางวัลให้คนละ ๓ เดือน ต่อจากนี้ไปแล้วแต่เจ้าตัว หรือแล้วแต่คุณลิจะรับใครไว้เพียงใด

๖. ผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะพึงมีพึงได้ในระหว่างก่อนเผานี้ ขอให้คุณลิดำเนินต่อไป และจัดไว้เป็นเงินอีกยอดหนึ่งต่างหาก ไม่เกี่ยวกับเรื่องการทำศพ เพราะเงินทำศพนั้นมีเกินพอแล้ว เงินยอดนี้จะอย่างไรก็ต้องแล้วแต่คำสั่งตามพินัยกรรม ซึ่งเราจะเปิดกันหลังจากการทำศพเรียบร้อยแล้ว พินัยกรรมนี้เก็บไว้ที่อำเภอพระโขนง ๑ ฉบับ ที่บ้าน ๑ ฉบับ และในวันเปิดนั้นก็จะเชิญคุณอาสนิทมาด้วย และอาจจะเชิญคุณอาเจ้าคุณสาริกาพงษ์มาด้วย แต่ทราบกันว่าขณะนี้ท่านไม่สบาย

ทั้งหมดเป็นการตกลงกันด้วยดี เรื่องพินัยกรรมและทรัพย์สมบัติ นี้อีกเหมือนกันที่คุณย่าและลูกเคยพูดกันหลายครั้ง ตั้งแต่ก่อนคุณย่าของลูกยังแข็งแรงอยู่ และยังไม่เริ่มกระเสาะกระแสะเลย

เงินเป็นของบาดใจ ใคร ๆ อยากได้ แต่เราไม่ควรจะเข้าใจว่าเงินนั้น เราสามารถจะซื้อได้ทุกอย่าง เราพ่อ—ลูกเคยพูดกันไม่ใช่หรือ เงินอาจจะมีผลก็แต่ชั่วระยะหนึ่ง แต่น้ำใจนั้นเป็นของสำคัญมากกว่า เราพูดกันเสมอถึงเรื่องอำนาจของเงินตราและความรู้สึกโดยน้ำใสใจจริง เมื่อคุณย่าเคยปรารภเรื่องการให้ทรัพย์สินแก่ใคร ๆ กับลูก ลูกเคยกราบเท้าอย่างไร ดวงวิญญาณของคุณย่าในขณะนี้คงทราบดีว่า ลูกเคยบอกว่า ของคุณย่า คุณย่าหามาได้ด้วยความเหนื่อยยาก ทุกอย่างย่อมเป็นสิทธิของคุณย่า ใครที่รับใช้ ใครที่ทำให้คุณย่ามีความสุข มีความพอใจ ผู้นั้นควรจะได้รับ ไม่มีใครกล้าค้านแน่ โดยเฉพาะลูกพร้อมที่จะสนับสนุน เรายังพูดกันว่า ถ้าเราซื้อรถยนต์มาใช้เราก็จำเป็นต้องเติม

น้ำมันเบนซิน น้ำมันเครื่อง ทำโรงเก็บ ทำการปรับปรุงรักษาให้สะอาด ฯลฯ ฉันใดก็ดี ใครที่มารับใช้ช่วยเหลือคุณป๋า ให้ความสะดวก และอื่น ๆ นานาประการ เขาผู้นั้นก็ควรจะได้สิ่งตอบแทน คุณป๋าของลูกคงจะจำได้ว่าลูกเองได้เคยออกปากกราย-เท้าไว้แล้วว่า ลูกนั้นเท่าที่ได้รับไว้ตลอดมานั้น พอแล้ว และเป็นพระคุณอย่างสูงที่ได้รับจากคุณป๋า คุณป๋าของลูกเป็นผู้ที่ห่วงใน **สายเลือด** และเชื่อในสายเลือดมากกว่าสิ่งแวดล้อม ลูกก็เคยชี้แจงว่า สายเลือดนั้นจริงอยู่ เป็นกรรมพันธุ์ที่เป็นมรดกตกทอด แต่ก็ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สิ่งแวดล้อม และการศึกษา การศึกษาและสิ่งแวดล้อมย่อมจะสอนสายเลือดของคุณป๋าทุกสายให้เข้าใจถึงเหตุผล และหยั่งถึงความเป็นธรรม สายเลือดเราได้มรดกมาแล้วโดยกำเนิด ได้มาแล้วเป็นระยะ ๆ ตลอดเวลาที่คุณป๋ามีชีวิตอยู่ สายเลือดสายใดเล่า จะทำให้คุณป๋ากลัวว่า จะทำให้เกิดปัญหาต่อเจตจำนงในพินัยกรรม อันเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของคุณป๋า สายเลือดทางลูกนี้ ขอคุณป๋าของลูกจงเย็นใจ และในขณะนี้ดวงวิญญาณของคุณป๋าก็คงจะหยั่งทราบดีแล้ว ถึงความคิดของลูกว่าตรงตามที่ได้เคยกราบเท้าเรียนไว้หรือไม่ เราเคยพูดกันบ่อยครั้งเรื่องนี้ และลูกเองก็สนับสนุนคุณป๋าของลูกทุกครั้งในความคิดเห็น ในเรื่องที่จะตอบแทนแก่ผู้ที่รับใช้ใกล้ชิด ผู้ที่เฝ้าพยาบาลรักษา สายเลือดนั้นได้รับมาแล้ว และยิ่งระยะหลังนี้ ต่างก็มีภาระในครอบครัวของตัวเอง การกระทำและการแสดงออก ย่อมจะมีน้อยกว่าน้ำใสใจจริงที่มีต่อกันระหว่างพ่อ—ลูก มีแต่ความรัก ความเคารพ ความรู้สึก ทุกสิ่งทุกอย่างอันเกิดจากส่วนลึกของความรู้สึกอันแท้จริงในจิตใจ ขอคุณป๋าของลูกจงสงบ ทุกสิ่งทุกอย่างจะไม่มีปัญหาใด ๆ ทั้งสิ้น คำสั่งย่อมเป็นคำสั่ง ลูกจะเป็นคนหนึ่งที่สนับสนุนคำสั่งนั้น และจะพยายามอย่างยิ่งให้ทุกอย่างดำเนินไปด้วยดี เพื่อความสงบและความไปสู่สุคติของคุณป๋าของลูก ลูกมีจุดอ่อน และจุดอ่อน ของลูกนั้นค่อนข้างจะต่ำ ทุกอย่างที่ลูกได้รับความ

กรุณามาจากคุณย่านั้นพอแล้ว เราพ่อ—ลูกเคยพูดกันหลายครั้ง ลูกเคยยืนยันกับคุณย่าของลูกอย่างไรในขณะที่คุณย่าของลูกมีชีวิตอยู่ ลูกก็ยังคงกราบเท้ายืนยันเช่นนั้น ขอให้ดวงวิญญาณของคุณย่าจงมั่นใจ และไว้ใจในสายเลือดสายนี้เถิด

สิ่งที่เราพ่อ—ลูกยังไม่ตกลงเห็นด้วยกันอย่างเด็ดขาด ก็คือเรื่อง **"สายเลือดกับสิ่งแวดล้อมนั้น ใครจะมีอิทธิพลเหนือกว่าใคร"** เราพ่อ—ลูกเคยคุยกันหลายครั้ง และลูกเองเคยกราบเท้าคุณย่ามิใช่หรือว่า สายเลือด สิ่งแวดล้อม ๒ สิ่งนี้ยังต้องอาศัยการศึกษามาประกอบ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการวินิจฉัยช่วยแก้ไขปัญหา ชี้ทาง และแนะแนวให้เราไปสู่การเป็นคนที่มีความคิดดี มีธรรมะและหยั่งรู้ว่าอะไรควร และอะไรไม่ควรเพียงใด คุณย่าเชื่อลูกหรือยังครับว่า สายเลือด สิ่งแวดล้อมทั้งสองอย่างนี้จะเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าเรามีการศึกษาดี และสูงพอ

จันทร์ที่ ๒๙ พ.ย. ๐๘

เรื่องเงินนี่ มันช่างยุ่งเสียจริง ๆ นะครับคุณย่า ใคร ๆ ทำไมชอบสนใจในเรื่องของคนอื่นเสียจริง ๆ เช้านี้ลูกไปทำงานตามปกติ ตอบจดหมายที่คั่งค้าง งานบางอย่างค้างอยู่ ทั้ง ๆ ที่ควรจะได้ดำเนินไปแล้ว แต่ยังหาได้จัดทำไม่ มีแต่เรื่องปวดหัว เรื่องการปกครอง เรื่องการไม่รู้จักวางตัว เรื่องชวนปวดศีรษะทั้งนั้นครับนี่แหละโลก ศาสนาพุทธเราเป็นศาสนาที่ประเสริฐสุด แต่เท่าที่ปรากฏมาแล้ว ยังไม่มีการถ่ายทอดให้เด็ก ๆ ดีพอ เรายังขาดการศึกษาและอบรมในเรื่องศาสนาอีกมาก ทำให้ลูกนึกถึงท่านหญิงพูนพิศมัย ที่ลูกพบที่โรม ในการไปประชุมคราวนี้ เมื่อเฝ้าท่าน และทูลให้ทรงทราบว่าใครเป็นใคร พอทรงทราบว่าลูกเป็นลูกของคุณย่าและคุณแม่ ท่านก็ว่า "หลานเจ้าคุณพิศนุฯ นี่เอง ฉันรู้จักดี" หลังจากนั้น

ประวัติต่าง ๆ ออกมาเป็นฉาก ๆ แต่เรื่องประวัติชีวิตย่อมเป็นประวัติศาสตร์ของแต่ละตระกูล แต่ละบุคคล และเป็นเรื่องส่วนตัวโดยเฉพาะ

ท่านทรงปรารภเกี่ยวกับเรื่องศาสนามากทีเดียว ลูกกับท่านได้แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นกันหลายประการ สรุปแล้วก็อยู่ที่การศึกษา ศึกษาแต่เยาว์วัยให้รู้จริง เข้าใจจริง และอย่างมงาย

ใคร ๆ ทำไมจึงเข้าใจกันว่า พี่แหล้มกับลูกนั้นคนละแม่ ประหลาดแท้ แม้แต่ครูประวัติ อิศรางกูร ฯ ซึ่งเป็นครูลูกแต่เด็ก เป็นญาติกับเรา เกี่ยวโยงทางคุณย่าลออ และคุณย่าสาย แล้วยังเป็นเลขานุการของกรมวิทยาศาสตร์ที่ลูกเคยทำงานอยู่ เบียบและพี่แหล้มก็ทำอยู่ขณะนี้ ยังสงสัยว่าเราคนละแม่ ทั้ง ๆ ที่เราแม่เดียวกัน ๓ คนพี่น้อง ลูกคุณแม่ทรัพย์ เป็นหลานของเจ้าคุณพิศนุประสาทเวชโดยตรง อะไรหนอ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดกันถึงเพียงนี้ จากบันทึก และจากประวัติของคุณย่าที่จะจัดพิมพ์ในงานศพนี้คง จะเข้าใจกันเสียทีว่า เรา ๓ คนพี่น้องมีสาย-เลือดร่วมกันมาจากสายเลือด ๒ สายรวมกันเป็นเรา ๓ คน สายหนึ่งคือ **ภูมิรัตน** และอีกสายหนึ่งคือ **ถาวรเวช**

ครูอีกนั่นแหละ ที่ปรารภว่า ใคร ๆ เขาคอยดูว่าจะเกิดมีการฟ้องร้องเรื่องทรัพย์สมบัติกันหรือไม่ อัศจรรย์จริง ๆ ลูกพบครูตอนบ่าย ๓ โมงวันนี้ เพราะจะไปรายงานตัวต่อผู้บังคับบัญชา คราวที่แล้วไม่พบ อาศัยรถเขาเข้าไปเอารถเบียบที่กรมวิทยาศาสตร์พบครูวัติ ลูกยังเรียกครูอยู่ตลอดเวลา ต้องพูดและปรับความเข้าใจกันนานพอใช้ คุณย่าคงจะทราบด้วยวิญญาณของคุณย่าว่า เงินนั้นเป็นเรื่องยุ่ง ยิ่งมีมากก็เรื่องมาก แล้วก็อยู่ในความสังเกตและความสนใจของคนบางหมู่ ใคร ๆ ก็คิดว่าพี่น้องผู้เกี่ยวข้องต้องฟ้องร้องกันแน่ แต่ขอได้โปรดทำใจให้เย็นและดูซิว่าอะไรจะ

เกิดขึ้น ทุกอย่างจะไม่มีอะไรเกิดขึ้นจากทางลูกเลยเป็นอันขาด ลูกรับปากกับคุณย่าแล้วอย่างไร ต้องเป็นอย่างนั้น และลูกก็ยืนยันกับครูของลูกเช่นเดียวกัน ครูแกสนใจทั้งในฐานะเป็นครู และเป็นญาติ แกไม่อยากจะให้มีอะไรเกิดขึ้น และก็ต้องไม่มีแน่ ๆ จากลูก

เลิกงานแล้วเย็นเขาจัดหาพวงมาลัยให้ลูก วันนี้สวยมากครับ ร้อยไว้แน่น ดอกยังสดและดูมีดี อุบะเป็นจำปาสีสด กลิ่นหอม ลูกนำไปกราบคุณย่าของลูก บ้านเงียบทีเดียว คงจะอยู่ข้างหลังบ้านกันหมด พบแต่แดง ลูกอยู่ไม่นานนัก มันไม่ไหว จิตใจมันยังระงับไม่ได้ เห็นที่ตั้งศพและสิ่งแวดล้อมในบริเวณนั้นแล้ว มันอดไม่ได้ที่จะต้องร้องไห้ เวลาที่ผ่านมายังไม่ช่วยให้ลูกทำจิตใจให้ดีขึ้นเลยครับ ไม่ทราบว่าจะกินเวลานานสักเท่าใด

อังคารที่ ๓๐ พ.ย. ๐๘

ทุกอย่างได้เป็นไปโดยปกติ ลูกค่อยทำงานได้ดีขึ้นกว่าเมื่อวานนี้ แต่จิตใจก็ยังหงุดหงิดบอกไม่ถูก หาสาเหตุไม่ได้ว่าทำไม—ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ความรู้สึกต่าง ๆ เป็นของยากที่จะระงับและทำใจได้ในระยะเวลาอันสั้นเช่นนี้

ตอนเย็นลูกเอาพวงมาลัยไปกราบคุณย่าเช่นเคย วันนี้ลูกได้ทั้งพวงใหญ่ และพวงขนาดกลาง จึงเอาไว้ที่ครอบพวงหนึ่ง และที่รูปพวงหนึ่ง ขณะที่ลูกกราบคุณย่าอยู่นั้น ยุ้ยกับจินที่เช่าที่อยู่ริมชายคลองก็มา ลูกไม่ได้คุยมากเป็นแต่เพียงเขาถามว่าลูกกลับมาเมื่อใดเท่านั้น

๒ ทุ่มเศษที่ลูกไปกราบคุณอา เยี่ยมเย้า—ชุม แล้วทุกคนก็เล่าถึงเรื่องในวันเสาร์ ที่ ๒๐ คือวันจัดการเกี่ยวกับที่ตั้ง การบรรจุ อะไรต่อมิอะไร ลูกรับฟังด้วยความรู้สึกเศร้าและเสียใจเป็นที่สุด ที่ลูกไม่มีโอกาสได้อยู่ในวันนั้น สิ่งที่

ผ่านไปแล้วเราไม่อาจจะเรียกกลับคืนมาได้ สิ่งที่จะมีขึ้นใหม่เราควรจะพยายามทำให้ดีที่สุดที่เราสามารถจะทำได้ ถูกไหมครับคุณย่าสุดที่เคารพรักยิ่งของลูก

ลูกพบอาแถบ ความจริงลูกเคยเรียนอาแถบว่า น้าแถบ พูดกันถึงเรื่องตรวจปรู๊ฟหนังสือที่จะพิมพ์ ขอแรงให้ช่วยตรวจปรู๊ฟให้ เพราะอาแถบทำหนังสือจันทรเกษมอยู่ ย่อมจะทำได้ดีกว่าคนอื่น และเราก็พี่น้องกัน ลูกคงจะขออนุญาตพี่แหล้มจัดพิมพ์ที่คุรุสภา และเรื่องเกี่ยวกับศาสนาซึ่งให้พี่หวีจัดหานั้น พี่หวีตกลงให้เอาเรื่อง "กรรม" ซึ่งลูกได้มาแล้ว ๒ เรื่องคือ "หลักแห่งกรรม" ของพระศรีวิสุทธิญาณ และ "กรรมในวนสาม" ของพระธรรมโมภิกขุ วัดบวรมงคล ลูกทำสายสัมพันธ์วงศ์สกุล เสร็จแล้วจะได้ปรึกษากับพี่แหล้มต่อไป

พุธที่ ๑ ธ.ค. ๐๘

วันนี้ลูกไปทำงานตามปกติ พอ ๑๐.๐๐ น. ลูกก็ไปพบกับอาจารย์ไขศรีเรื่องเครื่องมือของเด็ก ที่จะของบประมาณสำหรับปี ๒๕๐๙ เวลา ๑๑.๐๐ น. ถึง ๑๒.๐๐ น. สอนเด็กแล้วก็แวะที่กรมวิทยาศาสตร์ เพื่อพบกับพี่แหล้ม และได้พบที่ห้องทานอาหารกลางวัน เราตกลงกันในเรื่องทำสายสกุล เป็นอันว่าเอาตั้งแต่อันดับ ๑ เรื่อยลงมาจนถึงคุณย่า ซึ่งเป็นอันดับที่ ๑๐ ไม่ต้องทำสายโยงเกี่ยวถึงพี่น้องเมื่อถัดจากลำดับของคุณย่าลงมา จึงจะแสดงถึงขั้นลูก และต่อลงไปจนถึงหลานสำหรับญาติพี่น้องที่เกี่ยวข้องกับทางคุณย่าให้เอาไปไว้ในประวัติซึ่งพิมพ์ไว้อีกตอนหนึ่ง

ค่ำนี้ยุ่งตลอดเวลา ลูกไปกราบเท้าคุณย่าในราวทุ่มเศษ ทุกสิ่งทุกอย่างคงเป็นไปตามปกติ บ้านเงียบวังเวงพิกล ลูกรู้แต่ว่าความดันโลหิตลูกตก เวียนหัวเวลาเปลี่ยนท่าก็รู้สึกมึน แต่ประหลาดที่หลับรวดเดียวตลอด เช้าขึ้นก็ยังมึนอยู่ งานต้องเป็นงาน ลูกจึงมาทำงานตามปกติ

พฤหัสบดีที่ ๒ ธ.ค. ๐๘

วันนี้ในตอนเช้า ลูกได้มาทำงานตามปกติ แต่ตอนบ่ายต้องไปประชุมที่ อสร. ราชดำเนินจน ๕ โมงเย็น มีงานเผาศพแม่ของเพื่อน แล้วก็ไปรวมกันถ่ายรูปที่หน้าศพคุณย่าตามที่นัดพร้อมกันไว้ การสวดในวันนี้ พวกโรงงานที่เช่าอยู่ในซอยประชัญคดีเป็นเจ้าภาพจัดการ ดอกไม้วันนี้สวยมาก ถ่ายรูปเสร็จแล้วลูกกลับบ้าน แล้วจึงกลับไปอีกครั้งหนึ่ง

รู้สึกตัวแต่ว่าร่างกายอ่อนแอ เวียนศีรษะ และปวดศีรษะอยู่เสมอ คงจะเป็นด้วยร่างกายอ่อนเพลีย และตั้งแต่ไม่สบายลงที่ "เนติ" แล้วไม่ดีขึ้นเลย ค่ำวันนี้ลูกนั่งคุยอยู่กับคุณใหญ่หลายเรื่องด้วยกัน คิดว่าทุกอย่างคงจะเป็นไปด้วยดี เมื่อทุก ๆ คนทราบเจตนาดีของลูก เงินนี้เป็นของประหลาด มันอยู่ที่ว่า เราเป็นทาสของเงิน หรือว่า เราเป็นผู้ใช้เงินในทางที่ถูก คุณใหญ่พูดกับลูก และรู้สึกว่าเราเข้าใจกันดี แต่คุณหมอชิต อาจจะเข้าใจลูกผิดบ้าง แต่ลูกก็ได้ปรับความเข้าใจทันทีกับคุณป้าและคุณหมอชิตเอง โดยทางโทรศัพท์ในคืนนี้ เมื่อกลับถึงบ้านและทราบเรื่อง

ลูกมานึก ๆ ดู ในกลุ่มญาติพี่น้องที่สนิทนั้น ในขณะนี้คล้ายกับกำลังแสดงละครในฉากสุดท้าย ซึ่งมีคุณย่าซึ่งหาชีวิตไม่แล้วนั้นนอนดูอยู่ในโลงซึ่งมีครอบที่สวยงามปกคลุมอยู่ มีโต๊ะหมู่บูชา หรีด แสงไฟฟ้าที่ทำเป็นรูปเทียน แสงเทียน และเปลวไฟจากแสงเทียน ตลอดจนกลิ่นหอมจากธูป และดอกไม้สดตามกระเช้าดอกไม้เล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่นั้นเป็นฉากอยู่เบื้องหลัง ทุกคนต่างมีบทบาทที่แสดงซึ่งมิใช่บทบาทที่ผูกขึ้นโดยนักประพันธ์ แต่เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกนึกคิดจากจิตสำนึก ความรู้สึกผิดชอบ ความอะไรต่อมิอะไรหลายประการ สำหรับ

ปุถุชนที่มีจิตใจต่าง ๆ กัน ที่สามารถจะควบคุมได้หรือไม่ได้ ละคร ๗,๘ ตัวนี้ ต่างแสดงกันไป ซึ่งลูกเชื่อเหลือเกินว่าเป็นที่สนใจอย่างยิ่งแก่บุคคลที่อยู่ภายนอก บุคคลภายนอกบางคนที่มีความเกี่ยวพันกับตัวละครต่างเอาใจช่วยตัวละครที่ตัวมีความสัมพันธ์อยู่ จนเกิดจิตลำเอียง และเขาเหล่านั้นจะทราย และจะรู้ซึ้งลงไปได้อย่างไรถึงจิตใจของผู้แสดงตัวอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเขา การเอียงเช่นนี้ทำให้เกิดการวิพากย์วิจารณ์ต่าง ๆ ในระยะนี้จึงเต็มไปด้วย ฉันทาคติ โมหาคติ พยาคติ ภัทรยะติ ความจริงจะมีอยู่อย่างไรนั้น อยู่ที่ฉากแห่งการแสดงได้รูดม่านปิดลงแล้ว นั่นก็คือหลังจาก ๙ มี.ค. ๐๙ แล้ว ซึ่งงานศพของคุณย่าสิ้นสุดลง ความจริงจึงจะประจักษ์แจ้ง และด้วยดวงวิญญาณอันพิเศษของคุณย่าในขณะนี้ก็ควรจะหยั่งรู้ได้ว่าอะไรเป็นอะไร และผิดถูกอย่างไร ลูกรู้สึกว่า ในขณะนี้ทั้งร่างกาย และจิตใจลูกอ่อนเอ และเสื่อมโทรมมาก ชีวิตเป็นของไม่แน่แท้ เมื่อเราจากโลกนี้ไป สิ่งที่เราต้องการเพียงโลงที่เรานอนอยู่ และเมื่อทำการเผาเรียบร้อยแล้ว บริมาตรแห่งเนื้อที่ก็เห็นจะไม่เกินครึ่งลูกบาศก์ฟุตเป็นแน่ เราจะหวังอะไรกันหนักหนา การศึกษาการผ่านชีวิตมาแล้ว การได้เรียนรู้โลกมาแล้วถึงปูนนี้ มิได้สอนให้เราเป็นคนรู้จักคิดหรอกหรือ คิดแล้วจึงพูด คิดแล้วจึงทำ ลูกว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะสงบเรียบร้อยไปด้วยดี วันนี้ลูกขอกราบเท้าคุยกับคุณย่าเพียงแค่นี้ แล้วจะคุยมาอีก เพราะถ้าขืนคุยกว่านี้ ก็คงจะมีแต่ความรู้สึกที่มีแต่ความสังเวช สมเพชตัวเอง ในสิ่งแวดล้อม น้อยใจ เสียใจ ว่าการศึกษาของมนุษย์เรานี้ จะช่วยให้คนเรามีจิตใจอยู่ในทำนองคลองธรรมได้สักกี่คน

ศุกร์ที่ ๓ ธ.ค. ๐๘

ในที่สุดก็ล้มเจ็บ ร่างกายของลูกทนต่อไปไม่ไหว หลังจากมาทำงานได้เพียง ๒—๓ ชั่วโมง ก็ต้องกลับบ้าน ทานยาที่คุณหมอกำพล และปิดสั่ง แล้วก็นอนหลับ

เรื่อยไปจนกระทั่งค่ำจึงค่อยยังชั่ว ลูกรู้สึกอย่างไรบอกไม่ถูก ก่อนไปทำงานทั้ง ๆ ที่ฝืนเต็มที่ก็ยังต้องไปพูดปรับความเข้าใจบางอย่างกับ คุณใหญ่ คุณลี่ และชี้ให้พี่แหล้มทราบถึงเหตุและผลต่าง ๆ ของเรื่องที่ผ่านมาแล้ว เมื่อคืนวาน หลังจากพูดกันแล้ว ก็รู้สึกจะเข้าใจกันดีขึ้น

ลูกอยากอยู่ของลูกด้วยความสงบ และยึดมั่นในคำขอร้องของคุณป๋า คุณป๋าดีใจที่ลูกสอบได้วิชากฎหมาย แต่ในขณะนี้มีหลายคนเหลือเกินที่กลัวลูกในแง่ของวิชากฎหมาย คุณป๋ากับลูกเคยเป็นคู่ปรึกษากันมาในเรื่องการตั้งผู้ปกครองของผู้เยาว์ ในกรณีที่มีทรัพย์สินตกทอดมาถึงผู้เยาว์ ผู้ปกครองมีอำนาจอย่างไรในการจัดการกับทรัพย์ของผู้เยาว์ได้ ปัญหาเหล่านี้กำลังจะเกิดขึ้นในหมู่ของพวกเราเกี่ยวกับอำนาจการปกครอง และอำนาจที่จะใช้ด้านหน้าที่ของผู้ปกครองผู้เยาว์

กฎหมายต่าง ๆ ย่อมมีข้อคิดเห็นที่ขัดแย้งกันอยู่ ถึงแม้เราจะพยายามทำดีที่สุดอย่างไรแล้วก็ตาม และโดยเฉพาะเรื่องของการทำพินัยกรรม การรู้เห็นของผู้ที่ได้รับส่วนแบ่ง ช่องโหว่ต่าง ๆ เกี่ยวกับสิทธิของบุคคล และทรัพย์สินทั้งหลายนั้นย่อมก้าวก่าย และยุ่งเหยิงต่อกัน และยิ่งเป็นผู้ที่รู้เรื่องที่มาต่าง ๆ ในทรัพย์สินก็ดีในทรัพย์สิทธิก็ดี ในตัวบุคคลก็ดี ช่องโหว่ต่าง ๆ ย่อมจะเกิดขึ้นมากมาย ปัญหาข้อพิพาทย่อมจะเกิดขึ้นได้ง่าย ฉะนั้น ทุกอย่างจะดำเนินไปได้ด้วยดีนั้น อยู่ที่การประนีประนอม ความไม่อวดดี ความไม่ยะโส และความรู้จักอ่อมของแต่ละคน ตามที่ลูกเคยพูดแล้วว่า อะไรทั้งหลายเหล่านั้นย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาดี เพราะการศึกษาจะสอนให้เกิดความรู้ มีความซื่อสัตย์ และมีความกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นสิ่งเดียวเท่านั้นที่มนุษย์เราจะอยู่ด้วยกันได้ด้วยความสงบ

ใคร ๆ ไม่น่าจะกลัวลูก ถูกแล้วระหว่างเราพ่อ—ลูก เราสนิทกันมาก เอกสารทุกอย่างของป๋า ลูกเก็บ แต่ลูกก็ได้คืนและฉีกทำลายไปแล้ว จะมีบางก็เป็นแต่เพียงสักขี

พยานแห่งความระลึกถึง ซึ่งลูกจะเผาไปกับคุณย่าของลูกในวันที่ ๙ มีค. ๐๙ นี้ ลูกรับปากกับคุณย่าแล้วว่า ทุกอย่างต้องสงบเรียบร้อย และจะไม่มีอะไรเกิดจากลูกเป็นอันขาด ขอคุณย่าจงมีวิญญาณที่สงบเถิด และคุณย่าก็คงจะหยั่งทราบดีแล้วถึงจิตใจของลูก ขอคุณย่าช่วยดลบันดาลให้ผู้อื่นใดที่เกี่ยวข้องด้วย จงผ่องใสผาสุก อย่าได้หวาดกลัวลูก และอย่าได้รบกวนลูก ด้วยคำพูด และด้วยท่าทางอื่นใดเลย ลูกรักคุณย่ามากเพียงใด คราวนี้แหละย่อมจะเป็นประจักษ์พยานอย่างแท้จริง ที่ลูกจะตอบแทนคุณย่าด้วยความสงบ

ขอให้ทุกคนพึงสำนึกว่า ทุกอย่างย่อมมีช่องโหว่ การพิพาทย่อมจะเกิดขึ้น ถ้าจะถือโอกาสแห่งช่องโหว่นั้น และจะถือเอาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่รู้ และได้รับตลอดจนเอกสารต่าง ๆ ที่เหลืออยู่เป็นเครื่องประกอบ และถ้ามีขึ้น ก็ต้องมีคนกลางที่จะต้องชี้ขาด คือ **ศาล** ระยะเวลาที่จะตกลงชี้ขาดกันได้ย่อมเป็นแรมปี การเสียประโยชน์ต่าง ๆ ย่อมจะเกิดขึ้น ฉะนั้น การรู้จักวางตัวที่ดีจะเป็นผลดีแก่ทุก ๆ คน ถ้าคุณย่าสามารถจะใช้วิญญาณของคุณย่าให้เกิดประโยชน์ได้ คุณย่ากรุณาถ่ายทอดความรู้สึกของลูกที่มีต่อคุณย่านี้ให้ทุกคนแจ้งประจักษ์ว่าลูกนี้เคารพรัก และนับถือ จะไม่ทำสิ่งใดเลยเป็นอันขาดที่ขัดต่อวัตถุประสงค์ ขอให้มองดูลูกในแง่ดีบ้าง จากระยะนี้ไปจนกว่าจะแจ้งประจักษ์ก็ไม่นานนักหรอก อย่าได้ผลีผลามกันมากนัก ลูกน้อยใจเต็มทีแล้ว

ลูกไม่สบายทางร่างกายนับตั้งแต่ "บอสตัน" ลูกถึงอาเจียนในห้องทดลองที่ "เนติค" พวกที่ห้องทดลองเห็นกันทั้งนั้น และเชื่อว่าเขาคงจะรายงานให้ ดร.เมริคทราบแล้ว กลับมาก็ยังไม่ฟื้น และยังมากระทบกระเทือนความรู้สึกทางด้านจิตใจที่ต้องเสียคุณย่าสุดที่รักของลูกไปอีก จะไม่ทำให้ลูกต้องมีความเสื่อมโทรมทางร่างกายมากยิ่งขึ้นได้อย่างไร จิตใจก็อ่อนแอเต็มที ลูกล้มเจ็บและพยายามฝืนอย่าง

ที่สุดในขณะนี้ และที่ทรงตัวอยู่ได้นี้ ลูกก็คิดว่าดีมากอยู่แล้ว ขอได้โปรดอย่าได้มีเรื่องอื่นใดมาทำลายน้ำใจของลูกให้ต้องเลวร้ายลงยิ่งกว่านี้อีกเลย

การเจ็บของลูกในต่างประเทศคราวนี้ย่อมประจักษ์แจ้งกันอย่างดียิ่ง ทั้งที่ NIH และทาง Natick–Boston ภาระอันแสนหนักในเรื่องงานนั้นลูกทนได้ ถึงแม้สังขารจะเลวลง แต่ในเรื่องจิตใจนี้ยากมากที่จะฝืน และถ้าเหลือทนหนักเข้าอะไรจะเกิดขึ้น คุณย่าสุดที่รักของลูก ลูกจะพยายามอย่างสุดความสามารถ จะถือเอาความปรารถนาดีของคุณย่า ความสงบของดวงวิญญาณของคุณย่าเป็นเป้าหมาย ลูกคิดว่าลูกคงจะชนะต่อความเข้าใจผิดทั้งหลาย อย่างช้า ๆ และคิดว่าร่างกายและจิตใจของลูกคงจะค่อย ๆ ดีขึ้น ความรู้สึกต่าง ๆ จะค่อย ๆ มีกำลังต้านทานมากขึ้น และผลที่สุดก็ย่อมจะประจักษ์ออกมาอย่างแน่แท้

เสาร์ที่ ๔ ธ.ค. ๐๘

เช้านี้ลูกต้องไปสอนนักเรียนที่จุฬา ฯ เบียบเขาติดรถออกไปด้วย ไปส่ง พณ ฯ รัฐมนตรีอุตสาหกรรม และท่านอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้ไปประชุมที่มนิลา เกี่ยวกับเรื่อง "มาตรฐาน" ความจริงลูกควรจะสอนตั้งแต่ ๐๘.๐๐ น.—๑๒.๐๐ น. แต่พอสอนได้เพียง ๑๐.๓๐ น. ก็ทนไม่ไหว รู้สึกปวดศีรษะมาก จึงให้งานเด็กทำแล้วก็ต้องกลับบ้าน ทานยาแล้วก็นอนรวดเดียวจน ๑๗.๐๐ น. วันนี้ลูกไม่มีโอกาสไปกราบเท้าคุณย่า เวลาลุกขึ้นมันโงนเงนพิกล จึงให้เบียบไปแทน ได้คุณหมอกำพล และปืดเป็นผู้ดูแลรักษา ลูกคิดว่าพักสัก ๒—๓ วัน คงจะค่อยยังชั่ว

อาทิตย์ที่ ๕ ธ.ค. ๐๘

เช้านี้ตื่นขึ้น รู้สึกสบายมาก แต่ยังคงต้องทำตามที่หมอสั่ง คือทานยา และนอนพักตลอดวัน ตอนบ่าย คุณปริยานุช พาพี่สาวซึ่งเป็นอาจารย์อยู่ที่วิทยาลัยครู

สวนคุลิตไปดูสถานที่เพื่อจัดดอกไม้หน้าศพ และดอกไม้บนครอบ ลูกพาไปเองพร้อมด้วยกราบเท้าเยี่ยมคุณย่าด้วย เพราะเมื่อวานลูกไม่สามารถไปได้ วันนี้ลูกได้พวงมาลัยดอกมะลิเช่นเคย อุบะเป็นดอกรัก และเยี่ยบร่าขาว พบคุณปู่ และทานน้ำชาด้วยกันแล้วจึงกลับ ทาง อสร. ขอให้ลูกนิมนต์พระแทน ลูกตั้งใจที่จะนิมนต์พระที่วัดธาตุทอง กลับมาบ้านลูกได้รับการ์ดวันเกิดจากลูก ๆ อ่านดูจากการ์ดแล้วก็รู้สึกตื้นตันบอกไม่ถูก ความรู้สึกของพ่อที่มีต่อลูกตามสภาพที่ลูกมีอยู่นี้ ก็คงจะไม่ผิดจากความรู้สึกของคุณย่าที่เคยมีต่อลูก ความสัมพันธ์ใดเล่าจะสนิทสนมแนบแน่นยิ่งไปกว่าสายโลหิต ความรัก ความเคารพ ความอาลัยในการที่จะต้องจากไปของบุคคลซึ่งเรามีความสัมพันธ์กันอย่างนี้ อะไรเล่าจะสูงยิ่งไปกว่า ไม่มีอีกแล้วในโลกนี้ ลูกขอลอกโคลงที่เป็นภาษาอังกฤษซึ่งลูกได้รับมาจากลูกของลูกมาไว้ในบันทึกนี้เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงการแสดงออกบางประการเท่านั้น คุณย่าเคยเตือนลูกว่า คนที่รักกัน เอาใจใส่ในกันและกันนั้น ย่อมจะไม่มีการลืมเป็นอันขาดว่า ได้สั่งไว้ว่าอย่างไร และให้ทำอย่างไร ขอคุณย่าได้โปรดเย็นใจและจงมีวิญญาณที่สงบเถิด ลูกปฏิบัติตามคำสั่งของคุณย่าเสมอ

I know you don't want
lots of praise
For all the things you do,
But on your day you shouldn't mind
A compliment or two,
So here's my chance to tell you
That there couldn't ever be
A father who's more wonderful
Than you have been to me!

“อี๊ด”

Although you know we love you, Dad,
Much more than words can say,
we seldom put our thoughts in words,
But this has come today
To bring you all the loving thoughts
So often unexpressed,
And worlds of wishes just for you
From those who love you best.

“ปุ๋, ป๋อง, อร.”

To a Great Dad ----

From his little tad!

“ตุ๋ด”

จันทร์ ที่ ๖ ธ.ค. ๐๘

เช้านี้ลูกใส่บาตร ถ้าหากว่าการบำเพ็ญกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ได้รับจริงแล้ว คุณย่าควรจะได้รับ จากเจตนาอันจริงใจ และบริสุทธิ์ของลูก ทุกสิ่งทุกอย่างได้ผ่านไปโดยสงบ ลูกออกไปทำแว่นตา เพราะอาจจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ลูกเวียนศีรษะ และปวดศีรษะ นัยน์ตา ๒ ข้างเกิดไม่เท่ากัน และยิ่งร้ายไปกว่านั้น นอกจากลูกต้องการแว่นตาอ่านหนังสือ แล้วยังต้องการแว่นสายตาอีกด้วย เลยต้องทำใหม่ถึง ๓ อัน เปลี่ยนแว่น เดิมที่มีอยู่ ๒ แว่น และทำแว่นสายตาสั้นอีก ๑ แว่น วันนี้ได้รับจดหมายจากปู่อีก แสดงถึงความรู้สึกต่าง ๆ ที่ต้องสูญเสียคุณย่าไป พร้อมทั้งขอเสื้อดำที่จะไว้ทุกข์ให้คุณปู่ ซึ่งเบยบคงจะจัดการให้แก่ลูก ๆ ในโอกาสแรกเป็นแน่ วันนี้ลูกไปกราบเท้าคุณย่ารวม ๖ โมงครึ่ง การออกไปนอกบ้านทำให้รู้สึกเพลีย ๆ แต่ลูกคิดว่าอาการต่าง ๆ คงจะดีขึ้นเป็นลำดับ ลูกหวังเป็นอย่างมากว่า ทุกสิ่งทุกอย่างคงจะจบลงด้วยสันติ ขอให้ความคาดหวังของลูกได้เป็นไปจริงเถิด

การที่ได้หยุดมาตลอดเสาร์, อาทิตย์ และจันทร์ รวม ๓ วันนี้ ทำให้ลูกรู้สึกว่าสภาพร่างกายของลูกดีขึ้นเป็นลำดับ คุณย่าคงจะช่วยลูกเป็นแน่ จึงรู้สึกว่าร่างกายฟื้นเร็วขึ้น

อังคารที่ ๗ ธ.ค. ๐๘

วันนี้ลูกมาสั่งงานที่บางเขนในตอนเช้า แล้วก็เลยไปประชุมที่อาคาร ตั้งแต่ ๐๙.๐๐น.—๑๒.๐๐ น. มารับประทานอาหารกลางวันที่บางเขน และทำงานอยู่จนถึง ๑๗.๐๐ น. ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามปกติ รู้สึกว่าดีขึ้น หลังจากได้พักมา ๓ วันเต็ม ๆ ลูกและเบียบไปกราบเท้าคุณย่าเช่นเคย ไปถึงบ้านคุณย่าประมาณ ๑๘.๓๐ น. คงจะได้

พุธ ที่ ๘ ธ.ค. ๐๘

วันนี้ไม่มีอะไรมากนัก งานต่าง ๆ ที่คั่งค้างอยู่ได้รัดตัวลูกมากเข้า จนทำให้ความรู้สึกนึกถึงคุณย่าขาดระยะเป็นห้วง ๆ อย่างไรก็ตามทุก ๆ โอกาสที่ว่าง ความสัมพันธ์ระหว่างเราพ่อ—ลูกมักจะผุดขึ้นในความทรงจำเสมอ ในตอนเช้าวันนี้ ลูกต้องปรึกษากับเจ้าหน้าที่กระทรวงสาธารณสุข เรื่องยกร่างรายงานการประชุมที่กรุงโรม เพื่อเสนอต่อท่านอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์ และในตอน ๑๑.๐๐ น. ไปสอนนิสิตจุฬาฯ ตอนบ่ายโมงถึง ๒ โมง ไปตรวจโรงงานที่มีนบุรี เกี่ยวกับโรงงานซึ่งขออนุญาตผลิตนมซึ่งตั้งขึ้นใหม่ กลับมาตลุยงานของ อสร. เรื่อยไปจนเสร็จ จึงได้กลับบ้าน ลูกแวะซื้อพวงมาลัยดอกมะลิที่ตลาดประตูน้ำ และไปกราบเท้าคุณย่าของลูกเกือบทุ่มหนึ่ง วันนี้ลูกและเบียบพบคุณลีที่หน้าศพของคุณย่า คุยกันบ้างเล็กน้อย คุณลีได้สอบถามถึงงานที่ อสร. จะเป็นเจ้าภาพในวันพรุ่งนี้ รู้สึกว่าเป็นการสนทนาอย่างกันเอง จิตใจของลูกสบายดี และดีใจเป็นอย่างยิ่ง ลูกหวังเป็นอย่างมากว่าความเข้าใจใน

ตัวลูกนั้นคงจะค่อย ๆ ดีขึ้นเป็นลำดับ อาจจะเป็นด้วยวิญญาณของคุณย่าซึ่งในขณะนั้น คงจะเข้าใจในเจตนาอันแท้จริงของลูกแล้ว จากเจตนาอันแท้จริงนี้คงจะเป็นบุญกุศลสืบเนื่องมาจากคุณย่าที่อบรมให้แก่ลูก ประกอบกับการศึกษาที่ลูกได้รับจากคุณย่าโดยทางอ้อมเป็นแน่แท้ ลูกได้แต่กราบขอบพระคุณในความกรุณาของคุณย่า และระลึกถึงบุญกุศลที่คุณย่าได้สร้างสรรให้แก่ลูก

ความสงบใดเล่าจะมีเท่ากับสันติ ลูกคิดว่าไม่มีอื่นใดอีกแล้ว ขอให้ฝันของลูกเป็นจริงตามเจตนารมณ์ของคุณย่าเถิด สภาพร่างกายของลูกในขณะนี้ค่อย ๆ ดีขึ้นเป็นลำดับ ก็คงจะเป็นด้วยคุณย่าได้ประทานความปลอดภัยให้ลูกพ้นจากโรคภัยเป็นแน่แท้

คืนนี้พระจันทร์ทรงกลด แจ่มจรัสตั้งแต่ค่ำ เนื่องจากมีจันทรคราส นับประสาอะไรกับมนุษย์ในโลกนี้ แม้แต่จักรวาฬนอกพิภพก็ยังมีการยังรัสมีซึ่งกันและกัน แต่ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ สิ่งที่ผ่านเข้ามาก็ย่อมจะผ่านไป ถ้าคนเราทำชีวิตได้อย่างกับฟองน้ำ ซึ่งปล่อยให้กระแสน้ำพัดพาผ่านเข้าตัวแล้วก็ผ่านออก ทุกสิ่งทุกอย่างก็คงจะไม่มีอุปสรรค ทุกข์ก็จะไม่เกิด มีแต่สุขอันเกิดจากความสันติ แต่คุณย่าครับ คุณย่าคงจะทราบดีว่า เราทุกคนที่เป็นมนุษย์ปุถุชนย่อมจะมี รัก โลภ โกรธ หลง การศึกษาเท่านั้นที่จะขจัดลดปริมาณของสิ่งมัวเมาเหล่านี้ได้ การศึกษาและการวินิจฉัยให้เล็งถึงข้อเท็จจริง ย่อมจะเป็นเครื่องช่วย การศึกษามิใช่หรือครับที่สอนให้เรามีมนุษยธรรม สอนให้เรารู้สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร ตั้งแต่ค่ำเรื่อยจนถึงยามดึก แสงจันทร์ทำให้ลูกนึกถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้ว วิจารณ์ และวิจัยถึงเหตุและผลของชีวิต แต่ละชีวิตที่เข้ามาเกี่ยวโยง และพัวพันกับลูก และสรุปลงด้วยการตั้งสัตย์อธิษฐานว่า สิ่งใดที่เป็นยอดปรารถนาของคุณย่า สิ่งนั้นคือเป้าหมายที่ลูกกำหนดไว้ว่าจะต้องปฏิบัติตาม ลูกจะไม่ถือโอกาสใดๆ ที่เกิดขึ้น ลูกจะ

ตายอดต่อ ช่องโหว่ต่าง ๆ ที่จะเป็นช่องทางทำให้เกิดความเดือดร้อน อดีตควรจะเป็นเรื่องของอดีต อนาคตของลูกในขณะนี้คือ ความเจริญ และความก้าวหน้าของลูก ๆ ของลูก ลูกรักในลูกของลูกอย่างไร ก็เชื่อว่าความรักอันนี้ย่อมมีต่อคุณย่าที่มีต่อลูกเช่นเดียวกัน ลูกประจักษ์แจ้งในความปรารถนาดีของคุณย่าอยู่เสมอ

ลูกขอกราบเท้าย้ำว่า คุณย่าจงมีดวงวิญญาณที่เพ่งเล็งถึงความถ่องแท้ในภาวะปัจจุบันและมีแต่ความสุข ไปสู่สุคติด้วยความสันติที่มีอยู่ในโลกมนุษย์นี้เทอญ

พฤหัสบดีที่ ๙ ธ.ค. ๐๔

วันนี้เป็นวันที่ อสร. เป็นเจ้าภาพในการจัดการบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมในรอบ ๗ วัน ทุกอย่างได้ดำเนินไปด้วยดี สิ่งที่แปลกไปกว่าทุกคราวก็คือ เจ้าภาพสำหรับวันนี้ได้จัดตลอดไปจนกระทั่งการเลี้ยงพระเช้าในวันรุ่งขึ้น สำหรับของถวายพระ ทำเป็นย่ามไหมไทยสีเหลืองและปักชื่อคุณย่า นอกจากนั้นก็ยังมีการจัดซื้อหนังสือธรรมเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมในด้านการศึกษาให้แก่ห้องสมุดของวัดเพื่อนวกะจะได้ใช้และเรียนรู้ เป็นที่ระลึกสำหรับคุณย่าถวายให้แก่วัดธาตุทองด้วย

นอกจาก ท่าน ผอ. คนใหม่ พล.ต.พงษ์ ทิพวาที หัวหน้าฝ่ายธุรกิจ หัวหน้าฝ่ายโรงงานและหัวหน้าหน่วยต่าง ๆ แล้ว ท่านอดีตปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม ดร.จ่าง รัตนะรัต และคุณหญิงระเบียบ ได้มาร่วมด้วย ซึ่งท่านทั้งสองที่กล่าวนามข้างท้ายนี้ได้มาเกือบทุกคราวที่มีการสวดพระอภิธรรม คุณหลวงจินดาสหกร เพื่อนเก่าของคุณย่า ได้มาคำนับศพคุณย่าในวันนี้ และในวันเดียวกันนั้นนิสิตทั้งทุ่งพญาไทฯและเกษตร ฯ ที่ลูกสอนอยู่ได้มาร่วมด้วย

คุณย่าจะเห็นว่า ทุกอย่างได้ดำเนินไปด้วยดี ลูกรู้สึกขอบพระคุณทุก ๆ ท่าน มิใช่แต่เฉพาะในวันนี้ที่ได้ร่วมบำเพ็ญการกุศลร่วมสวดพระอภิธรรมทั้งที่ผ่านมาแล้ว และที่จะมีในคราวต่อ ๆ ไป จนกว่าจะถึงกำหนดพระราชทานเพลิงศพคุณย่า เป็นการ

ทำให้คุณย่าซึ่งเป็นที่เคารพรักและนับถือของผู้ที่อยู่ คือ บุตร ภรรยา และ เครือญาติ พระคุณอันนี้จะเป็นผลสืบเนื่องกันต่อไป อันมิอาจจะมีขึ้นปลายสิ้นสุดลงได้

ประเพณีของไทยเรานั้นเป็นสิ่งที่น่าเคารพนับถือ เพราะเป็นประเพณีที่แสดงถึงความซาบซึ้งรู้คุณ เป็นการแสดงออกนอกเหนือจากจิตใจ แต่เป็นการยากที่จะให้รู้ซึ้งถึงความรู้สึก และความนึกคิด แต่ด้วยดวงวิญญาณของคุณย่าเอง คุณย่าย่อมทราบว่า ความรู้สึกนึกคิด ความนับถือ ตลอดจนจิตใจของผู้ที่เกี่ยวพันกับชีวิตของคุณย่าในขณะที่คุณย่ามีชีวิตอยู่นั้น และนำมาเปรียบเทียบในขณะที่คุณย่ามิแต่ร่าง ซึ่งมีดวงวิญญาณอยู่ภายนอก ความเคารพนับถือ การกราบไหว้ จิตใจที่แท้จริงในขณะที่ทำ สภาพแห่งความแตกต่างในขณะที่คุณย่ามีชีวิตอยู่ และในขณะที่คุณย่าปราศจากชีวิตแล้วนี้ ทุกอย่างที่ผ่านมาและกำลังเป็นอยู่ ความแตกต่างย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่า ทุกคนที่เกี่ยวพันกับคุณย่านี้จะมีความรู้สึกต่อคุณย่าของลูกอย่างไร ความรู้คุณ ความรู้สึกในผลที่ได้รับจากคุณย่า และอื่น ๆ ที่เป็นองค์ประกอบทั้งหลายแหล่ ย่อมประจักษ์แจ้งต่อดวงวิญญาณของคุณย่าเป็นแน่แท้

ศุกร์ที่ ๑๐ ธ.ค. ๐๔

วันนี้เป็นวันหยุดราชการ เนื่องจากเป็นวันฉลองรัฐธรรมนูญ เมื่อคืนลูกนอนเกือบตีหนึ่ง เพราะหลังจากการสวดพระอภิธรรมแล้ว พวก อสร.บ้านโป่ง ได้เลยมาเยี่ยมลูกที่บ้าน อยู่จนกระทั่ง ๒ ยามเศษจึงได้กลับ เช้านี้ในการเลี้ยงพระเช้าคุณปรียานุช ซึ่งเป็นหัวแรงของ อสร. ในการจัดงานสำหรับคุณย่า ได้มาแต่เช้า ลูกอยู่ที่บ้านคุณย่าจนเกือบ ๐๙.๐๐ น. จึงกลับมาบ้าน พักสักครู่เริ่มจับงานเกี่ยวกับรายงานที่คั่งค้างอยู่ในการไปต่างประเทศคราวนี้ ร่างจดหมายตอบ สรุปรายงานประจำวันและอื่น ๆ หลังจากนั้นก็พัก จิตใจไม่อาจจะสงบลงได้ ดูความเจริญของตัวเอง ความสมหวัง ความเจริญ และความก้าวหน้าของลูก ๆ ที่จะมีต่อไปใน

อนาคต ระลึกถึงคำสอน การอบรมที่ได้รับมาจากคุณป๋าจนสามารถที่จะยืนหยัดต่อสู้กับชีวิตอยู่ได้ ก็รู้สึกตื้นตันจนบอกไม่ถูก

คนเรานั้น เป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดา ย่อมมีการชม การติฉินนินทา ใครเป็นที่รักของใคร สิ่งที่จะมองข้ามไปก็คือ ความผิดพลาดและสิ่งไม่ดีทั้งหลาย สิ่งที่เหลืออยู่แต่ในมโนภาพก็คือ คุณงามความดีของผู้นั้น ทุกสิ่งทุกอย่างจึงประทับความรู้สึก เป็นภาพที่ไม่อาจจะลืมเลือนได้ ลูกรู้ว่ามีหลายอย่างที่เราพ่อ—ลูกร่วมกันอยู่ และมีความสัมพันธ์ต่อกันในการเชื่อมโยงไปเกี่ยวกับประโยชน์ของคนอื่น เมื่อผลประโยชน์นั้นขัดกันขึ้น ทุกสิ่งทุกอย่างก็ย่อมจะไม่เป็นที่สบอารมณ์ การตำหนิติฉินนินทาย่อมจะเกิดขึ้น อันนี้เป็นหลักของมนุษยชน คนเรายังไม่บรรลุถึงขั้นอรหันต์ แต่การศึกษาย่อมจะสอนให้คนเป็นคน การอโหสิกรรมย่อมจะมีแก่ผู้ที่เจริญแล้ว ลูกหวังอย่างมากว่าคุณป๋าของลูกได้จากไปแล้ว สิ่งใดที่ทำให้เกิดขุ่นข้องหมองใจแก่ผู้ใด ลูกหวังเป็นอย่างมากว่า ท่านเหล่านั้นคงจะได้อโหสิให้แก่คุณป๋าของลูกเป็นแน่แท้ ถ้าหากว่าท่านเหล่านั้นยังขุ่นเคืองอยู่ ลูกขอเสนอรับผลกรรมต่าง ๆ แทนคุณป๋าของลูก ได้โปรดให้มีการอโหสิกรรมให้แก่คุณป๋าของลูกเถิด เพื่อคุณป๋าของลูกจะได้ไปสู่สุคติ

เสาร์ที่ ๑๑ ธ.ค. ๐๔

วันนี้ลูกต้องไปสอนที่จุฬาฯ ตั้งแต่ ๐๘.๐๐น. — ๑๒.๓๐ น. เด็กคงตกใจเพราะสอบเด็กโดยมิได้บอก แต่ก็รู้สึกว่าเด็กทำได้ดีเป็นส่วนใหญ่ บ่ายนี้ลูกเพลียมากจึงหลับไปร่วม ๒ ชั่วโมง ตื่นขึ้นก็ซื้อดอกไม้ไปกราบเท้าคุณป๋าเช่นเคย คุณป๋าคงจะทราบได้ด้วยวิญญาณของคุณป๋าแล้ว นับแต่ลูกกลับมา ลูกได้ไปกราบเท้าทุกวัน เคารพ ระลึกถึง ลูกถือว่าในขณะที่คุณป๋ายังมีชีวิตอยู่นั้น ลูกไปกราบเท้าคุณป๋าอาทิตย์ละครั้ง เพราะโอกาสต่าง ๆ ย่อมจะมีอยู่อย่างยืนยาว การใกล้ชิด

กับคุณย่ามากเกินไปในขณะที่คุณย่ายังมีชีวิตอยู่นั้น อาจจะเป็นอันตรายต่อความรู้สึก แต่ในขณะนี้อันตรายเหล่านั้นได้ปราศจากไปแล้วจากดวงจิตของทุกคน ลูกจึงกล้าที่จะมากราบเท้าได้โดยไม่ต้องกลัวต่อสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น เป็นการกระทำด้วยความเคารพอย่างจริงใจ ปราศจากซึ่งความหวังผลสิ่งใดทั้งสิ้น

อาทิตย์ที่ ๑๒ ธ.ค. ๐๘

ตอนเช้าลูกค้นหนังสือต่าง ๆ ได้หนังสือกฎหมายสมัย ร.ศ. ๑๒๕ – ๑๒๗ ของคุณย่า ซึ่งเย็บเล่มไว้ตลอดจนลายเซ็น ตั้งแต่เป็นนายมิตร ภูมิรัตน ขุนสมรรคไชยศรี และหลวงประชัญคดี ทั้งสามชื่ออยู่ในหน้าที่เดียวกันของหนังสือเกือบทุกเล่ม ลูกคิดว่าจะเอาหนังสือเหล่านี้ให้แก่ห้องสมุดธรรมศาสตร์ หรือจุฬา ฯ เพื่อเป็นที่ระลึก และเพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษา

ตอนบ่าย ลูกเข้าไปบ้านคุณแม่ เพื่อหาหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สมัยพ่อขุนรามคำแหงซึ่งลูกเข้าใจว่าของลูกมีอยู่ที่บ้านพี่หวี พบแต่คุณแม่ ก็บทิบ พี่หวีกำลังไปเปลี่ยนดอกไม้ให้คุณย่าอยู่ ลูกหาหนังสือไม่พบจึงแวะซื้อพวงมาลัย แล้วก็มากราบเท้าคุณย่า พบพี่หวี คุณลิ และคุณขุพร้อมกันได้พูดกันถึงกำหนดเรื่องคำไว้อาลัยที่จะจัดพิมพ์ ลูกได้ให้กำหนดไว้ว่า ขอให้ทุกคนส่งต้นฉบับถึงลูกก่อนสิ้นเดือนนี้ลูกคิดว่าคงจะสามารถรวบรวมทำได้ทันเป็นแน่ ลูกกำลังจะไปขอให้คุณอา เป้า และชุม เขียนด้วย เพราะเราก็มีญาติสนิทกันเพียงไม่กี่คน **ดู ๆ ก็เป็นเรื่องที่น่าคิดอะไรหนอที่ทำให้ญาติพี่น้องห่างเหินกันไปมากถึงเพียงนี้** ประวัติของคุณย่าเองซึ่งเคยทำไว้นั้น ก็ยังขาดอยู่ตอนที่เป็นอาณาบาลกรมรถไฟ ลูกยังค้นไม่ได้ ไม่ทราบว่าตอนไฟไหม้กองกลางนั้น ประวัติของคุณย่าได้ติดไฟไปด้วยหรือเปล่า ลูกได้ติด

ต่อกับคุณไสว หับพนานนท์ ไว้แล้ว ลูกเชื่อว่าคงจะได้ข่าวเป็นแน่ ถ้ามีก็ดี ถ้าไม่มีก็เห็นจะต้องข้ามไปขบตอนออกจากราชการเลย

ในเวลานี้ก็มีรูปอยู่หลายรูปที่จะเลือกเอามาพิมพ์ประกอบประวัติ ลูกจะพยายามทำให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้

จันทร์ที่ ๑๓ ธ.ค. ๐๘

วันนี้ลูกไปอาคารตอนเช้าติดต่อเรื่องงานแล้วก็เลยพยายามติดต่อกับ คุณอะนะ รมยานนท์ เรื่องประวัติของคุณป๋าสมัยอยู่กรมรถไฟ เพราะเนื่องจากคุณไสวที่ลูกได้ติดต่อไว้ไปต่างจังหวัด คุณอะนะ ให้ติดต่อกับคุณแสง อนันตวงศ์ ลูกติดต่อไปแล้วได้ความว่า ประวัติของคุณป๋าไฟไหม้หมด แนะนำให้ติดต่อกับกรมบัญชีกลางกองบำเหน็จ-บำนาญ พ.อ. ดำเกิง หัวหน้าฝ่ายธุรกิจ ของ อสร. ได้ช่วยกรุณาติดต่อให้ แต่ก็ได้ความว่า เขาเผาเสียทุก ๆ ๑๐ ปี คุณป๋าได้ออกรับบำนาญตั้งแต่ ๒๔๗๕ ด้วยเหตุนี้ ประวัติหลังจากที่ได้รวบรวมไว้แล้ว คงขาดตั้งแต่สมัยตอนเป็นอาณาบาลรถไฟ

ทุกสิ่งได้ดำเนินไปตามปกติ เลิกจากทำงานลูกก็ไปกราบเท้าคุณป๋าเช่นเคย ความเศร้าสลด ความเงียบสงบยังปกคลุมอยู่

วันจันทร์นี้เป็นวันที่ ๑๓ ธ.ค. ๐๘ สำหรับคนอื่นอาจจะไม่มีความหมาย แต่สำหรับลูกทำให้นึกย้อนหลังไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ วันนั้นลูกไปทำงานให้คุณป๋าที่หัวหิน เกี่ยวกับเรื่องที่ดิน ที่จะต้องมีประกาศรับมรดก และโอนต่อมายังคุณป๋าของลูกเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ และในทำนองเดียวกันกับเหตุการณ์ ในวันที่ ๑๓ ธ.ค. ๒๔๘๙ นั้น ได้เกิดขึ้นแก่ลูกในวันที่ ๑๙ พ.ย. นี้ ลูกอยู่อีกซีกหนึ่งของโลก ในขณะที่กำลังเดินทางกลับหลังจากดูงานเกี่ยวกับอาหารของทหารใน

ยามฉุกเฉิน ลูกตกที่นั่งอย่างไรบอกไม่ถูก ทุกครั้งที่เรื่องท่านองนี้เกิดขึ้น ลูกไม่มีโอกาสที่จะอยู่ใกล้ชิดกับผู้ที่ลูกมีความปรารถนาจะได้อยู่ใกล้เป็นที่สุด สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือความนึกถึง และระลึกถึงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจจะลืมหรือเลือนไปได้ ถึงแม้เวลาจะผ่านล่วงไป ระยะเวลาก็ไม่สามารถที่จะรักษาหรือเยียวยาความรู้สึกนึกคิดได้ ลูกจำได้ว่าสมัยเมื่อลูกเรียนอยู่นั้นมีบทดอกสร้อยของเจ้าคุณอุปกิต ฯ บทหนึ่งที่ติดใจลูกอยู่ คือ

"แต่เอ๋ยแต่นี้ เป็นหมดที่ไฝ่จิตริษยา เป็นหมดที่อุปถัมภ์คิดนำพา เป็นนับว่า **"อโหสิกรรม"** กัน เขาจะมีดีชั่วติดตัวไป เป็นวิสัยกรรมแต่งและแสร้งสรร เรารู้ได้แต่ปวัตน์ปัจจุบัน ซึ่งทั้งอยู่คู่กันกับนามเอย"

พฤหัสบดี ที่ ๑๖ ธ.ค. ๐๔

ลูกไม่ได้บันทึกมาหลายวัน ความจริงตั้งใจไว้ว่าจะจบลงเพียงวันจันทร์ ที่ ๑๓ ธ.ค. ๐๔ แต่แล้วเหตุการณ์บางอย่างทำให้จำเป็นต้องเขียนเพิ่มเติม ลูกไม่รู้จะพูดอย่างไรถูกในความรู้สึกนึกคิดของลูก การทำประวัติของคุณย่า การเขียนก็ควรจะให้เป็นไปโดยสายกลาง มิให้เกิดการเสียหายแก่ผู้ใด ในหมู่เครือญาติในหมู่ที่มีความสัมพันธ์ เพราะการเขียนประวัตินั้น ถ้อยคำใด ๆ ก็ตามหรือการเกี่ยวโยงเครือญาติอย่างใดนั้น มันไม่ได้เป็นการยืนยัน หรือรับรองเลยว่าเขานั้น ๆ หรือผู้ที่มีสายสัมพันธ์นั้น ๆ จะมีสิทธิในทรัพย์สินของคุณย่าที่มีอยู่ในขณะนี้ คนซึ่งไม่เข้าใจในกฎหมายย่อมเป็นการยากที่จะชี้ให้เห็นอะไรต่อมิอะไร เรื่องต่าง ๆ ในอดีตนั้นลูกทราบอยู่เต็มอก แต่เรื่องอะไรที่เราจะมาตีแผ่ รังแต่จะทำให้เกิดความขายหน้า รังแต่จะทำให้เกิดความสมเพช สุขใดเล่าจะเท่ากับสันติ ไม่มีอีกแล้ว ฉะนั้นประวัติของคุณย่า หลังจากเรื่องเกี่ยวกับราชการ เรื่องทางเครือญาติจึงขาด

ด้วนลง ทั้งนี้เพื่อความพอใจด้วยกันทุกฝ่าย ความพอใจของผู้ที่ไม่มีความประสงค์จะเข้ามาพัวพันด้วย ถ้าหากคิดในแง่เงิน และเพื่อให้ถูกต้องตรงกับวัตถุประสงค์ของบางคนซึ่งต้องการจะรักษาไว้ซึ่งสิทธิ์โดยความเข้าใจผิดว่ารายการในประวัตินั้นจะทำให้เกิดการรอนสิทธิ์หรือเสียสิทธิ์ขึ้นได้ ลูกประหลาดใจว่าใครเล่าจะรับรองว่าตัวอักษรต่างๆ หรือข้อความต่าง ๆ นั้นตรงต่อข้อเท็จจริงเพียงไร ลูกบอกแล้วว่าลูกต้องการ "สันติ" และลูกไม่ขอที่จะเกี่ยวข้องในเรื่อง-ซึ่งมีแต่ความยุ่งยาก หลายคนเข้าใจว่าลูกมีเงินแล้ว แต่ความจริงนั้นเปล่า ลูกหา-และลูกใช้ ฉะนั้นจึงไม่มีเงินเหลืออย่างที่เรียกว่ารวยได้ แต่ลูกก็พอใจในชีวิตของลูกที่มีอยู่ตามสภาพนี้ **เงินไม่สามารถที่จะเปลี่ยนวิถีชีวิตลูกได้ และเงินไม่อาจจะบงการให้ลูกทำอย่างนั้นอย่างนี้** ทำไมนะ จึงเข้าใจกันอย่างประหลาด ๆ ลูกไม่เข้าใจเลย ถ้ารู้อะไรแล้วควรจะรู้ให้จริง **การแสดงออกบางอย่างทำให้ขาดความเชื่อถือ** ทำให้เกิดการเข้าใจในเจตนา อะไรก็แล้วแต่สิ่งที่ผ่านไปแล้วย่อมจะผ่านไป ลูกจะพยายามทำให้ดีที่สุดที่จะดีได้ และลูกได้ตั้งปฏิธานไว้แล้วว่า ในวันเปิดพินัยกรรม ลูกจะไม่อยู่ ณ ที่นั้น ลูกมีแต่ความรักเคารพ **การศึกษาสอนให้ลูกรู้ว่าสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร** และลูกมั่นใจว่าความขยันหมั่นเพียรย่อมจะเป็นที่มาแห่งทรัพย์ การแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ทำงานด้วยความมั่นใจ เป็นสิ่งที่ลูกปรารถนาที่สุดในขณะนี้ คนเราถ้ายากจนวันนี้ก็อาจจะมีในวันหน้า ถ้าหากเรา**นึกถึงแต่เงินเพียงอย่างเดียวแล้ว ลูกรู้สึกว่าความสัมพันธ์กับสิ่งรอบ ๆ ตัวเรา จะมีเหลืออยู่น้อยเต็มทีคล้ายกับอยู่คนเดียว** ไม่รู้ บอกไม่ถูก จิตใจมนุษย์นั้นยากแท้หยั่งถึง

วันนั้นนักเรียนเก่าฟิลิปปินส์ เป็นเจ้าภาพในการสวดพระอภิธรรม ก่อนสวดพระอภิธรรมก็มีเทศน์ ท่านเจ้าคุณที่เทศน์ ท่านได้เทศน์เกี่ยวกับเรื่องมิตร และ

แสดงถึง การแสดงออกแห่งมิตรแท้ ดังเช่นพวกเพื่อนได้แสดงออกในการสวด พระอภิธรรมให้แก่คุณย่าของลูกอยู่ขณะนี้ แล้วท่านสอนถึง **สันติ** "สุขใดจะเท่ากับสันตินั้นเป็นไม่มีแล้ว" และท้ายสุดท่านได้เทศน์คุณค่าของวัตถุประสงค์ที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จ ซึ่งทางธรรมเราก็เรียกว่า อิทธิบาท ๔ อันมี องค์ประกอบคือ

ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

วิริยะ ความเพียรพยายามในสิ่งนั้น

จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น และ

วิมังสา ความหมั่นตริตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น

ท่านเทศน์สอนดีมาก แต่ลูกยังไม่แน่ใจนักว่า คนเราที่ประสบผลสำเร็จ โดยอาศัยหลักอิทธิบาท ๔ นี้ จะได้ผลเพียงใดหรือไม่ ลูกคิดว่ายังต้องประกอบกันหลายอย่าง ความสำเร็จอยู่ที่ไหน ลูกยังสงสัย สำเร็จสมปรารถนามาแล้ว มีผลคืออะไรเกิดขึ้น ความสำเร็จนั้น ๆ เกิดขึ้นได้หลายอย่าง ควรจะมีการขมวดท้ายด้วยว่า **พอใจ พยายาม เอาใจใส่และหมั่นตริตรอง ทำให้เกิดความสำเร็จ** โดยไม่ต้องกระทบกระเทือนจิตใจของผู้อื่น นั่นแหละจึงจะเป็นผลสำเร็จที่น่าชื่นชม **ธรรมะ สอนให้คนเป็นคน** พระท่านยังอุตส่าห์แบ่งความฉลาดออกไปถึง ๓ อย่าง คือ อายโกศล อปายโกศล อุปายโกศล ฉะนั้นจึงควรที่คนเราจะได้รู้ถูก รู้ผิด และเลือกประพฤติแต่สิ่งที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

วันนี้ลูกออกจะแก่ศาสนามากไปสักหน่อย คงจะเนื่องมาจากการฟังเทศน์ และลูกใคร่จะกรายลายุติการยันทีกวันนี้ ลูกคงจะเพียงแต่เอาดอกไม้ไปกราบคุณย่าเป็นประจำทุกวันจนกว่าจะถึงวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๐๙

เรื่องปกหนังสือลูกตกลงใจแล้วที่จะใช้สีดำ ฉลุตัวโปร่งชื่อคุณป๋า และมีกระดาษรองเป็นสีทอง หรือทำตัวนูนทองโดยไม่ฉลุ ลูกคิดว่าคุณป๋าคงจะชอบ และลูกคิดว่า คงจะออกมาสวยเป็นที่พอใจของญาติพี่น้องส่วนมากแต่คงจะทำให้ถูกใจทุกคนไม่ได้แน่ ลูกพยายามจะทำให้ดีที่สุดที่จะดีได้ **ขอคุณป๋าของลูกโปรดได้วางใจและสิ่งใดที่คุณป๋าต้องการสิ่งนั้นลูกพร้อมเสมอที่จะทำตามคุณป๋าโปรดอย่าได้เป็นห่วง และเป็นกังวล** จงมีวิญญาณที่สงบลูกยึดมั่นอยู่ในสันติ

"ห่วงเอ๋ย ห่วงอะไร
ไม่ยิ่งใหญ่เท่าห่วงดวงชีวิต
แม้คนลืมสิ่งใดได้สนิท
ก็ยังคิดขึ้นได้เมื่อใกล้ตาย
ใครจะยอมละทิ้งซึ่งสิ่งสุข
เคยเป็นทุกข์ห่วงใยเสียได้ง่าย
ใครจะยอมละแดนแสนสบาย
โดยไม่ชายตาใฝ่อาลัยเอย"

ลูก-ตุ๊

๑๗ ธ.ค. ๐๘

"คนเรารู้ใจกัน
เป็นหญิงรู้ใจชาย
เป็นครูรู้ใจศิษย์
มิตรรู้ใจมิตรเดิน

ทุกสิ่งอันย่อมง่ายดาย
ย่อมปรนนิบัติไม่ขัดเขิน
สั่งสอนวิทย์นำเจริญ
ร่วมทางกันมั่นไมตรี"

คุณลุงกับความไข้

ตั้งแต่น้อยคุ้มใหญ่ก็ได้เห็นคุณลุงหลวงประชัญ ฯ อยู่เป็นเนืองนิตย์ หลานยังไม่อยากเชื่อสนิทเลยว่า คุณลุงตายไปแล้วโดยไม่มีวันกลับ บางเสาร์หลานยังเผลอหลงคิดว่าคุณลุงจะมา เพราะทุกเย็นวันเสาร์เวลาใกล้ค่ำ คุณลุงมาหาหลานตรวจ รักษาและคุยกันบ้างเป็นประจำ หากว่าฝ่ายใดติดธุระในวันเสาร์ เช้าวันอาทิตย์หลานเป็นต้องล่องไปซอยพร้อมพงศ์ ปฏิบัติดังนี้มาเป็นปีๆ จนเป็นกิจวัตรที่ลืมเสียได้ยาก

หลานจำได้ว่าเมื่อหลานยังเล็กนั้น คุณลุงรูปร่างใหญ่โต แข็งแรงบึกบึน เมื่อหลานเป็นนิสิตเตรียมแพทย์ วัยของคุณลุงใกล้ห้าสิบ คุณลุงเริ่มมีโรคประจำ และมีหมอประจำ โดยหมอบอกว่า ความดันโลหิตสูง แต่ก็ไม่รุนแรงอะไรนัก คุณลุงยังคงกรากกรำกับงานอาชีพอยู่โดยปกติ **เนื่องจากคุณลุงสนใจในการแพทย์ และศึกษาเรื่องโรคภัยไข้เจ็บของตนเอง ทั้งเป็นผู้ชอบทดสอบหาความจริงอยู่เป็นนิสัย** คุณลุงขออนุญาตหมอประจำตัวของท่านซื้อเครื่องวัดความดันและหูฟังมาทดสอบอยู่เสมอ ตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้เกือบครบสามสิบปี **คุณลุงซื้อเครื่องวัดความดันมาแล้วรวมเกือบสิบเครื่อง** ยิ่งในระยะหลังๆ นี้ ยิ่งต้องมีเครื่องวัดดี ๆ ประจำอยู่ถึง ๒ เครื่องพร้อม ๆ กัน

เมื่อ **พ.ศ.๒๔๘๕** คุณลุงมีอายุได้ ๕๔ ปี เริ่มมีอาการเป็นบิดบ่อย ๆ ได้ตรวจทั้งอุจจาระและตรวจด้วยเอ็กซเรย์ที่ศิริราช ปรากฏว่าลำไส้ใหญ่อักเสบเนื่องมาจาก **บิดเรื้อรัง** แพทย์ได้ให้การรักษาโรคบิดนี้เป็นอย่างดี ท่านเล่า

อำมาตย์ตรี หลวงประชัญคดี

ให้ฟังว่า เมื่อหนุ่ม ๆ รับราชการอยู่หัวเมืองเคยเป็นบิดรุนแรงมากและรักษาด้วยยาไทยเท่านั้น

หลานสำเร็จแพทย์เมื่อต้น **ปี ๒๔๘๖** ทั้ง ๆ ที่จบออกมาใหม่ ๆ และอายุเพียง ๒๒ ปี คุณลุงก็ได้กรุณาให้ความไว้วางใจแก่หลาน โดยเริ่มให้หลานได้รับใช้ดูแลความไข้บ้าง แต่ท่านก็ยังมีหมอประจำของท่านคือ**คุณหลวงสุริยพงศ์–พิสุทธิแพทย์ดูแลเป็นประจำอยู่** จนกลางปี **พ.ศ. ๒๔๘๗** คุณลุงล้มป่วยหนักโดยกะทันหัน **ป่วยครั้งนั้นร้ายแรงนักแทบจะไม่รอด** มีอาการไข้สูงลิบ ถ่ายมีแต่มูกกับเลือด เพ้อไม่ได้สติ ต้องหามกันไปศิริราช หลานได้เฝ้าดูแลอยู่อย่างใกล้ชิด โดยมีแพทย์อาวุโสในแผนกอายุรศาสตร์และ **คุณพระ–อัพภันตราพาธพิศาลเป็นหัวหน้าให้การรักษา** วินิจฉัยว่าเป็น **บิดอะมี–บิคอย่างแรง** อาการของคุณลุงดีขึ้นเป็นลำดับจนกลับบ้านได้ **เนื่องด้วยโรคบิดของคุณลุงติดตัวและกำเริบบ่อย ๆ** ในครั้งนั้นจึงได้พยายามรักษาอย่างเต็มที่เพื่อให้หายขาด กอปรด้วยคุณลุงท่านมีความพากเพียรในการที่จะพิชิตโรคของตนและอดทนเป็นอย่างยิ่ง ยารักษาบิดทั้งชนิดฉีด รับประทาน และสวน เท่าที่จะหาได้ในสมัยนั้น ได้นำมาสลับกันใช้เป็นชุด ๆ ไป ซึ่งหลังจากนั้นมาอาการบิดอะเมบิคก็ไม่ปรากฏอีกเลย

สมัยสงคราม หลังจากที่บริเวณผ่านฟ้าถูกทิ้งระเบิด คุณลุงก็ย้ายจากบ้านผ่านฟ้าไปอยู่ซอยพร้อมพงศ์ หลานต้องประจำอยู่ศิริราช นานๆครั้งจึงจะได้ไปเยี่ยมท่านเพราะสมัยนั้นพร้อมพงศ์ยังล้อมรอบไปด้วยนา ต้องไปลงเรือที่ประตูน้ำจึงจะไปถึงบ้านท่านซึ่งอยู่ใกล้ชายคลองแสนแสบ **โรคความดันสูงยังคง**

รบกวนอยู่ ท่าน**รักษากับหมอประจำบ้าง หมออื่นบ้าง** ลองหมดทั้งยาไทย ยาจีน รากไม้ กาฝาก สุดแต่ใครจะว่าอะไรดี

เมื่อ **สงครามเลิก** แล้ว **โรคความดันสูงของท่านรบกวนบ่อยเข้า** ถ้าหมู่ไหนที่ความดันค่อนข้างสูง ท่านให้คนในบ้านวัดสอบบ่อยเข้าเกือบจะทุกชั่วโมง ความกังวลและความเคร่งเครียดแห่งจิตใจกลับตรึงให้ความดันโลหิตลดยากเข้าอีก ยังมีอาการปวดเมื่อย ปวดต้นคอ นอนไม่หลับ มีบางพักที่ท่านเป็นมากติดต่อกันหลายอาทิตย์ **ค่ำ ๆ เสร็จจากทำคนไข้ที่คลีนิคแล้ว ท่านให้มารับไปเยี่ยมทุกวันจนอาการดีขึ้น** ได้เคยพยายามชักชวนให้ท่านไปพักรักษาตัวอยู่เงียบ ๆ ที่โรงพยาบาล ท่านก็ไม่สมัครใจ บอกว่าถ้าอยู่โรงพยาบาลก็จะถูกจำกัดเขตอยู่แต่ในห้องซึ่งทนไม่ได้ เพราะเวลาที่ความดันสูงมักกลุ้ม อยู่นิ่ง ๆ ไม่ทน ลุกจากเก้าอี้นี้เดินตึงตัง ๆ ไปนอนเก้าอี้โน้นอยู่เรื่อย ท่านระแวงแต่ว่าสูงไม่ลดแล้วเส้นเลือดก็จะแตก ท่านชอบสดับตรับฟังเรื่องโรคของผู้อื่นที่เป็นคล้าย ๆ ท่านซึ่งลงท้ายด้วยเส้นเลือดในสมองแตกหรือเป็นอัมพาต

หายจากที่เป็นมากครั้งนั้นได้ไม่กี่เดือน ใน **พ.ศ. ๒๔๙๓ โรคความดันโลหิตสูงก็กำเริบอีก** ครั้งนี้ท่านยอมมานอนป่วยอยู่ใกล้ ๆ เพราะท่านสงสารว่าจะต้องเที่ยวไปรักษาท่านไกล ๆ เกือบทุกวันเหมือนเมื่อครั้งก่อน **ท่านจึงมาป่วยอยู่เสียที่บ้านถนนตะนาวนี่เลย** โดยจัดห้องใหญ่ชั้นบนและเฉลียงยาวให้ท่าน คุณมาลี และเด็กรับใช้อยู่ ท่านมาอยู่เสียใกล้ ๆ อย่างนี้รู้สึกว่าได้รับใช้ท่านเต็มที่ คนทั้งบ้านคุณแม่และพี่กุลีกุจอกันด้วยเต็มใจ ในครั้งนั้นก็**ได้เชิญอาจารย์หมอประเสริฐมาเป็นหัวหน้าบัญชาการรักษา** ซึ่งท่านก็ได้มาเยี่ยมอยู่หลายครั้ง คุณลุงปรารภเสมอด้วยความเกรงใจว่า มาเอาบ้านหลานเป็น

โรงพยาบาล ซึ่งหลานเองยินดีและเต็มใจที่สุด เพราะทั้งไม่ต้องเที่ยวไปบางกะปิ แล้วยังได้ดูแลท่านโดยใกล้ชิดอีกด้วย

ที่จริง **แม้คุณลุงจะป่วยบ่อย ๆ หาเวลาเว้นระยะนาน ๆ ยาก** แต่อายุท่านก็ได้ยืนยาวมาถึง ๗๙ **ปี** ในเมื่อแพทย์ผู้ซึ่งได้ขับเคี่ยวกับโรคความดันโลหิตสูงของคุณลุงท่านถึง ๒ คน คือ **คุณหลวงสุริยพงศ์** และ **อาจารย์หมอประเสริฐก็ได้ถึงแก่กรรมไปแล้วทั้งคู่** โดยเฉพาะอาจารย์หมอประเสริฐนั้นต่อมาท่านก็เป็นโรคความดันโลหิตสูง และถึงแก่กรรมด้วยเส้นเลือดในสมองแตกขณะที่ยังดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกอายุรศาสตร์ของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์

คุณลุงอยู่รักษาตัวที่บ้านถนนตะนาวได้สองสัปดาห์กว่า ๆ ก็กลับพร้อมพงศ์ตอนนั้นเว้นระยะสบายไปนาน ประจวบกับที่หลานได้รับทุนไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศเป็นครั้งแรก ระหว่าง ๒ ปีที่หลานไม่อยู่ คุณลุงก็มีอาการป่วยทางเรื่องความดันโลหิตสูงอีก คุณหลวงสุริยพงศ์ก็ยังได้ดูแลท่านอยู่ แต่ทราบว่าท่านเปลี่ยนหมอ เปลี่ยนยาอยู่เรื่อย เมื่อหลานกลับมา **เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗** นั้นคุณลุงท่านเล่าให้ฟังว่า ท่านได้ **ไปรักษาโรคความดันโลหิตสูงกับหมออีกคนหนึ่ง** ซึ่งรักษาโดยการฉายเอ๊กซเรย์ที่สมอง นอกจากนั้นยังปรากฏอาการของอีกโรคหนึ่งคือ **โรคเบาหวานซึ่งก็เป็นติดตัวท่านมาตั้งแต่ครั้งนั้นจนวาระสุดท้าย** ที่จริงก็น่าเห็นใจ สำหรับผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อรังหายยากนั้น ผู้ป่วยมักอดที่จะดิ้นรนขวนขวายหาวิธีอื่น ๆ ที่จะรักษาไม่ได้ เพียงแต่ใครบอกว่าคนโน้นคนนี้เขาเคยใช้ยานั้นยานี้มาแล้วดีขึ้น ก็อดที่จะลองไม่ได้ ซึ่งอาจจะปรากฏต่อมาว่ายานั้นเป็นพิษเป็นภัยมากกว่าให้คุณ อาการเบาหวานและความดันโลหิตสูงของคุณลุงก็ทุเลาบ้าง นาน ๆ ก็กำเริบบ้าง โดยต้องระแวดระวังไว้อย่างใกล้ชิด เมื่อไรที่คุณลุงเบื่อหน่ายการจำกัดอาหารเต็มที่ ก็ผ่อนปรนให้บ้างชั่วครั้งคราว

แต่โดยทั่วไปโดยเฉพาะกับคนที่ไม่เคยทราบประวัติความป่วยไข้ จะเห็นว่าคุณลุงยังแข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ แม้ขณะนั้นคุณลุงมีอายุกว่า ๖๐ แล้ว เพราะคุณลุงยังคงประกอบการงานด้วยสมรรถภาพสูง ทั้งด้านความคิดและความจำ ที่จริงงานประจำของคุณลุงในการประกอบอาชีพส่วนตัวก็ไม่ใช่น้อย ยังงานจรเช่นคอยดูแลควบคุมการก่อสร้างบ้าน ต้องซื้อข้าวของเครื่องก่อสร้างเองทั้งหมด เสร็จหลังหนึ่งก็เริ่มอีกหลังหนึ่ง จนต้องเรียนขอร้องให้ท่านหาเวลาพักผ่อนเสียบ้าง ความเป็นผู้หนักเอาเบาสู้ ไม่ออมแรงของคุณลุงนั้น หลานได้เลื่อมใสมาแต่เล็กและยึดถือเป็นตัวอย่างปฏิบัติ แม้ว่าวัยของท่านจะได้ล่วงเลยมากขึ้นและโรคภัยยังเข้าเบียดเบียน เวลาหลานไปเยี่ยมคุณลุงบางครั้งยังต้องเที่ยวตามหา เพราะปรากฏว่าไปคุมเจ๊กปลูกร้านชายคลองบ้าง คุมคนถมที่บ้าง ปีนขึ้นไปบนตึกที่กำลังก่อสร้างบ้าง ต่อต้นไม้ให้ต้น ๆ เดียวมีดอกหลาย ๆ สีบ้าง แล้วก็บ่อยครั้งที่คุณลุงได้แผลมาให้รักษาด้วยเพราะบางครั้งหารองเท้าได้ไม่ทันใจก็ย่ำเท้าเปล่าไปคุมงาน

เมื่อวัยใกล้ ๗๐ หูชักตึงเข้า ต้องพูดด้วยดัง ๆ และยิ่งนานปีก็ยิ่งตึงขึ้นทุกที หลานชินเรื่องพูดดังกับคุณลุง จนเผลอพูดดังกับคนแก่อื่น ๆ ที่บางคนเขาหูไม่ตึงก็มี ตาก็มัวลงเนื่องจากเบาหวานช่วยให้ตาเสียเร็วด้วย คุณลุงจำคนไกล ๆ ไม่ค่อยได้ ความดันสูงได้กำเริบบ้างบางพักแต่ส่วนมากมักเนื่องจากสาเหตุคือความกังวลใจ เยียวยาไม่กี่วันอาการก็ปกติอย่างเดิม โรคความดันโลหิตสูงนั้น ส่วนมากมักจะลงท้ายด้วยหัวใจใหญ่หรือโรคไต หลานคอยตรวจสอบอยู่เสมอ ทั้งไตและหัวใจไม่มีอาการผิดแปลกเลย และก็น่าแปลกใจที่คุณลุงเป็นโรคความดันสูงมาตั้งยี่สิบกว่าปีโดยที่หัวใจไม่โตเลย จึงไม่มีโรคที่น่าวิตก กระนั้น

ท่านก็อดคิดไม่ได้ว่าท่านนั้นใกล้ฝั่ง **ท่านคอยทวนถามถึงคุณตาเสมอว่าคุณตาตายอายุเท่าไร มีอาการอย่างไร ท่านระแวงอยู่แต่ว่าคงจะตายก่อน ๗๒ ซึ่งเป็นอายุขัยของคุณตา** ท่านพยายามให้ข้อสันนิษฐานว่าคุณตาคงมีความดันโลหิตสูง แต่ที่ไม่รู้เพราะไม่ได้ตรวจโดยวิธีปัจจุบัน ท่านสันนิษฐานต่อไปว่าที่คุณตาปุบปับเป็นลม ชั่วเวลาครึ่งชั่วโมงก็ถึงแก่กรรมนั้นน่าจะเป็นเพราะหัวใจวายทันด่วนเนื่องจากความดันสูงด้วย ท่านเองมักจะปรารภว่า **"ลุงอยากตายแบบนั้น สบายดีไม่ทรมาน"** ความระแวงเรื่องใกล้ฝั่งของคุณลุงกลับทำให้จิตใจของคุณลุงอ่อนแอลง แม้จะเป็นเพียงไข้หวัด หลอดลมอักเสบ ท่านก็มักระแวงว่าเห็นจะไม่รอด

ปลาย พ.ศ. ๒๕๐๑ ต่อกับ ๒๕๐๒ คุณลุง**เป็นหวัดหลอดลมอักเสบบ่อยเข้า** จึงได้ไปตรวจ **เอ๊กซเรย์ปอดเมื่อ ๑๘ พ.ย. ๐๒ ปรากฏว่ามีจุดบาง ๆ เล็ก ๆ ที่ปอดกลีบบนซ้าย หัวใจปกติดีทั้งรูปร่างและขนาด** จึงได้เริ่มรักษาวัณโรคอย่างจริงจัง จะหาคนไข้ที่ขยันฉีดยาและกินยาโดยเคร่งครัดไม่เคยขาดอย่างคุณลุงนั้นยังไม่พบ ตั้งแต่เป็นวัณโรคปอดเล็กน้อยนี้ท่านยอมทำตัวเป็นคนผิวบาง กลัวแดดกลัวฝนตั้งแต่นั้นมา แต่ก็มิได้ใจเสียเพราะทราบว่ารักษาหายขาดได้โดยไม่ยาก ๔ เดือนต่อมาเอ๊กซเรย์ซ้ำ ทั้งปอดและหัวใจไม่มีร่องรอยของความผิดปกติ แต่ก็ยังคงใช้ยาต่อไปอีกพักหนึ่ง เอ๊กซเรย์ครั้งต่อ ๆ มาปีละ ๒ ครั้ง แล้วก็ห่างออก เพราะไม่ปรากฏผิดปกติ แต่อาการหวัดและหลอดลมอักเสบก็ยังเป็นค่อนข้างบ่อยอยู่

หลานต้องเดินทางไปต่างประเทศ เพราะทางราชการส่งไปประชุมวิชาการทางการแพทย์บ้างเป็นครั้งคราว เช่นเมื่อปี ๒๕๐๓ ก็ไปประมาณ ๓ สัปดาห์ ทุกครั้งเมื่อจะบอกข่าวเรื่องที่ต้องจากไปหลายวัน หลานลำบากใจเหลือเกิน เพราะคุณลุงจะ

เคร่งขรึมไม่สบายใจทันที ไม่ว่าหลานจะไปไหน แม้เพียงไปตากอากาศชั่วคืนสองคืน ก็ต้องฝากฝั่งไว้กับแพทย์ผู้สามารถทุกครั้งไป ทั้งนี้เห็นจะเป็นด้วยความเคยชินถึงแม้ไม่เจ็บไม่ป่วยก็ต้องตรวจสอบ พบกันเป็นประจำทุกสัปดาห์ เป็นอะไรเล็กๆน้อยๆก็รีบจัดการรักษา โดยปกติคุณลุงท่านมักไม่สบายโน่นไม่สบายนี่อยู่เสมอ เช่น ความดันสูงไปบ้าง ต่ำไปเวียนศีรษะบ้าง ท้องผูก เบาหวานตรวจปัสสาวะแล้วสีจัดขึ้นบ้าง วนเวียนอยู่เกือบตลอดเวลา

เมื่อ ๒๕๐๕ คุณลุงมีอาการเคืองตาเนื่องจากขอบหนังตาบนหลบเข้าข้างใน ทำให้ขนตาเขี่ยตา และนอกจากนั้นยังตามัวลง ได้พาท่านไปหา**คุณหมอชุด** ซึ่งได้**จัดการรักษา**เรื่องแรกให้ แต่เรื่องตามัวนั้นหลังจากการตรวจอย่างละเอียดลออแล้วปรากฏว่าเป็นเพราะโรคเบาหวานและเลนส์เริ่มฝ้า และในปลาย **ปี ๒๕๐๕ นั่นเอง คุณลุงมีก้อนนูนขึ้นเหนือคางซ้าย** ได้รับการตรวจหลายอย่าง เพราะวัยนี้เป็นวัยที่มะเร็งถามหา จึงพาไป **ปรึกษาอาจารย์หมออุดม** อาจารย์ว่า**เป็นเนื้องอกอย่างไม่ร้ายแรงของต่อมพาโรติค** อยากให้ผ่าออก เนื่องจากทิ้งไว้นานอาจกลายเป็นมะเร็ง แต่ก็เกรงอันตรายขณะผ่าตัดเพราะอายุมากแล้วโดยเฉพาะกลัวโรคแทรกทางหัวใจ เพราะทราบว่าความดันสูงอยู่และเป็นเบาหวาน หลานไม่อยากให้เก็บก้อนนี้ไว้กลัวจะเป็นเนื้อร้ายอย่างหนึ่ง และความกังวลในเรื่องนี้จะทำให้คุณลุงอาการหนักขึ้นตลอดเวลาที่ก้อนนี้ยังอยู่ จึงเริ่มตรวจคุณลุงอย่างละเอียดอีกครั้งทุกระบบโดยเชิญ**อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญของศิริราชมาร่วมตรวจและพิจารณาทางเรื่องเบาหวานก็ไม่มีอะไรน่าวิตก เพราะควบคุมได้ ทางหัวใจคุณหมอสุเอ็ดให้ตรวจโดยละเอียด**และด้วยเครื่องตรวจไฟฟ้าและเอ็กซเรย์แล้ว ก็รับรองว่าผ่าได้ **ทางเรื่องปัสสาวะและไตคุณหมอสัมพันธ์ก็ดูแลอยู่**คุณลุงรีรออยู่พักหนึ่งจน**เดือนเมษา ๒๕๐๖ จึงได้เข้า**

อยู่ในโรงพยาบาลอีกเป็นครั้งที่ ๒ ในชีวิตท่าน ในที่สุด**อาจารย์หมออุดม ก็ผ่าตัดให้โดยเรียบร้อย คุณหมอสุเอ็ดและวิสัญญีแพทย์คุมอยู่ที่หัวเตียงตลอดเวลา** หลานเหงื่อโชกอยู่ในห้องผ่าตัด เพราะทั้งร้อนอากาศและร้อนใจ ต่อมาพาโธโลจิคที่ตัดออกก็ได้รับการตรวจพิสูจน์ต่อมาว่าเป็นเนื้องอกอย่างไม่ใช่เนื้อร้าย ทั้งนี้ต้องขอขอบพระคุณแพทย์ในแผนกศัลยกรรมหลายท่านที่ได้กรุณาคุณลุงเป็นอย่างมาก คุณลุงผ่านพ้นการผ่าตัดมาด้วยดี ทุกคนโล่งใจ

พ้นจากเรื่องผ่าตัด แผลหายเรียบร้อยแล้ว คุณลุงก็มี**เรื่องปัสสาวะไม่สะดวก คุณหมอสัมพันธ์ก็ได้ช่วยตรวจและรักษาต่อ** รวมทั้งการตรวจโดยใช้เครื่องมือส่องดูในกระเพาะปัสสาวะซึ่งต้องทำในห้องผ่าตัด คุณลุงท่านกลัวเจ็บมากขอร้องให้ใช้ยาสลบระยะสั้น **การตรวจปรากฏว่า กล้ามเนื้อหูรูดที่ปากกระเพาะปัสสาวะแข็งยึดหดตัวไม่ค่อยได้ดี** คุณลุงปฏิเสธการผ่าตัด **คุณหมอสัมพันธ์จึงรักษาต่อมาด้วยยา อาการดีขึ้น**แต่ก็ยังเป็นๆหายๆเรื่อยมาซึ่งถ้าเป็นมากคราวใดก็ได้เชิญคุณหมอสัมพันธ์รักษาทุกครั้ง

หลานมีราชการต้องไปเมืองนอกเสียอีก ๗ เดือน หลานฝากฝังไว้กับ **คุณหมอประเวศ** ซึ่งได้กรุณาเป็นธุระดูแลให้เป็นอย่างดี ขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย ระหว่างที่ไม่อยู่กลายเป็นคุณพ่อและพี่ที่ป่วยลง คุณลุงกลับเป็นฝ่ายมาเยี่ยม

เนื่องจากคุณลุงเจ็บโน่นนิดนี่หน่อยอยู่เรื่อยนับเป็นปีๆ คุณลุงกับหลานจึงได้ใกล้ชิดกันมาตลอด คอยพยายามป้องกันโรคที่อาจเกิดขึ้น รักษาโรคที่พอรักษาได้ ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ถนัดก็ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญแต่ละโรคไป เช่น เกี่ยวกับผิวหนัง ผื่นคัน ก็ได้อาศัยคุณหมอสร ปวดท้อง ท้องผูกก็พาไปหาคุณหมอวีกิจและคุณหมออุกฤษฎ์ ปัสสาวะไม่คล่องก็ขอร้อง

คุณหมอสัมพันธ์ดูแลให้ นอกเสียจากว่าหลานจะไม่ทราบ มีบางอย่างและบางโรคที่มักหายช้า เช่น เรื่องปัสสาวะไม่สะดวก คุณลุงไม่ยอมผ่าตัดและบางทีโรคก็ยืดเยื้ออยู่หลายวัน ท่านก็หายารับประทานเองโดยปิดไม่ให้รู้โดยมีคนนั้นบอกบ้างคนนี้บอกบ้าง เจ๊กชายคลองแนะนำว่ามีประสพการณ์กับตัวเองกินยาอย่างนั้นอย่างนี้แล้วหายบ้าง แต่แล้วก็ไม่ได้ผล จึงมาบอกทีหลัง ที่จริงหลานก็รู้ใจท่านในเรื่องนี้ ไม่ว่าจะเป็นอะไร ใช้ยาอยู่นานไม่ได้ ต้องเปลี่ยนให้บ่อย ๆ พอเปลี่ยนยาใหม่ก็มักดีขึ้นทันทีแล้วก็เบื่อ บ่อยครั้งยาที่คุณลุงเบื่อว่าไม่ดีแล้ว พอลืมหันกลับมาใช้อีกก็ว่าดีใหม่ แม้แต่ยาระบาย

พ.ศ. ๒๕๐๖ คุณลุง **เป็นหวัดและหลอดลมอักเสบบ่อยอีก** เมื่อตรวจก็พบลักษณะของหลอดลมอักเสบเอ๊กซเรย์ก็พบเช่นเดียวกัน **หัวใจดี**

พ.ศ. ๒๕๐๗ ท้องผูกและท้องอืด ใช้ยาหลายอย่าง พอหยุดยาท้องก็ผูกอีก ตรวจท้องแล้วไม่พบผิดปกติ **เอ๊กซเรย์กระเพาะอาหาร ลำไส้** รวมทั้งส่องดูการทำงานของหัวใจ ก็เรียบร้อยดีทุกอย่าง ได้พาไปให้ **คุณหมอวีกิจช่วยตรวจรักษา** ต่อมาคุณหมอวีกิจไปนอกก็ได้รักษาเรื่องนี้กับ **คุณหมออุกฤษต่อ** อาการหวัดและหลอดลมอักเสบก็ยังเป็น ๆ หาย ๆ เอ๊กเซเรย์ปอดหัวใจซ้ำปรากฏว่าดี ต่อมามีอาการปวดเมื่อยหลังและบริเวณสะโพก **เอ๊กซเรย์กระดูกสันหลังและข้อ มีการอักเสบเล็กน้อยในข้อสะโพกและเซโคร–อิลิแอคได้พาไปปรึกษาคุณหมอนที** ผู้เชี่ยวชาญโรคกระดูกและข้อ ซึ่งก็ได้ให้การรักษาในแผนกกายบำบัดโดย**คุณหมออารีวรรณ** ใช้นวดกระตุกด้วยไฟฟ้าและอบแสงอยู่หลายครั้งจนทุเลามาก

พ.ศ. ๒๕๐๘ อาการของโรคเดิม คือ **โรคความดันโลหิตสูง** นั้นสองปีหลังนี้ไม่รบกวนอีกเลย ความดันโลหิตซึ่งวัดสอบอยู่เสมอก็อยู่ในระดับเกือบปกติ อาการที่เคยเป็นเนื่องจากความดันสูงไปหรือต่ำไปก็ไม่มี ยารักษาในเรื่องนี้ก็เกือบไม่ได้ใช้เลย โรคเบาหวานก็ควบคุมไว้ได้โดยเรียบร้อย คุณลุงใช้ยารับประทานแก้เบาหวานไม่ได้แพ้เสียทุกอย่าง จึงต้องใช้อินซูลินฉีดทุกวันโดยคุณศรีอร น้องภรรยาซึ่งอยู่บ้านใกล้มาฉีดให้ หลานเป็นผู้กะขนาดยาโดยอาศัยระดับน้ำตาลในเลือด และปัสสาวะ ซึ่งอยู่ในระดับที่น่าพอใจ ที่จริงคงมีคนไข้น้อยคนนักที่ปฏิบัติได้อย่างคุณลุง ตลอดเวลาที่คุณลุงเป็นเบาหวานมาไม่เคยเว้นการตรวจน้ำตาลในปัสสาวะประจำวันเลย **ในปี ๒๕๐๘ นี้คุณลุงดูงุ่มง่ามลงกว่าเดิม เนื่องจากตามัว** เวลาอยู่บ้านก็ยังคงเดินได้ว่องไวเพราะชินที่ **ในปีนี้เป็นไข้หวัดและไอค่อนข้างบ่อย** ตรวจก็ไม่พบอะไรมากนอกจากเรื่อง**หลอดลมอักเสบ** บางครั้งคุณลุงก็ตามตอนกลางคืนเนื่องจากเหนื่อยนอนไม่หลับ ซึ่งเรื่องนอนไม่หลับนี้ได้เป็นบ่อย ๆ มาเป็นปี ๆ เมื่อเป็นบ่อยท่านก็เพิ่มยาขึ้นจนชักจะชินกับยาขนาดสูง จนไม่กล้าจะเพิ่มให้มากขึ้นอีกกลัวท่านจะติดยานอนหลับ เวลาตามกลางคืนพอฉีดยาระงับให้ก็หายเหนื่อย พอหลับไปแล้วรุ่งขึ้นก็สบาย **คุณลุงกลัวนักว่าจะเป็นหืดเรื้อรังเช่นเดียวกับภรรยา ซึ่งได้เคยรักษาให้เองก็ไม่หายขาด จึงได้แนะนำให้ไปรักษากับคุณหมอสฤษดิ์วงศ์** แห่งโรงพยาบาลพระมงกุฎ ผู้ชำนาญทางโรคแพ้และโรคหืด ซึ่งก็ได้รักษาติดต่อกันเรื่อยมา เนื่องจากคุณลุงเป็นไข้หวัด หลอดลมอักเสบบ่อย ๆ และบางครั้งมีหอบเหนื่อย ทั้งบางวันมีหลังเท้าสองข้างบวมเล็กน้อย มาประมาณเกือบปีแล้วด้วย ก็ได้ตรวจตราหาสมุฏฐาน ตรวจปัสสาวะเพื่อดูสาเหตุ

เรื่องไตและหัวใจก็ไม่พบผิดปกติ ตรวจเลือดดูระดับโปรตีนและเคมีของเลือด เพื่อหาทั้งสาเหตุการบวมและเรื่องไต ก็ปกติดีจึงได้ส่งเอ๊กซเรย์ตรวจปอดและหัวใจ วัดขนาดและการทำงานของหัวใจ **เมื่อสิงหาคม ๒๕๐๘** ปรากฏ **ว่าปอดดี หัวใจล่างซ้ายขยายกว่าปกติเพียงนิดหน่อย** การทำงานของหัวใจสม่ำเสมอและแข็งแรง **หลอดเลือดใหญ่ที่ต่อกับหัวใจแข็งบ้างเล็กน้อย** ซึ่งเป็นลักษณะที่พบเสมอในคนสูงอายุ การตรวจนี้ก็ทำให้โล่งใจ ว่าไม่มีอะไรที่น่าวิตก การบวมหลังเท้านิดหน่อยบางวันนั้น น่าจะเนื่องจากการไหลเวียนของเลือดไม่ดีเยี่ยมเหมือนคนหนุ่ม ห้อยเท้านานก็บวมเล็กน้อย และหายทันทีเมื่อใช้ยาขับปัสสาวะเพียงเม็ดเดียว แต่ห้ามคุณลุงเดินนั้นห้ามยากเต็มที ท่านก็บอกเองว่ากินยาเม็ดเดียวมันก็ยุบ บางทีก็ขี้เกียจกินเพราะบวมเพียงเล็กน้อยในบางวัน คุณลุงยังคงมาหาทุกวันเสาร์ มักแวะตลาดนัดที่สนามหลวงซื้อต้นไม้ ปลูกต้นไม้ดูแลให้เขาซ่อมแซมและทาสีบ้านเช่า ปฏิบัติตนได้ดังเช่นเคย

เมื่อเย็นวันเสาร์ที่ ๖ พ.ย. ๐๘ คุณลุงยังคงมาที่บ้านตามปกติ มีอาการเป็นไข้หวัดเล็กน้อย และไอ ตรวจก็ไม่พบผิดปกติจึงให้ยารับประทาน **เสาร์ที่ ๑๓ พ.ย. ไม่ได้มาตามเคยว่าเหนื่อย**และกลัวโดนฝน กลางคืนวันเสาร์โทรศัพท์ตามไปตอนดึกบอกว่ามีอาการหอบ ไปตรวจดูพบว่าความดันโลหิตดี ไข้มีบ้างแต่ไม่สูง หัวใจเต้นสม่ำเสมอ ตรวจปอดได้ลักษณะของหลอดลมอักเสบ ฉีดยาให้ก็ทุเลาลง รุ่งขึ้นวันอาทิตย์จึงไปเยี่ยมดูอาการอีกในตอนเช้า ดูยังเหนื่อยอยู่ แต่ไข้ลดลงเป็นปกติ ตรวจปอดปรากฏว่าดีขึ้นกว่าตอนกลางคืนมาก คืนนั้นถูกตามอีกเรื่องเหนื่อย ตรวจดูก็เหมือน ๆ กับตอนเช้าเฝ้าอยู่จนหลับแล้วก็กลับ นึกอยากจะพาไปอยู่โรงพยาบาล แต่ก็รู้ว่าคุณลุง

เกลียดการอยู่โรงพยาบาลเหลือเกิน ได้เรียนผู้ที่เฝ้าพยาบาลไว้ว่าถ้ามีอาการอย่างไรให้โทรศัพท์ตามทันที วันอังคารโทรศัพท์ถามอาการคุณมาลีเพราะไม่ได้ตามมาหนึ่งคืนแล้ว คุณมาลีตอบมาว่าคุณลุงดีขึ้นมาก ไม่มีอะไรที่น่าเป็นห่วงและปรามว่าไม่ต้องไปเยี่ยม เมื่อได้รับคำบอกเล่าเช่นนี้ก็สบายใจว่า คุณลุงคงจะหายเรียบร้อยเหมือนที่เคยเป็น ๆ หาย ๆ อยู่ เมื่อค่ำวันพฤหัสบดีที่ ๑๙ พ.ย. เป็นคืนที่ต้องสอนแพทย์ประจำบ้านที่ศิริราชตามหลักสูตรของ บัณฑิตวิทยาลัย ระหว่างเวลา๒๐.๐๐น. ถึง ๒๑.๐๐ น. ได้ออกจากบ้านมาก่อนทุ่มครึ่ง ขณะที่กำลังสอนอยู่คุณหมอสารรัตน์เข้ามาบอกว่า ทางบ้านบอกมาว่าคุณลุงเป็นลม จึงรีบขอร้องให้เขาช่วยหาห้องพิเศษเตรียมไว้ คิดไว้ว่าต้องขอเอามาอยู่โรงพยาบาลแน่ ขึ้นไปสืบหาเรื่องห้อง ได้ห้องพิเศษที่ตึกธนาคารไทย–พาณิชย์ชั้น ๓ ซึ่งเป็นห้องที่เตรียมไว้สำหรับนักศึกษาแพทย์ป่วย ยังว่างอยู่ จึงขอจากคุณหมอสารรัตน์ไว้ แล้วลงมาเอาแท่งค์ออกซิเจนรวมทั้งอุปกรณ์เครื่องให้ออกซิเจนจากตึกตรวจโรคนอก แล้วก็ชวนคุณหมอสารรัตน์และคุณหมอบุญช่วยขึ้นรถ รีบไปหาคุณลุงเพื่อจะได้ช่วยกันรักษา กลัวเสียเวลาเลยไม่ได้โทรศัพท์ถามทั้งที่บ้านและที่บ้านคุณลุง แวะเอากระเป๋ายาที่บ้านเพราะข้ามสพานพุทธฯอยู่แล้ว พอรถแล่นเข้าประตูบ้านก็เห็นคุณแม่ใส่เสื้อดำรออยู่ ยังพูดกับคุณหมอทั้งสองที่นั่งมาด้วยว่า เอ๊ะทำไมคุณแม่ใส่เสื้อดำ จึงได้ทราบเรื่องราวขณะที่ไม่อยู่บ้านตอนนั้นว่า หลังจากออกจากบ้านไปศิริราชได้

ประเดี๋ยวเดียวก็ได้รับโทรศัพท์จากคุณมาลีว่าคุณลุงเป็นลมแน่นิ่งไป คุณแม่บอกไปว่าหมอเป้าไม่อยู่ไปศิริราช ซึ่งก็ตอบมาว่า ไม่เป็นไร ตามหมอชิตซึ่งอยู่ใกล้แล้ว คุณแม่จะโทรศัพท์บอกก็ไม่ได้ เพราะที่ตึกที่สอนนั้นกลางคืนห้องไว้โทรศัพท์ปิดกุญแจ คุณแม่จึงรีบเขียน จ.ม. ให้คนที่บ้านรีบข้ามฟากมาบอก พอคนที่บ้านออกมาครู่เดียวทางบ้านคุณลุงจึงโทรศัพท์มา แจ้งว่าคุณลุงสิ้นใจเสียแล้ว พอทราบข่าวใจหายหมด บอกไม่ถูก ไม่อยากเชื่อเลย เพราะฝังใจไว้เสมอว่าคงจะได้เฝ้าอยู่ข้าง ๆ คุณลุงในวาระสุดท้าย ก็นี่เขาบอกว่าคุณลุงสบายดีอยู่เมื่อวานซืนนี่เอง หรือคุณลุงจะเป็นอย่างนายแอ๊ดไลสตีเวนสันที่ล้มลงสิ้นใจขณะที่เดินอยู่บนถนนในกรุงลอนดอน เพราะเส้นเลือดเลี้ยงหัวใจตีบลงทันที โดยไม่เคยมีอาการทางหัวใจล่วงหน้ามาก่อน

เมื่อหมดโอกาสที่จะช่วยได้ จึงได้ส่งคุณหมอทั้งสองและแท้งค์ออกซิเจนกลับ แล้วก็ไปบ้านคุณลุง ยังได้พบและคุยกันอยู่กับคุณหมอบุญชิต และคุณหมอสฤษดิ์วงศ์ จึงได้ทราบจากคุณหมอสฤษดิ์วงศ์ว่า เจ้าไข้ได้เชิญมา แต่คุณลุงท่านได้สิ้นใจลงฉับพลัน มาไม่ทันเหมือนกัน และได้ทราบต่อไปว่าเจ้าไข้ได้เชิญคุณหมอมารักษาอยู่ ๓-๔ วันแล้ว และว่าอาการก็ดีขึ้นแล้ว เมื่อ ๓-๔ วันก่อนหน้านั้นตรงกับวันที่หลานได้รับคำบอกเล่าว่าคุณลุงดีจนไว้วางใจได้แล้ว และไม่ต้องมาเยี่ยม ซึ่งการที่ไม่ให้ข้อเท็จจริงทำให้หลานต้องเข้าใจผิดไปเช่นนั้นคงจะด้วยเจตนาไม่ให้หลานไปที่บ้าน เพื่อเปิดโอกาสให้หมออื่นรักษา หลานรู้สึกหดหู่ใจมากเพราะหลานไม่เคยห่วง

ไข้ ไม่ว่าคุณลุงจะเป็นอะไรที่หลานเห็นว่าหนักหนาหรือตนเองไม่ถนัดแล้ว หลานเป็นต้องหาทางให้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะโรคได้ตรวจรักษาโดยตรงทุกครั้ง และพวกเราหมอด้วยกันก็พูดเข้าใจกันได้ง่าย **ถ้าจะพูดสักคำว่าอยากให้เชิญหมออื่นมาร่วมรักษา** หรือประชุมแพทย์ **แน่นอนที่สุดว่าจะต้องรีบปฏิบัติตามโดยเต็มใจ** คืนนั้นก็ได้ทราบจากเจ้าไข้ว่าในวันสุดท้ายนั้น คุณลุงก็ยังนอนบ้างเดินบ้างอยู่ในห้องชั้นล่าง หลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้วสักครู่ ก็ลงนั่งถ่ายอุจจาระข้าง ๆ เตียง จนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ลุกขึ้นยืน แล้วก็พูดว่า **"ป่าเป็นลม"** แล้วก็แน่นิ่งและสิ้นใจลงทันที

ตั้งแต่หลานเรียนสำเร็จเป็นแพทย์นับได้ ๒๒ ปีมานี้ หลานได้รับใช้คุณลุงตลอดมา คุณลุงท่านเป็นบุคคลที่มีโชคดีในหลายด้าน แต่น่าสงสารในความเคราะห์ร้ายในด้านสุขภาพ คุณลุงเริ่มมีโรคประจำตัวมาตั้งแต่อายุประมาณ ๔๗ ปี จวบจนอายุ ๗๗ ปี แม้โรคที่เป็นจะไม่ร้ายแรงแต่ก็เป็นภัยต่อจิตใจ คุณลุงไม่เคยรู้สึกว่าตนเองเป็นคนปกติดีเลย ความระวังตัวมากเป็นเหตุให้ระแวงว่าโรคและเหตุการณ์ร้าย ๆ จะเกิดขึ้น ตั้งหลายปีมาแล้วถ้าไม่สบายถึงต้องนอน เวลาไปรักษาท่าน ๆ มักปรารภว่าลุงเจ็บครั้งนี้เห็นจะไม่รอด คำรำพันเช่นนี้หลานฟังมาหลายครั้งหลายหน และนึกประหวั่นใจเสมอว่า อย่างไรเสียก็จะต้องถึงคราวเข้าสักวันหนึ่งเมื่อวาระนั้นมาถึง หลานคงหนีคำตำหนิไปไม่พ้นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

ถ้าจะเปรียบชีวิตมนุษย์เหมือนลำเรือซึ่งทุกลำต้องจมลงในบั้นสุดท้าย คุณลุงของหลานก็เป็นเรือที่สร้างไว้หยาบเต็มที สามสิบปีมาแล้วที่เริ่มมีรูรั่ว หลานพยายามอุดทางโน้นหาย ก็รั่วทางนี้ใหม่

อยู่ร่ำไป หมั่นดูแลซ่อมแซมระวังระไวมาตลอด เรือยิ่งเก่ายิ่งชำรุดลง และถึงวันหนึ่งซึ่งเหลือกำลังจะซ่อมได้ ในที่สุดเรือก็ปะทุระเบิดอับปางลง

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อบรรดาแพทย์ทั้งหลายทั้งที่กล่าวนามไว้และไม่ได้กล่าวที่ได้กรุณาต่อคุณลุงของข้าพเจ้าไว้ ณ ที่นี้ด้วย

หลานเพิ่งดูรูปคุณลุงที่ตั้งหน้าศพ รูปนี้หลานเคยเห็นติดอยู่ข้างฝาเป็นประจำหลายปีมาแล้ว นึกไม่ออกเลยว่าคุณลุงรู้ตัวหรือไม่ว่าวันที่คุณลุงหวาดระแวงว่าจะพบนั้น คุณลุงได้พบแล้ว คุณลุงได้ครองร่างนี้มานาน บัดนี้ได้ละร่างไปแล้ว กุศลกรรมใด ๆ ที่หลานเคยประกอบไว้ ขอจงดลบันดาลปกป้องคุ้มครองให้คุณลุงได้พบความสุขอันแท้จริงในภพโน้นด้วยเถิด.

เป้า

"เงินอาจซื้ออะไรได้ทุกสิ่ง
น้ำใจจริงจงรักมักไม่ขาย
ใจต่อใจเข้าใจไม่เคลื่อนคลาย
นั่นและสายสัมพันธ์จึงมั่นคง"

คำไว้อาลัย

หลวงประชัญคดี ขณะที่มีชีวิตอยู่ ได้ให้ความอุปการะช่วยเหลือสภากาชาดไทยอยู่เสมอ ในปี พ.ศ.๒๔๙๖ ได้บริจาคเงิน ๕,๐๐๐ บาท ให้ตั้งทุน "ประชัญคดี" เพื่อเก็บดอกผลบำรุงคนไข้อนาถาในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ต่อจากนั้นก็ได้บริจาคเงินสมทบทุนนี้อีกหลายครั้ง โดยเฉพาะเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๖ ได้บริจาคเงินถึง ๑๐๐,๐๐๐ บาท ในปัจจุบันยอดเงินทุนนี้มีจำนวน ๑๑๖,๐๐๐ บาท

มรณกรรมของหลวงประชัญคดี ทำให้สภากาชาดไทยขาดผู้อุปการคุณสำคัญไปผู้หนึ่ง แต่ทุน "ประชัญคดี" จะยังเป็นอนุสรณ์ต่อไปไม่สิ้นสุด ในนามของสภากาชาดไทย ข้าพเจ้าขอแสดงความเสียใจและร่วมในความทุกข์โศกกับครอบครัวของหลวงประชัญคดีด้วย

ขอผลแห่งคุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญมาจงสนองให้วิญญาณของหลวงประชัญคดี ไปสู่สุคติภพ เทอญ.

(ลายมือชื่อ)

อุปนายกผู้อำนวยการสภากาชาดไทย

ถ่ายคู่กับ คุณพระชิณดิษฐบดี เพื่อนรักของคุณป๋า

คำไว้อาลัย

คุณหลวงประชัญคดี เดิมรับราชการเป็นอัยการ แล้วได้โอนมารับราชการในกรมรถไฟ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ แต่ข้าพเจ้าได้รู้จักกับท่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในตอนที่ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการในกองอาณาบาล กรมรถไฟ ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า กรมรถไฟแผ่นดิน ภายหลังเปลี่ยนเป็นกรมรถไฟหลวง และต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นกรมรถไฟ

คุณหลวงประชัญคดี เป็นอาณาบาลรถไฟอาวุโสคนที่ ๒ รองจากคุณพระ-ชิณดิษฐบดี โดยมี หม่อมเจ้า ทองเชื้อธรรมชาติ เป็นหัวหน้าบังคับบัญชา และรับผิดชอบงานของกองอาณาบาลในขณะนั้น เรียกว่า เลขานุการแผนกกฎหมาย แต่ในตอนที่ข้าพเจ้ามาเข้าทำงานในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ หม่อมเจ้า ทองเชื้อธรรมชาติ ได้ย้ายไปเป็นอธิบดีกรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์แล้ว และคุณพระชิณดิษฐ-บดี ได้เลื่อนขึ้นเป็นเลขานุการแผนกกฎหมายแทน คุณหลวงประชัญคดี จึงเป็นอาณาบาลรถไฟอาวุโสคนที่ ๑ และเป็นอาณาบาลรถไฟคนเดียวที่ได้รับเงินเดือนเป็นเศษสตางค์ด้วย โดยในสมัยนั้น อาณาบาลรถไฟแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น และมีอัตราเงินเดือนดังนี้ อาณาบาลชั้น ๓. ๑๐๐—๘—๑๔๐ บาท อาณาบาลชั้น ๒. ๑๕๐—๑๐—๒๐๐ บาท อาณาบาลชั้น ๑. ๒๕๐—๕๐—๓๕๐ และทางราชการมีหลักเกณฑ์ว่า ข้าราชการผู้ใดได้รับเงินเดือนขั้นสูงของตำแหน่ง และติดขั้นมา ๕ ปีแล้ว จะได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้น ๑ ใน ๔ ของอัตราเงินเดือน คุณหลวงประชัญคดี เป็นผู้หนึ่งที่อยู่ในหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ จึงได้เพิ่มเงินเดือนอีกเดือนละ ๘๗.๕๐ บาท รวมเป็นเดือนละ ๔๓๗.๕๐ บาท และคงได้รับเช่นนี้ตลอดมาจน

กระทั่งออกจากราชการ เพื่อรับบำเหน็จบำนาญ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ซึ่งขณะนั้นดูเหมือนท่านจะมีอายุเพียง ๔๐ ปีเศษเท่านั้น

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าได้ปฏิบัติราชการร่วมกับคุณหลวงประชัญคดีมาเป็นเวลาประมาณ ๕ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น ข้าพเจ้าก็เป็นอาณาบาลเช่นเดียวกับท่าน แต่ท่านเป็นอาณาบาลชั้น ๑ ส่วนข้าพเจ้าเป็นอาณาบาลชั้น ๓ แต่เราไม่เคยมีเรื่องโต้เถียง หรือผิดพ้องหมองใจกันเลย แม้ในบางคราวท่านจะต้องทำงานแทนในตำแหน่งเลขานุการแผนกกฎหมายก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะท่านมีนิสัยไม่ค่อยจู้จี้ในเรื่องการงานนัก เรื่องใดพอจะผ่านไปได้ก็ผ่านไป และไม่เฉพาะแต่ข้าพเจ้าเท่านั้น แม้ข้าราชการในกองอาณาบาลทุกคนในขณะนั้น ก็ไม่ปรากฏเคยมีผู้ใดผิดพ้องหมองใจหรือโกรธเคืองกับคุณหลวงประชัญคดีเลย เพราะท่านเป็นคนชอบสนุกชอบคุยและชอบหยอกล้อกับพวกในกองอาณาบาลด้วยกัน โดยไม่ถือว่าเป็นผู้น้อยกว่าท่าน พวกข้าราชการในกองอาณาบาล จึงเคารพนับถือท่านทุกๆคน

ฉะนั้น ในการที่ท่านต้องจากไปโดยไม่มีวันกลับ แม้จะเป็นการจากไปด้วยวัยชรา ข้าพเจ้าก็จะเว้นเสียซึ่งความอาลัยและระลึกถึงท่านมิได้ จึงขออำนาจคุณพระรัตนตรัย และกุศลกรรมของท่านที่บำเพ็ญมา จงเป็นผลให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

นายประมาณ สูตะบุตร

อดีตผู้อำนวยการฝ่ายธุรการ

อดีตหัวหน้าสำนักงานอาณาบาล

คำไว้อาลัย

จาก

หลวงจินดาสหกิจ

คุณหลวงประชัญคดี (มิตร ภูมิรัตน) กับข้าพเจ้า เป็นนักเรียนมัธยมรุ่นเดียวกัน แต่อยู่ต่างโรงเรียนกัน ในสมัยเมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ราว พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ให้โรงเรียนมัธยม ซึ่งมีอยู่ไม่กี่โรงเรียน คือ โรงเรียนสวนกุหลาบ ราชบูรณะ สายสวลี วัดอนงค์ วัดนวลนรดิศ และวัดเบญจมบพิตร เป็นต้น นำนักเรียนไปรวมกันหัดแถวทุกวันที่ ๑ ของเดือน ที่สนามโรงเรียนสายสวลี ต่อมาย้ายไปหัดที่สนามโรงเรียนราชบูรณะ ซึ่งขณะนี้เป็นสนามโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ทั้งในวันที่ ๓ ของเดือนเมษายนทุกปี นักเรียนมัธยมจะต้องไปตั้งแถวรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมมหาราชวังในงานพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เสร็จแล้วจึงไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่โรงเรียนมหาดเล็ก (ต่อมาเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบรมราชูปถัมภ์) ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวังเวลานั้น จนเมื่อมีนักเรียนมากขึ้นจึงเพียงแต่ไปตั้งแถวรับเสด็จ แล้วกลับมารับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่สามัคคยาจารย์สมาคม

การหัดแถวรวมกัน ย่อมทำให้นักเรียนต่างโรงเรียนได้ใกล้ชิดรู้จักมักคุ้นกันขึ้น โดยเมื่อเลิกแถวพักการหัดแล้ว นักเรียนที่ถูกอัธยาศัยใจคอกัน ก็มักจะไปจับกลุ่มสนทนาปราศรัย และกินอาหารกลางวันด้วยกัน เป็นผลให้ข้าพเจ้าได้เพื่อนต่าง

โรงเรียนที่ไม่เคยรู้จักกันมาเลยหลายคน มีคุณมิตร ภูมิรัตน ต่อมาคือ คุณหลวงประชัญคดีผู้หนึ่ง

ในตอนแรกเริ่มการหัดแถวนักเรียนนี้ มีนายทหารอาจารย์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้ามาเป็นผู้ฝึกหัด แล้วต่อมากรมศึกษาธิการจึงได้ให้ทางโรงเรียนคัดเลือกนักเรียนที่มีลักษณะสมควรจะดูแลปกครองคนอื่นได้ ไปอบรมเป็นครุฑนาณัติ เมื่อสอบวิชาครุฑนาณัติได้แล้ว กรมศึกษาธิการก็แต่งตั้งให้เป็นนายหมู่ นายหมวด และนายกอง ตามลำดับ เพื่อช่วยหัดระเบียบแถวแก่นักเรียน และปกครองดูแลนักเรียนต่อไป คุณมิตร ภูมิรัตน เป็นผู้หนึ่งซึ่งได้รับเลือกเข้าอบรมเป็นครุฑนาณัติ และในที่สุดได้เป็นถึงชั้นนายหมวด คุมแถวนักเรียนตลอดมาจนสำเร็จการศึกษา

แม้กาลเวลาจะล่วงไปหลายสิบปีแล้วก็ตาม คราวใดที่ข้าพเจ้ากับคุณหลวงประชัญคดีพบกัน เรามักจะพูดถึงเรื่องราวเก่าแก่สมัยที่เป็นนักเรียนหัดแถวร่วมกัน พฤติการณ์สำคัญที่เราต่างรู้สึกภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง และถือเป็นชีวประวัติอันประเสริฐตอนหนึ่ง ซึ่งเราระลึกถึงอยู่เสมอก็คือ ระหว่างเป็นนักเรียนได้มีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นองค์ประมุขของชาติบ้านเมือง โดยการกระทำสัตย์ปฏิญาณรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อหน้าพระบรมฉายาลักษณ์ ทุกปีและเราก็ได้ยึดมั่นดำรงรักษาคำสัตย์ปฏิญาณที่ถวายไว้นั้นตลอดมา

คุณหลวงประชัญคดี เป็นมิตรผู้หนึ่งของข้าพเจ้าที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมแห่งสัตบุรุษควรคบหาสมาคม เมื่อมาถึงแก่กรรมลง จึงเป็นที่น่าเสียดายอาลัยรักอย่างสุดซึ้ง

ขอกุศลผลบุญที่คุณหลวงประชัญคดีได้ประกอบอยู่เป็นเนืองนิตย์ และที่บรรดาญาติมิตรอุทิศให้จงเป็นปัจจัยเสริมส่งดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณหลวงไปสู่สุคติในสัมปรายภพนั้น เทอญ

๏ "มวลมนุษย์ผู้เปรื่อง ปรีชา เชี่ยวแฮ
เพราะใคร่ใฝ่ศึกษา สิ่งรู้
รู้กิจผิดชอบหา เหตุสอด ส่องนา
นี่แหละบุทคลผู้ เพียบด้วยความเจริญ"

ไว้อาลัยคุณหลวงประชัญคดี

เป็นที่ทราบกันว่าบั้นปลายของชีวิตทุกคน ย่อมเดินทางไปสู่หลุมฝังศพหรือไม่ก็บนเชิงตะกอน แต่ก็สุดจะอดกลั้นน้ำตาและความโศกเศร้าไว้ได้ ในเมื่อคุณหลวงประชัญคดีที่เคารพต้องสูญเสียชีวิตไป ด้วยกุศลผลบุญของคุณหลวงประชัญคดี ผมขอตั้งสัตยาธิษฐานให้ดวงวิญญาณของคุณหลวงประชัญคดีจงไปจุติ ณ ภพที่ไม่มีคำว่า **"ทุกข์"** เทอญ

จาก ขุนรามโกมุทธรรมภูมิ์

สำราญราษฎร์ ๒๕๕ หน้าวัดเทพธิดาราม

๑๖ ธ.ค. ๐๘

หัวล้านไม่รู้มัก มองกระจก
ผอมผิ่นไม่อยากยก ถอดเสื้อ
นมยานไม่เปิดอก ออกที่ ประชุมนา
คนบาปไม่เอื้อเฟื้อ สดับถ้อยธรรมกวี.

ก่อนไปสู่สุคติ

อำมาตย์ตรี หลวงประชัญคดี พวกเราลูก ๆ เรียกท่านว่า คุณป๋า ได้ป่วยเป็นโรคความดันโลหิตสูงและโรคเบาหวานมาประมาณ ๒๐ ปี ในระหว่างที่ป่วยนี้ท่านยังมีร่างกายแข็งแรง แม้ว่าท่านจะได้ออกจากราชการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านก็มิได้อยู่เฉย เอาใจใส่ดูแลการงานในสถานที่ที่ท่านปกครองอยู่ โดยให้คนปลูกต้นไม้และให้ช่างรับเหมาทำการก่อสร้างต่าง ๆ ท่านคุมงานทุกอย่างด้วยตนเองอย่างใกล้ชิด ท่านเป็นคนละเอียด มัธยัสถ์ ไม่ยอมให้ผู้ใดเอาเปรียบในกิจการงานต่าง ๆ สถานที่อยู่ในปัจจุบันนี้ ท่านเป็นผู้ก่อร่างสร้างขึ้นมาด้วยความคิดความสามารถของท่านเองทั้งสิ้น

ในขณะเดียวกันนี้ ท่านก็รักษาโรคทั้งสองอย่างอยู่เป็นประจำ โดยมีแพทย์หญิงสุภา ณ นคร ผู้เป็นหลานสนิทของท่านเป็นนายแพทย์ประจำตัว ให้ยารับประทานและกำหนดยาฉีดให้เป็นประจำทุกวัน นับเป็นปี ๆ เรื่องการรับประทานยาท่านเป็นผู้สั่งและเรียกยารับประทานเองแทบทุกครั้ง แม้แต่การฉีดยาท่านก็ต้องคอยเตือนให้ไปตามคุณศรีอร อรรคภัทร นางพยาบาลผู้เป็นน้องภรรยาของท่าน ซึ่งอยู่บ้านใกล้เคียงกันมาทำการฉีดยา ท่านเอาใจใส่ในการรักษาตัวเป็นอย่างดี มีโรคอีกอย่างหนึ่งที่แสดงอาการอยู่เป็นประจำในระยะ ๒-๓ ปี ก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม คือ โรคปวดปัสสาวะบ่อย ๆ และเวลากลางคืนนอนไม่ใคร่หลับ ต้องทานยานอนหลับเป็นประจำ ต่อมายานอนหลับก็ไม่ให้ผล บางครั้งต้องเชิญคุณหมอสุภา ณ นคร มาในเวลาดึกคืนประมาณ ๐๒.๐๐ น.—๐๓.๐๐ น. ถึง ๔-๕ ครั้ง เพื่อตรวจและฉีดยาให้นอนหลับ ก็จะหลับไปได้เพียง ๒-๓ ชั่วโมงเท่านั้น โดยมากมักจะตื่นก่อน ๖.๐๐ น. เสมอ ในเวลาที่ท่านแข็งแรงดีก็ต้องออกเดินดูแลให้คนสวนปลูก-

ย้าย และต่อต้นไม้ตามความพอใจของท่าน รู้สึกว่าท่านชอบให้ปลูกต้นไม้ไว้มาก ๆ เพื่อความร่มเย็น

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๘ อาการโรคทุกอย่างที่เคยเป็นก็ยังคงมีอาการทรงอยู่ ในระยะหลังมีโรคหัวใจเข้าแทรก ทำให้มีอาการเท้าบวม หอบ และเหงื่อออกมากผิดปกติ ในเวลา ๑ ชั่วโมง จะต้องเปลี่ยนเสื้อและเช็ดตัวกันหลายครั้งก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม มีอาการนอนไม่หลับเสมอในเวลากลางคืน จนกระทั่งเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ในคืนวันนี้ ท่านนอนไม่หลับ ได้รับประทานยานอนหลับ ๒ ขนาน ๒ ครั้ง ก็ยังนอนไม่หลับ กระสับกระส่าย นอน นั่ง ลุก เดิน ตลอดเวลาจนกระทั่ง ๐๓.๐๐ น. จึงได้โทรศัพท์เชิญคุณหมอสุภา ณ นคร มาตรวจและฉีดยาให้ ๑ เข็ม จึงได้หลับไป และตื่นนอนเวลา ๐๖.๐๐ น. ในวันจันทร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ เวลาเช้าก็มีอาการเป็นปกติ แต่เมื่อเวลาประมาณ ๑๐.๓๐ น. ได้รับโทรศัพท์บอกว่าท่านมีอาการหอบมาก และได้ให้ไปตามนายแพทย์ พันตรีสฤษดิ์วงศ์ วงศ์ถ้วยทอง เป็นนายแพทย์ผู้ชำนาญทางโรคของทรวงอก (Chest) ประจำโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า นายแพทย์ได้ไปถึงบ้านคุณป้า ซอยสุขุมวิท ๓๙ เวลา ๑๒.๐๐ น. ได้ตรวจและฉีดยาให้ ๑ เข็ม สั่งให้ทานยาแก้โรคหัวใจ แก้เท้าบวมและห้ามเดิน ห้ามออกกำลังกายทุกชนิด นายแพทย์ได้มาตรวจดูอาการเป็นประจำในเวลาเช้าประมาณ ๐๗.๐๐ น. และเวลาค่ำ ประมาณ ๒๐.๐๐ น. จากวันอังคารที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ มีอาการดีขึ้นเรื่อย ๆ มาจนถึงวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ ท่านได้ลุกขึ้นเดินภายในห้องที่นอนพักรักษาตัวอยู่ ในบ่ายวันนั้น มีอาการปวดแสบในหน้าอกเบื้องซ้ายและไหล่ซ้าย ตอนค่ำนายแพทย์สฤษดิ์วงศ์ ฯ ได้มาฉีดยาให้อีกและห้ามออกกำลังกายโดยเด็ดขาด ในวันศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ มีอาการดีขึ้นทั้งวัน จนกระทั่งเวลา

๑๙.๐๐ น. ขณะรับประทานอาหารเย็นรู้สึกว่าท่านมีอารมณ์ดี ยิ้มแย้ม หัวเราะได้ ซึ่งอาการเหล่านี้ไม่เคยมีมาหลายวันแล้ว หลังจากรับประทานอาหารเย็นเสร็จ ท่านก็ขอไปถ่ายอุจจาระ เมื่อเสร็จเรียบร้อยจะลุกขึ้น ท่านได้พูดว่า **"ป่าเป็นลม"** พวกเราได้ช่วยกันพยุงท่านขึ้นนอนบนเตียง และในขณะเดียวกันนั้นก็ได้โทรศัพท์เชิญคุณหมอสุภา ณ นคร เมื่อได้ทราบว่าไม่อยู่ จึงได้โทรศัพท์เชิญนายแพทย์สฤษดิ์วงศ์ วงศ์ถ้วยทอง นายแพทย์ชิต ว่องวานิช และคุณศรีอร อรรคภัทร นางพยาบาล พร้อมกันนั้นได้ส่งรถไปรับนายแพทย์ชิต ว่องวานิช ขณะที่พยุงท่านขึ้นเตียง ท่านมิได้พูดอะไรอีกเลย มีแต่อาการเกร็งไปทั้งตัว รู้สึกว่าท่านคงเจ็บปวดเป็นที่สุดแสนที่จะทนทานได้ เมื่อช่วยกันพยุงท่านขึ้นนอนบนเตียงได้เรียบร้อยแล้ว ท่านได้ผงกศีรษะขึ้นมา ๒ ครั้ง ติด ๆ กัน คล้ายกับว่าอยากจะพูดอะไร แต่ไม่มีเสียงออกมาเลย หลังจากนั้นท่านก็แน่นิ่งไป พวกเราได้ช่วยกันปฐมพยาบาล เมื่อคุณศรีอรได้มาถึงก็ทำการผายปอด พอดีกับนายแพทย์ชิตได้มาถึงอีกคนหนึ่ง ได้ทำการตรวจหัวใจ แล้วก็ช่วยกันกับคุณศรีอรฉีดยาเข้ากล้ามกระตุ้นหัวใจหลายเข็ม เมื่อนายแพทย์สฤษดิ์วงศ์ ฯ ได้มาถึง จึงได้ทำการตรวจและฉีดยาเข้าหัวใจอีกเข็มหนึ่ง ก็ไม่สามารถที่จะช่วยท่านได้ ในที่สุดท่านก็จากพวกเราไป ในวันศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ เวลา ๑๙.๓๐ น. ในท่ามกลางความอาลัยรักและเศร้าสลดของภริยา บุตร ธิดา และญาติมิตร

เมื่อท่านได้ถึงแก่กรรมแล้ว พวกเรามีความเห็นว่า ควรเก็บรักษาร่างกายของท่านไว้ให้อยู่กับเรานานที่สุดเท่าที่จะนานได้ คุณหมอสฤษดิ์วงศ์ ฯ ได้ช่วยจัดการในเรื่องนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และพวกเราได้ช่วยกันอาบน้ำแต่งตัวให้ท่านเป็นครั้งสุดท้ายในคืนวันนั้นด้วย

รุ่งขึ้นวันเสาร์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ ได้จัดพิธีรดน้ำศพที่บ้านซอยประชัญคดี เลขที่ ๙๐/๑ สุขุมวิท ๓๙ ตำบลคลองตัน อำเภอพระโขนง ตั้งแต่เวลา ๑๔.๐๐ น.—๑๗.๐๐ น. และตั้งศพบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมที่บ้านทุกคืนจนครบ ๗ วัน และสวดพระอภิธรรมต่อไปทุก ๆ วันพฤหัสบดี จนครบ ๑๐๐ วัน และได้บำเพ็ญกุศลในวันครบ ๗ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน

"การตะกลามห้ามเด็กยังเล็กได้
ห้ามผู้ใหญ่ยากอยู่เป็นดูหมิ่น
เด็กตะกลามอารามปองแต่ของกิน
ผู้ใหญ่ปามตะกลามสิ้นทุกอย่างเอย"

รายนามเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลในการสวดพระอภิธรรม

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		ภริยา บุตร และธิดา
วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		นางสนิท พิจารณนนทิศาสตร์
วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		นางสมบุญ จัตตาริส์ (ฟอร์ตี้)
วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		หลวงศรีสมรรถวิชากิจ
วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		พนักงานธนาคารกสิกรไทย จำกัด
วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		เพื่อน ๆ มหาดไทย
วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๘		ข้าราชการและพนักงาน กรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงอุตสาหกรรม
วันที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๐๘		คณะโรงงาน ฯ ซอยประชัญคดี สุขุมวิท ๓๙
วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๐๘		องค์การผลิตอาหารสำเร็จรูป (อสร.)
วันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๐๘		สมาคมนักเรียนเก่าฟิลิปปินส์
วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๘		โรงงานขนมปังตราเสือ
วันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๐๘		บริษัทเจริญวัตถุการ
วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๐๙		ห้างล้มทงจั้ว เฟอร์นิเจอร์
วันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๐๙		คุณนายเพิ่มพูล ว่องวาณิช
วันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๐๙		คุณโฉมศรี บุณยกนิษฐ์
วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๐๙		นายฮุยพวง แซ่จึง
วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙		พระยาสาริกพงศ์ธรรมพิลาศ

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ โรงงานมุ่ยหลี คาเฟโฮ
วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ โรงงานผลิตสารส้ม กรมวิทยาศาสตร์
วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ คณะโรงงาน ฯ วัดไผ่เงิน ตรอกจันทน์
วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ หลาน ปู่-ตา

คณะเจ้าภาพขอกราบขอบพระคุณบรรดาญาติมิตร ที่ได้กรุณาบำเพ็ญกุศลในการสวดพระอภิธรรม ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่ง

“ลองคิดว่าถ้าโลกไร้ไมตรีจิต
จะดำรงชีวิตได้ไฉน
มีความทุกข์นึกไม่ออกจะบอกใคร
งานน้อยใหญ่จะติดขัดอัดอุรา
หากมีมิตรยิ้มแย้มแจ่มใสด้วย
ย่อมจะช่วยชุบชีวันให้หรรษา
ถึงเหน็ดเหนื่อยลำบากยากกายา
ได้เห็นหน้ามิตรก็หายคลายกังวล”

คุณป๋า

และ

เครือญาติ

"คุณปู่"

ประจงจุดธูปหอมน้อมถวาย
ระยอบกายกราบก้มอารมณ์ไหว
น้ำเนตรหลั่งพรั่งพรูหดหู่ใจ
แสงเทียนใสส่องนิ่งยิ่งอาวรณ์
บุปผชาติดาษดื่นถ้วนอวลอบกลิ่น
เสียงเพลงพิณยินวิโยคโศรกสังหรณ์
แว่วพระธรรมคำสวดสงฆ์ผจงพร
บุรุษรอนบังอรตรมระทมทน
ภาพ"คุณปู่"คู่ศพท่านนั้นเฉิดฉาย
มิวางวายตลึงพิศจิตสับสน
ก่อนเคยรื่นชื่นชอบตอบยุบล
หลานทุกคนแสนจงรักเฝ้าภักดี
โอ้"คุณปู่"ผู้ร่มแก้วใยแคล้วคลาด
วายชีวาตม์ทิ้งหลานไว้ให้หมองศรี
อันผลบุญพระคุณปู่ผู้ปรานี
สิ้นชาตินี้หลานมิเลือนเตือนหทัย
หลานบุญน้อยพลอยช้ำแสนกำสรด
มิทันทดแทนบุญท่านพลันตักษัย
ขอตั้งสัตย์สัญญาแม้อาลัย
จะเทิดไทตระกูลมั่น....."**ประชัญคดี**"
ขอทวยเทพทั่วหล้าจงมาพร้อม
ขอนอบน้อมพระรัตนตรัยวิไลศรี
เชิญวิญญาณอันประเสริฐเลิศระวี
"คุณปู่"นี้สู่สวรรค์ชั้นพรหม เทอญ.

ต๋อย
(ชโยดม ประชัญคดี)

กรรมกิเลสกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร จังหวัดพระนคร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ มุสาวาโท จ วุจฺจติ.

ปรทารคมนญฺเจว นปฺปสํสนฺติ ปณฺฑิตาติ.

(บัดนี้ จะวิสัชชนาในกรรมกิเลสกถา เพื่อประดับปัญญาแห่งพุทธศาสนิกชน และเพื่อเป็นเครื่องเจริญอัปปมาทธรรมต่อไป)

พระคาถานี้ (สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า) ตรัสไว้ในสิงคาโลวาทสูตรเพื่อจะสำแดงกรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่าง ที่พระองค์ห้ามคนผู้ปฏิบัติกายวาจาใจในทางแห่งความหมดจดไม่ให้กระทำ.

ก็กรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่างนั้น คือ ฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ทำชู้ ๑ พูดปด ๑ ทั้ง ๔ อย่างนี้ชื่อว่ากรรม เพราะเป็นสิ่งที่สัตว์กระทำ และชื่อว่าเครื่องเศร้าหมองนั้น เพราะผู้ใดกระทำเข้าแล้ว ก็กระทำให้ข้อปฏิบัติในทางแห่งความหมดจดของผู้นั้นเศร้าหมองไป ให้ผิดจากธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์ ด้วยว่าสัตว์ที่มีชีวิตเป็นอยู่ทั้งสิ้น ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉานล้วนรักชีวิตกว่าสิ่งอื่น ๆ กลัวตายมากกว่าสิ่งอื่น ๆ ไม่อยากจะให้ใครฆ่าฟันให้ล้มตายด้วยกันทั้งสิ้น และหมู่มนุษย์นั้น เมื่อมีชีวิตอยู่ยังไม่ตายก็มีความหวังจะทำนุบำรุงร่างกายให้เป็นสุขสบาย

แสวงหาสิ่งของเครื่องบำรุงกายเลี้ยงชีวิตด้วยอาหารผ้านุ่งผ้าห่มเป็นต้น แสวงหาทรัพย์เงินทอง เครื่องจับจ่ายซื้อหาแลกเปลี่ยนเป็นต้นนั้น สิ่งใดตนแสวงหามาได้แล้วก็รักใคร่หวงแหนเก็บงำไว้ จะไม่ให้สูญหายเป็นอันตรายไป ไม่อยากจะให้ผู้อื่นมาลักลอบหยิบฉวยเอาของ ๆ ตนไปเสีย ถึงจะให้ก็จะให้แต่ตามใจของตน เมื่ออยู่กับหญิงใดเป็นเมียเล่า ก็รักใคร่หวงแหนไม่ให้ชายอื่นมาลอบลักทำชู้ร่วมสมัครสังวาสด้วยหญิงนั้นเลย อนึ่ง เมื่อสงวนหญิงใดไว้ด้วยหวังจะให้แก่ชายผู้หนึ่งที่ตนชอบใจ ก็ไม่อยากให้ชายอื่นมาร่วมสมัครสังวาสลักพาเอาไปเสีย และเมื่อได้เห็นได้ฟังได้รู้สิ่งใด ก็อยากได้เห็นได้ฟังได้รู้แต่สิ่งที่แท้จริง ไม่อยากให้ใครมาพูดปดหลอกลวงให้เข้าใจความผิด ๆ ไป ที่เป็นการชักให้เสียประโยชน์ ย่อมปรารถนาอยู่อย่างนี้ทุกผู้คน นักปราชญ์ผู้มีปัญญาเป็นอันมากด้วยกัน ตริกตรองเห็นอย่างนี้ย่อมไม่กระทำด้วยตนเอง ว่ากล่าวสั่งสอนห้ามปรามไม่ให้พวกมนุษย์ที่เชื่อถ้อยฟังคำตนฆ่าสัตว์ปลงชีวิตให้ตกล่วงไป ไม่ให้ฉกลักแย่งชิงสิ่งของ ๆ เขามาเป็นของตน ไม่ให้ลอบลักทำชู้ด้วยเมียเขาและหญิงที่เขาหวงแหน ไม่ให้พูดปด กลับจริงเป็นเท็จกลับเท็จเป็นจริง เพราะเห็นพร้อมกันว่า "กรรม ๔ อย่างนี้เป็นการเบียดเบียนข่มเหงกันและกัน" ด้วยเหตุนั้นความเมตตากรุณาไม่เบียดเบียนกันให้ได้ทุกข์ยากลำบากฉิบหายล้มตาย หวังจะให้เพื่อนกันได้ความสบายกายสบายใจทั่วหน้า ไม่เลือกว่าผู้ใด เป็นมนุษย์ก็ตาม เป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ตาม จึงเป็นธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์มีอยู่แต่ในหมู่มนุษย์จำพวกเดียว กระทำหมู่มนุษย์ให้เป็นสัตว์มีชาติสูงสุดกว่าสัตว์เหล่าอื่น เพราะธรรมอันชอบอันใดที่เป็นไปในหมู่มนุษย์ ธรรมนั้นไม่มีในสัตว์เหล่าอื่น ด้วยเหตุนั้นเมื่อผู้ใดมาฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตายไปด้วยอาการอันใดอันหนึ่ง ด้วยตนเองก็ดี ใช้ผู้อื่นฆ่าก็ดี ลักฉ้อแย่งชิงเอาทรัพย์สิ่งของ ๆ ผู้อื่นที่เจ้าของไม่ได้ยอมยกให้มาเป็นของตน ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยตนเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่น

ลักให้ก็ดี ชายลอบลักสมัครสังวาสด้วยเมียของผู้อื่นและหญิงที่เขาหวงแหนไม่ได้ยอมยกให้ตน หญิงที่เป็นเมียของผู้หนึ่งอยู่ ล่วงละเมิดผัวกระทำชู้ด้วยชายอื่นก็ดี พูดปดล่อลวงผู้ฟังให้สำคัญความผิดไปจากความจริงก็ดี ความประพฤติของผู้นั้นย่อมเศร้าหมองไม่หมดจด ผิดจากธรรมอันชอบของมนุษย์ดังกล่าวแล้วนั้น.

ก็อะไรเล่า เป็นเหตุให้มนุษย์บางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของมนุษย์ ล่วงละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้น ความโลภอยากได้ ความประทุษร้ายขัดเคือง ความหลง ๓ อย่างนี้แหละเป็นเหตุให้มนุษย์บางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมของมนุษย์ ล่วงละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้น ตนมีสันดานหนาไปด้วยความโลภ เห็นแก่ปากท้องเป็นเบื้องหน้า ย่อมกระทำการฆ่าสัตว์บนบกในน้ำ มียิงเนื้อยิงนกลงกุ้งลงปลาเป็นต้น เอามาเป็นอาหารและขายเอาทรัพย์เครื่องจับจ่ายซื้อหาของเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง บางคนอยากได้เงินทองเป็นกำลัง เมื่อมีใครมาจ้างให้ไปฆ่าคนที่มีเวรกับเขาก็ดี ให้ฆ่าสัตว์ของเลี้ยงของเขาก็ดี แม้ผู้ที่เขาจ้างให้ฆ่านั้นเป็นคนไม่ได้เคยกระทำสิ่งใดให้ตนขัดเคืองโกรธแค้นมาแต่ก่อนก็รับไปฆ่าให้ หรือเห็นใครมีทรัพย์มาก อยากได้ทรัพย์ของเขามาเป็นทรัพย์ของตน ก็คบเพื่อนเข้าปล้นสะดมฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย แล้วขนมาแบ่งปันกัน บางคนไม่ทำถึงอย่างนั้น เป็นแต่ลักชิงวิ่งราวและย่องเบาตัดที่ต่อฝาเรือนไม่ให้เจ้าของรู้ บางคนก็ลอบลักกระทำชู้ด้วยเมียของผู้อื่น เพราะความโลภในสัมผัส คือความถูกต้องบ้าง เพราะคิดจะปอกลอกเอาทรัพย์บ้าง บางทีมีผู้มาให้สินบน ก็รับสมอ้างเป็นพยานโกง ไม่รู้ไม่เห็นก็กล่าวว่ารู้เห็น และเป็นโจทก์แกล้งฟ้องร้องใส่ความ ฉ้อที่บ้านเรือนไร่นาเรือกสวนของเขาเป็นต้น และพูดปดอย่างอื่น ๆ อีกเป็นหลายประการ.

คนบางคนมีสันดานหนาไปด้วยประทุษร้ายโกรธขัดเคือง ย่อมฆ่ามนุษย์ และสัตว์ดิรัจฉานที่ตนเกลียดชังให้ล้มตาย บางคนก็ลอบลักประทุษร้าย ลักฉ้อแย่งชิง

เอาทรัพย์สิ่งของ และกระทำสมัครสังวาสด้วยเมียของคนที่ไม่ชอบกัน ด้วยหมายจะรังแกให้ฉิบหายและให้ได้ความอัปยศ บางคนก็พูดปดรับสมอ้างเป็นพยานโกงด้วยหวังใจจะให้ฝ่ายคนที่ตนไม่ชอบแพ้และเป็นโจทก์แกล้งฟ้องร้องใส่ความร้ายที่ไม่จริง ให้แก่คนที่ตนเกลียดชัง เป็นต้น.

คนบางคนมีสันดานหนาไปด้วยความหลง เห็นชอบเป็นผิด เห็นผิดเป็นชอบ ย่อมประกอบกรรม ๔ อย่างนั้นด้วยเห็นว่าเป็นความดี ให้ความปรารถนาของตนที่เป็นไปด้วยอำนาจ ความโลภความโกรธสำเร็จได้โดยง่ายกว่าสิ่งอื่น ๆ เป็นต้นว่าอยากได้ทรัพย์ ก็เห็นว่าแสวงหาโดยทางนี้ง่ายกว่าแสวงหาโดยทางอื่น ๆ มีการค้าขายและรับจ้างทำการงาน เป็นต้น คิดจะกระทำความฉิบหายให้แก่คนที่ตนไม่ชอบ ก็เห็นว่ากระทำโดยทางนี้สำเร็จง่ายกว่าทำโดยทางอื่น ๆ ข้อนี้เป็นธรรมดากรรมที่ชั่วสัตว์กระทำง่าย กรรมที่ดีสัตว์กระทำยาก สมด้วยคำที่พระตรัสไว้ว่า "กรรมที่ไม่ให้ประโยชน์สำเร็จได้ และไม่เกื้อกูลตน สัตว์กระทำได้ง่าย กรรมอันใดและเกื้อกูลแก่ตนด้วย ให้ประโยชน์สำเร็จด้วย กรรมอันนั้นและสัตว์กระทำได้ยากอย่างยิ่ง" ดังนี้.

คนที่โลภ ที่โกรธ ที่หลง ย่อมกระทำกรรม ๔ อย่างเช่นนี้ เหตุนั้นพระจึงตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า "ดูก่อนชาวบ้านกาลามะ บุรุษบุคคลที่โลภแล้วอันความโลภครอบงำแล้ว มีใจอันความโลภยึดไว้รอบแล้ว บุรุษบุคคลที่โทสะประทุษร้ายแล้วอันโทสะครอบงำแล้ว มีใจอันโทสะยึดไว้รอบแล้ว บุรุษบุคคลที่หลงแล้ว อันความหลงครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์มีชีวิตที่ไม่ควรฆ่าบ้าง ย่อมถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วอันตนไม่ควรจะถือเอาบ้าง ย่อมถึงซึ่งเมียของผู้อื่นที่ตนไม่ควรถึงบ้าง ย่อมพูดปดที่ไม่ควรจะพูดบ้าง ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อให้ฆ่าสัตว์เป็นต้นนั้นที่เป็นไปเพื่อผล ไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความทุกข์แก่ผู้อื่น

นั้นสิ้นกาลนานบ้าง" ดังนี้ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้มนุษย์บางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของมนุษย์ ล่วงละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้น ดังกล่าวมาฉะนี้.

กรรม ๔ อย่างนั้น จะกระทำแต่ความประพฤติของผู้นั้นให้เศร้าหมองไปอย่างเดียวหามิได้ ย่อมกระทำผู้นั้นเองให้เศร้าหมองทั้งกายทั้งใจด้วยผลของตน ทั้งในชาตินี้ชาติหน้าด้วย ให้เศร้าหมองอย่างไร ธรรมดาคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติอันสูงสุดกว่าสัตว์เหล่าอื่นโดยคุณที่มีในใจ จะกระทำสิ่งใดก็ต้องกระทำแต่สิ่งที่เป็นความดีความชอบ ให้เป็นประโยชน์ทั้งตนและผู้อื่น จึงจะสมกับที่ได้ร่างกายมาเป็นมนุษย์นั้น เมื่อผู้ใดไม่ตั้งอยู่ในธรรมของมนุษย์ มาประพฤติล่วงละเมิดแล้ว ผู้นั้นเมื่อนึกถึงกรรมที่ตนกระทำนั้น ถ้าเว้นเข้ากับตัวเสียตั้งใจเป็นแต่กลาง ๆ แล้ว ก็คงจะติเตียนตนเองได้เพราะความชั่วที่ตนกระทำ แลเห็นบาปกรรมเป็นอกุศลเต็มในสันดานของตน ดังเมื่อเวลาเย็นแสงอาทิตย์ส่องเงาภูเขาใหญ่ปรากฏชัด ณ พื้นแผ่นดินฉะนั้น แต่นั้นก็จะเกิดความร้อนใจ เพราะความชั่วที่ได้กระทำไว้แล้วนั้นตนไม่อาจกลับคืนได้ นักปราชญ์ผู้มีปัญญารู้แจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ก็ย่อมจะติเตียนได้ เสียงนินทาอันลามกไม่เพราะหู ย่อมจะแพร่หลายไปในที่นั้น ๆ ถ้าผู้นั้นยังไม่รู้สึกว่ากรรมที่ตนกระทำนั้นเป็นความชั่วต่ำช้าเลวทรามยังขืนประกอบอยู่อย่างนั้น ครั้นถึงเวลาจะตาย ก็จะไม่มีคุณความดีสิ่งใด ที่จะหมายเอาเป็นที่พึ่งที่อุ่นใจ ก็จะเกิดความเศร้าโศกรำพันเพ้อ ถึงความเป็นผู้หลงตาย มิได้มีสติสัมปชัญญะตาย.

มิใช่แต่เท่านั้น พระเจ้าแผ่นดินและผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ที่ปกครองหมู่มนุษย์ ๆในภายในอำนาจของท่าน ท่านให้ได้เลี้ยงชีวิตได้ยืนนานปราศจากภัยอันตราย แสวงหาเครื่องบำรุงร่างกายเลี้ยงชีวิตให้เป็นสุขสำราญ เว้นจากความ

เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ท่านย่อมยกย่องอุดหนุนธรรมอันชอบของมนุษย์นั้นไว้ ห้ามไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งฝ่าฝืนล่วงละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้น ถ้าผู้ใดขืนกระทำกรรมเช่นนั้น ที่เป็นการเบียดเบียนและทำประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้เสียไป ท่านก็ลงโทษผู้นั้นด้วยพระราชอาชญาตามสมควรแก่โทษหนักเบา เพื่อจะให้เข็ดหลาบไม่ฝ่าฝืนกระทำอีกต่อไป และเพื่อจะได้เป็นตัวอย่างให้คนอื่น ๆ สะดุ้งกลัวไม่อาจกระทำเช่นนั้นอีก เหมือนหนามยอกต้องเอาหนามบ่งฉะนั้น.

บรรดาโทษที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นผลอันผู้กระทำกรรม ๔ อย่างนั้นจะพึงเห็นประจักษ์ต่อตาในชาตินี้ เมื่อกล่าวถึงโทษในชาติหน้า นักปราชญ์ท่านว่า "คนที่ทำกรรม ๔ อย่างนั้นให้มากแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย คือนรกกำเนิดดิรัจฉานและโลกแห่งเปรต" เพราะท่านอ้างคำที่ตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า "ความฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป ความถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้ว ความประพฤติผิดในกามคืออารมณ์ที่สัตว์ใคร่ทั้งหลาย ความพูดปด เหล่านี้ ใครมาซ่องเสพนักแล้ว อบรมกระทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ผู้นั้นไปเกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน ในโลกแห่งเปรต แห่งใดแห่งหนึ่ง โทษอันเป็นผลของความฆ่าสัตว์อันใด ที่เบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้สัตว์ผู้กระทำกรรมนั้น ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ มีอายุสั้นไม่ยืนนาน โทษอันเป็นผลของความถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วอันใด ที่เบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้ทรัพย์สมบัติของผู้กระทำกรรมนั้น ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วฉิบหายไปด้วยอันตรายต่าง ๆ โทษอันเป็นผลของความประพฤติผิดในกามทั้งหลายอันใด ที่เป็นโทษเบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้สัตว์ผู้กระทำกรรมนั้น ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว มีผู้ผูกเวรคอยเป็นศัตรู โทษอันเป็นผลของความพูดปดอันใดที่เบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้สัตว์ผู้กระทำ ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ถูกเขากล่าวใส่ความที่ไม่เป็นจริง" โทษเหล่านี้นักปราชญ์ท่านว่าเป็นผลอันผู้กระทำกรรม

๔ อย่างนั้นจะพึงได้พึงถึงในชาติหน้า ก็โทษไม่เห็นต่อตานั้นจงยกไว้ก่อน เพราะไม่มีพยานลงเป็นแน่ จะเป็นอันกะเกณฑ์ให้เชื่อไป จะกล่าวแต่พอจะเห็นได้ใคร่ครวญดูตามเหตุผลว่า "ใครมีใจเหี้ยมหาญดุร้ายประพฤติตนเป็นคนเก่งให้ประหัตประหารฟันแทงทุบตีผู้อื่นให้เจ็บปวดบอบช้ำอยู่เนือง ๆ ก็มักจะต้องถูกประหัตประหารแต่คนที่มีเวรกับตนเหมือนอย่างนั้นบ้าง" สมด้วยคำที่พูดกันว่า "หมองูตายด้วยงูหมอจระเข้ตายด้วยจระเข้" ฉะนั้น ของเครื่องบำรุงตนให้ได้ความสุข แต่ไม่แสวงหาโดยทางที่ชอบ มีทำไร่นาเรือกสวนและการค้าขาย เป็นต้น ไปแสวงหาโดยทางผิดคือลักฉ้อแย่งชิงเอาของเขามา ของที่ได้มานั้นแม้มาก ก็ไม่ตั้งอยู่ในมือผู้นั้นนานเหมือนของที่ได้มาโดยชอบธรรม ย่อมพลันที่จะเสื่อมสิ้นหมดไปเร็ว ใครมีใจประกอบไปด้วยราคะความกำหนัดกล้าหนาแน่นนักในสันดาน ไม่ยินดีด้วยเมียของตนอย่างเดียว ไปลอบลักกระทำสมัครสังวาสด้วยเมียของผู้อื่น เมื่อชายผู้เป็นผัวเขารู้เข้า เขาโกรธแค้นเป็นศัตรูผูกพยาบาทคอยล้างผลาญให้ถึงความฉิบหาย เพราะว่าสิ่งอื่นนอกจากชีวิตแล้ว ที่สัตว์จะหวงกันเหมือนด้วยเมียมิได้มี ส่วนหญิงที่ผัวยังอยู่เล่า ถ้าประพฤติตัวล่วงใจผัว ไปกระทำชู้ด้วยชายอื่น ผัวรู้ความนั้นเข้า แม้แต่เดิมที่รักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งกว่ารักผู้อื่น ภายหลังก็กลับเกลียดชังกลายเป็นศัตรูไป แม้แต่หน้าก็ไม่อยากขอเห็น ใครพูดปดอยู่เป็นนิตย์จนเขาจับได้แล้วเขาก็ไม่เชื่อถือยพึงคำของผู้นั้น ถึงผู้นั้นจะพูดจริงในเวลาที่ตนจะต้องการด้วยความจริง เขาก็คงใส่ความว่าผู้นั้นพูดปดไม่เป็นคำจริง แล้วทำประโยชน์ของผู้นั้นให้เสียไป คำที่ว่ามานี้ พอเป็นเครื่องแนะนำให้เห็นความในพระสูตรที่สำแดงไว้ข้างต้นปรากฏชัด โดยอุบายเทียบเคียงอย่างนี้ เพราะกรรม ๔ อย่าง คือฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ทำชู้ ๑ พูดปด ๑ เป็นเครื่องเศร้าหมอง เพราะกระทำความประพฤติของผู้ล่วงให้เศร้าหมองไม่หมดจด ผิดจากธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์

และกระทำผู้ล่วงให้เศร้าหมองทั้งกายทั้งใจด้วยผลของตนทั้งในชาตินี้ชาติหน้าอย่างนี้ นักปราชญ์ผู้มีปัญญา ดำเนินแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ในปางหลังก็ดี ในทุกวันนี้ก็ดี ไม่เลือกว่านับถือพระพุทธศาสนา หรือภายนอกพระพุทธศาสนา แม้ต่างเพศต่างภาษา อยู่ในถิ่นฐานอันไกลไปมาไม่ถึงกัน ย่อมไม่สรรเสริญเลย มีแต่จะติเตียนว่าเป็นกรรมต่ำช้าเลวทราม ย่อมไม่กระทำด้วยตนเอง และห้ามปรามหมู่มนุษย์ที่เชื่อถือฟังคำตนไม่ให้กระทำด้วยกันสิ้น ต่างกันอยู่บ้างแต่เพียงคำสั่งสอนที่เคร่งครัดและลดหย่อนผ่อนเบาเท่านั้น จักกล่าวแต่คำสั่งสอนที่มาในพระพุทธศาสนา กรรม ๔ อย่างนั้น ท่านสั่งสอนห้ามไม่ให้กระทำ มีที่มาในพระบาลีเป็นอันมาก ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในเวร ๕ เพราะว่าใครกระทำเข้าแล้วก็ชื่อว่าก่อเวรใส่ตนเอง ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในภัย ๕ เพราะกรรม ๔ อย่างนั้น อันสัตว์ทั้งหลายกลัวด้วยกันทั้งสิ้น ไม่อยากให้มีแก่ตนเลย เมื่อใครมางดเว้นเสียได้ขาด ท่านกล่าวว่าผู้นั้นได้ชื่อว่าให้ความไม่ต้องกลัวแก่หมู่สัตว์ ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในทุจจริต คือความประพฤติชั่ว ๓ อย่าง เพราะความก่อสร้างสั่งสมกระทำกรรม ๔ อย่างนั้นให้มาก เป็นความประพฤติชั่วในโลก ไม่มีนักปราชญ์ผู้ใดสรรเสริญ ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ ในกิจไม่ควรกระทำเพราะกรรม ๔ อย่างนั้น ให้โทษทั้งในชาตินี้ชาติหน้า ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในความประพฤติไม่เป็นธรรม ๓ อย่าง เพราะความกระทำกรรม ๔ อย่างนั้น เป็นการผิดจากธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์ ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ เพราะกรรม ๔ อย่างนั้นเป็นทางเป็นคลองของอกุศลที่จะให้สัตว์เดินไปไหลไปสู่ความทุกข์ ในที่นี้เรียกว่ากรรมกิเลส เพราะเป็นเครื่องเศร้าหมองดังกล่าวแล้ว ความเว้นจากกรรม ๔ อย่างนั้น และเว้นจากดื่มเหล้าและน้ำดองที่ทำผู้ดื่มแล้วให้เมา ท่านจัดไว้เป็นศีลที่จะต้องรักษาเป็นนิตย์

ไม่มีเวลาว่าง ของคฤหัสถ์บรรพชิตทั้งสิ้น ต่างแต่ในหมู่บรรพชิต องค์ศีลที่ ๓ ท่านห้ามแข็งแรงขึ้นไปกว่านั้น.

ก็อะไรเล่า เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์ ไม่ละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้นด้วยตนเอง และว่ากล่าวสั่งสอนไม่ให้ผู้อื่นกระทำด้วย ความไม่โลภ ความไม่โกรธประทุษร้าย ความไม่หลง ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์ ไม่ล่วงละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้นด้วยตนเอง และว่ากล่าวสั่งสอนไม่ให้ผู้อื่นกระทำด้วย ก็คงที่ไม่โลภไม่โกรธไม่หลง มีสันดานห่างจากความโลภความโกรธความหลงแล้ว ย่อมมีสติระลึกรู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักความดีความชั่ว เมื่อจะประกอบการงานกระทำสิ่งใดลง ถ้าเห็นว่าเป็นบาปอกุศลลามก มีโทษแล้ว ก็มีความละอายแก่ใจของตน และกลัวผู้อื่นจะติเตียนย่อมไม่อาจกระทำลงได้ ส่วนคนที่โลภที่โกรธที่หลง มีสันดานหนาไปด้วยความโลภความโกรธความหลงแล้ว แม้จะได้ยินได้ฟังและได้รู้ได้เห็นด้วยใจว่า สิ่งนั้นไม่ดีไม่ชอบ สิ่งนี้ดีสิ่งนี้ชอบ ถึงกระนั้นก็ยังยินดีที่จะกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่ชอบ ด้วยอำนาจความโลภความโกรธความหลงชักนำไป ไม่มีความละอายแก่ใจของตนเอง และไม่กลัวแต่โทษ มีผู้อื่นจะติเตียนเป็นต้น จะก่อสร้างสั่งสมความดีความชอบได้เป็นอันยากยิ่ง สมด้วยคำพระตรัสไว้ว่า "ความดีที่ให้ประโยชน์สำเร็จ คนดีทำได้ง่าย คนชั่วทำได้ยาก ความชั่วที่เป็นบาปลามก คนชั่วทำได้ง่าย พระอริยเจ้าทำได้ยาก" ดังนี้.

คนที่ไม่โลภ ไม่โกรธประทุษร้าย ไม่หลง ย่อมไม่กระทำกรรม ๔ อย่างนั้นด้วยตนเอง และไม่ชักชวนผู้อื่นให้กระทำอย่างนี้ เหตุฉะนั้น พระจึงตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า "ดูก่อนชาวบ้านกาลามะ บุรุษบุคคลที่ไม่โลภ อันความโลภครอบงำไม่ได้แล้ว มีใจอันโลภยึดไว้รอบไม่ได้แล้ว บุรุษบุคคลที่โทสะไม่ประทุษร้ายแล้ว

อันโทสะครอบงำไม่ได้แล้ว มีใจอันโทสะยึดไว้รอบไม่ได้แล้ว บุรษบุคคลที่ไม่หลง อันความหลงครอบงำไม่ได้แล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบไม่ได้แล้ว ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต แม้มาถึงพร้อมจำเพาะหน้าที่ตนอาจจะฆ่าได้ ย่อมไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ แม้ตนอาจจะลักได้ โดยไม่มีใครจับได้ ย่อมไม่ถึงซึ่งเมียของผู้อื่นด้วยความประพฤติล่วงประเวณี แม้มีทางที่ตนอาจจะถึงได้ ย่อมไม่พูดคำปด แม้ไม่มีใครรู้เท่าถึง ย่อมชักชวนแม้ซึ่งผู้อื่นเพื่อไม่ให้ฆ่าสัตว์เป็นต้น ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลความสุขแก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน" ดังนี้ ความไม่โลภไม่โกรธไม่หลง ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของมนุษย์ ไม่ล่วงละเมิดกระทำกรรม ๔ อย่างนั้นด้วยตนเอง และว่ากล่าวสั่งสอนไม่ให้ผู้อื่นกระทำด้วย ดังกล่าวมานี้.

เมื่อคนที่มีความต้องการด้วยธรรมอันชอบ มาตรึกตรองเห็นด้วยปัญญาของตนเองว่า "กรรม ๔ อย่างนั้น ต่ำช้าเลวทรามและมีโทษควรเว้นจริง" ดังนี้ก็ดี เป็นแต่เชื่อฟังถ้อยคำของนักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็ดี พึงงดเว้นเสีย อย่ากระทำกรรม ๔ อย่างอันเป็นการงานของคนชั่วนั้นแล้ว ตั้งตนไว้ในการงานของคนประพฤติดีประพฤติชอบ อย่าฆ่าสัตว์ปลงชีวิตให้ตกล่วงไป พึงมีใจเยือกเย็นอยู่ด้วยเมตตากรุณาในหมู่สัตว์ทั้งมนุษย์และดิรัจฉาน ที่เป็นเพื่อนทุกข์ยาก คือต้องเกิดแก่ เจ็บ ตาย และมีสะดุ้งหวาดเสียวเหมือนกันกับตน อย่าถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ยอมยกให้ ด้วยการลักฉ้อแย่งชิงข่มเหงเอาด้วยกำลัง พึงแสวงหาทรัพย์เลี้ยงชีวิตแต่ในการที่ชอบ คือทำไร่นาเรือกสวนและค้าขายแลกเปลี่ยนโดยความยอมด้วยความยินดีของผู้ซื้อและผู้ขาย และรับจ้างทำการงานของผู้อื่นด้วยเรี่ยวแรงของตน อย่าลอบลักระคนร่วมสมัครสังวาสด้วยเมียของผู้อื่น หญิงที่เขาหวงแหน พึงยินดีด้วยเมียของตนอย่างเดียว ฝ่ายหญิงเล่า ก็อย่าประพฤติล่วงใจผัวคือชาย

อันเป็นชู้ พึงเป็นคนซื่อตรงต่อผัวของตน อย่าพูดปดกลับจริงเป็นเท็จกลับเท็จเป็นจริง ล่อลวงผู้อื่นให้สำคัญผิดจากความเป็นจริง พึงพูดแต่คำที่จริงแท้โดยเหตุผล ถ้าอาศัยความประมาทพลั้งพลาดกระทำกรรมที่เป็นบาปอย่างหนึ่งอย่างใดลงแล้ว ก็พึงตั้งใจงดเว้นเสียอย่าทำอีกต่อไป และอย่าปลูกความพอใจในการกระทำบาปนั้น จะสำคัญเสียว่า "บาปที่เราทำนั้นเล็กน้อยเท่านี้ที่ไหนจะตามให้ผล" ดังนี้ไม่ได้เลย ด้วยว่าเมื่อคนทำบาปแล้วใจก็ยินดีในบาป ทำบุญแล้วใจก็ยินดีในบุญ เมื่อก่อสร้างบาปบุญนั้นร่ำไป ๆ แม้ทีละน้อย ๆ บาปบุญนั้นก็ย่อมเจริญขึ้นได้มาก เหตุนั้นพระจึงตรัสสอนว่า "คนผู้ใคร่ประโยชน์แสวงหาความสุขแก่ตน พึงรีบเร่งขวนขวายในกรรมอันงาม คือก่อสร้างกองบุญกุศลเสียโดยพลัน และพึงห้ามจิตจากกรรมอันเป็นบาปอกุศล เพราะว่าคนทำบุญช้า ๆ หน่อย ๆ อยู่ ใจมักยินดีเสียในบาป ถ้าว่าบุรุษกระทำบาปลงไซร้ อย่ากระทำบาปนั้นบ่อย ๆ อย่ากระทำความพอใจในที่จะกระทำบาปนั้น เพราะความสั่งสมเจริญขึ้นแห่งบาปนั้น เป็นโทษนำความทุกข์มาให้ ทั้งในชาตินี้ชาติหน้า ถ้าว่าบุรุษกระทำบุญก่อสร้างกุศลขึ้นบ้างไซร้ พึงกระทำกุศลนั้นบ่อย ๆ พึงกระทำความชอบใจในที่จะบำเพ็ญกุศลนั้นให้มาก เพราะว่าความสั่งสมเจริญขึ้นแห่งบุญกุศลนั้น เป็นคุณนำความสุขมาให้ ทั้งในชาตินี้ ชาติหน้า ใคร ๆ อย่าดูถูกว่าบาปบุญว่าน้อยจักไม่ให้ผลดังนี้ หม้อน้ำที่เขาเปิดฝาตั้งไว้กลางแจ้ง ในเวลาฝนตกยังเต็มด้วยน้ำตกทีละหยาดหนึ่ง ๆ เท่านั้น คนพาลเมื่อสั่งสมบาปแม้ทีละน้อย ๆ ก็ย่อมเต็มด้วยบาปนั้น ฝ่ายคนมีปัญญา เมื่อสั่งสมบุญกุศลแม้ทีละน้อย ๆ ก็ย่อมเต็มด้วยบุญนั้นเหมือนฉะนั้น เพราะพระตรัสไว้อย่างนี้ ควรแล้วเพื่อจะบำเพ็ญกุศลก่อสร้างกองกุศลประพฤติความดีความชอบให้เป็นประโยชน์ตนและผู้อื่น ให้สมกับที่เกิดมาเป็นมนุษย์มีชาติอันสูงสุดกว่าสัตว์อื่น ๆ และบุญกุศลความดีความชอบที่ได้กระทำไว้นั้น จะได้เป็นที่พึ่งพำนักอาศัยของตน ทั้งในชาตินี้ชาติหน้า ให้ได้ประสพสุขตามปรารถนาทุกประการ.

☐ ☐

กรรม

กรรม กรรมก็เคยแสดงกันมาแล้ว. **กิจ** ก็ศัพท์เดียวกับ **กรรม** แต่ลงปัจจัยต่างกัน ความก็อย่างเดียวกัน คือการงานที่สัตว์ทำลงไป, ทำทางกายก็เรียกว่า กายกรรม, ทำทางวาจาคือพูด ก็เรียกว่า วจีกรรม, ทำทางมนะ คือคิดก็เรียกว่า มโนกรรม, ว่าจำเพาะมนุษย์. มนุษย์เราเคยทำกรรมเหล่านี้กันมาด้วยกันทุกคน ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง. กรรมเหล่านั้น ถ้าว่าตามพระสูตรแยกเป็น ๒ คือ เป็นกุศลส่วนดีกับเป็นอกุศลส่วนชั่ว ถ้าตามอภิธรรมเติม อัพยากฤต อีกอย่างหนึ่ง แต่ท่านเรียกว่าธรรม ดังที่เคยแสดงมาแล้ว. อัพยากตหรืออัพยากฤต อย่างหนึ่งท่านว่า เป็นแต่อุปการะ, ส่วนที่จะให้ผลต้องเป็นกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรม. กรรมที่ให้ผลโดยนัยหนึ่งท่านแสดงว่า คนสามัญรู้ไม่ได้ ได้แต่คาดคะเนเอา. ถูกหรือผิดก็ไม่แน่. ส่วนที่คนรู้ได้ ไม่ใช่กรรมให้ผล เป็น ปัจจัย ให้ผล เช่นคนกินข้าวก็ได้ผลคืออิ่ม, คนเรียนหนังสือก็ได้ผล คืออ่านหนังสือออกหรือรู้หนังสือ, นี่ท่านว่า **ไม่ใช่กรรมเป็นปัจจัย,** แต่ที่ว่าเป็นปัจจัยนี้ก็ไม่เคยพบในพระบาลี เป็นแต่พระอาจารย์ท่านแสดงไว้อย่างนั้น.

กรรมที่ให้ผลว่าตามกาลคือคราว แยกเป็น ๔ คือ:—

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม, ทิฏฐธรรม หมายเอาปัจจุบัน เวทนียะ หมายเอาเสวยหรือพึงเสวย, กรรม ก็กรรม. ทิฏฐธรรม, เวทนียกรรม กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน คือเมื่อคนทำกรรมอะไรลงไปแล้ว แล้วก็ได้ผลในชาตินี้ ในปัจจุบันชาตินี้ ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว นี้อย่างหนึ่ง.

อุปปัชชเวทนียกรรม, อุปปัชช แปลว่า เข้าถึง ซึ่งหมายความว่าเกิด, อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่พึงเสวยในภพที่เกิด หมายความว่าชาติหน้าต่อจากชาตินี้ไป, กรรมอันใดที่ทำไว้ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว ยังไม่ให้ผลในชาตินี้ แต่จะให้ผลต่อจากชาตินี้ไป เรียกว่า อุปปัชชเวทนียกรรม, นี้อย่างหนึ่ง.

อปราปรเวทนียกรรม, อปราปร หมายความว่าสืบต่อ ๆ กันไป, อปรา-ปรเวทนียกรรม กรรมเป็นที่พึงเสวยในภพสืบ ๆ ต่อไป หมายความว่า กรรมที่จะให้ผลต่อจากชาติหน้าไป ไม่กำหนดว่าเมื่อไรแล้วแต่จะเหมาะ เหมาะเมื่อไรก็ให้ผลเมื่อนั้น นี้อย่างหนึ่ง.

อโหสิกรรม, อโหสิ ได้มีแล้วหรือได้เป็นแล้ว, อโหสิกรรม แปลว่า กรรมที่ได้มีแล้วหรือได้เป็นแล้ว หมายความว่ากรรมที่ให้ผลเสร็จแล้ว หรือให้ผลไม่ทัน เช่นท่านอ้างว่า พระองคุลิมาลฆ่าคนมามาก, ถ้าว่าตามกรรมแล้วท่านจะต้องไปตกนรกมากมาย แต่นี่เพราะท่านได้บรรลุพระอรหัตต์เป็นพระอรหันต์เสียในชาตินั้น, กรรมนั้นตามไม่ทันจึงเป็นอโหสิกรรม, หรือกรรมที่ให้ผลเสร็จแล้ว เช่นทำ กรรมดีให้ผลดีเสร็จแล้ว กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรม ทำกรรมชั่วให้ผลชั่วเสร็จแล้ว กรรมนั้นก็เป็นอโหสิกรรม นี้อีกอย่างหนึ่ง.

รวมเป็น ๔ คือ ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ อุป-ปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า, อปราปรเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อจากชาติหน้าไป ไม่กำหนดว่าเมื่อไร อโหสิกรรม กรรมที่ได้มีแล้วได้เป็นแล้ว.

กรรมอีกหมวดหนึ่ง ให้ผลตามชนิดหรือตามกิจของตน แยกเป็น ๔ คือ :—

ชนกกรรม กรรมนำให้เกิด คือกรรมดีก็นำให้เกิดในภพชาติที่ดี กรรมชั่วก็นำให้เกิดในภพชาติที่ชั่ว เรียกว่า ชนกกรรม, ชนก แปลว่า พ่อก็ได้.

อุปถัมภกกรรม กรรมที่อุดหนุน หมายความว่า อุดหนุนกรรมเดิม คือ ถ้าชนกกรรมเป็นกรรมดี นำให้เกิดดี อุปถัมภกกรรมก็หนุนให้ดีเรื่อยไป, ถ้าชนกกรรม เป็นกรรมชั่ว นำให้เกิดชั่ว อุปถัมภกกรรมก็หนุนให้ชั่วเรื่อยไป.

อุปปีฬกกรรม กรรมที่บีบคั้นกรรมเดิม คือทำกรรมเดิมให้อ่อนลงไป ทั้งในส่วนดี ทั้งในส่วนชั่ว, เช่น ชนกกรรมนำให้เกิดดีควรจะดีเรื่อยไป แต่มีกรรมชั่วมาบีบคั้นกรรมเดิมทำให้อ่อนลงไป, หรือชนกกรรมนำให้เกิดชั่ว ควรจะชั่วเรื่อยไป, แต่ว่า มีกรรมดีมาบีบคั้นกรรมเดิม ทำให้ชั่วน้อยเบาบางไป.

อุปฆาตกกรรม กรรมที่เข้าไปฆ่า หรือ อุปัจเฉทกรรม กรรมที่เข้าไปตัด หมายความว่า กรรมที่เข้าไปฆ่าหรือตัดกรรมเดิม เช่นกรรมเดิมที่ดีนำให้เกิดดี, แต่มีอุปฆาตกกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรม เข้าไปตัดเสียไม่ให้ดี, หรือชนกกรรมนำให้เกิดชั่ว แต่อุปฆาตกกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรมเข้าไปตัดเสียไม่ให้ชั่ว รวมเป็น ๔.

อีกหมวดหนึ่ง กรรมที่ให้ผลตามกำลัง แยกเป็น ๔ คือ:—

กรรมที่มีกำลังมากเรียกว่า ครุกรรม แปลว่ากรรมหนัก, กรรมมีกำลังมากในฝ่ายดีท่านว่าได้แก่ ฌาน, คนที่ทำฌานให้เกิดขึ้นและไม่เสื่อม ถ้าตายไปก็ไปเกิดเป็นพรหม, คนที่ทำกรรมชั่วอย่างหนักที่เรียกว่า อนันตริยกรรม ถึงจะทำกรรมดีเท่าไรก็แก้กันไม่ได้ เมื่อตายลงต้องไปตกนรก จึงเรียกว่า อนันตริยกรรม กรรมไม่มีระหว่างและเรียกว่า ครุกรรม คือกรรมหนัก.

อีกอย่างหนึ่ง พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม กรรมที่ทำเสมอ ๆ แม้ไม่เป็นกรรมหนัก แต่ว่าทำมาก ๆ คราว ทำเสมอ ๆ, ถ้ามุ่งถึงทำมาก ๆ คราวก็เรียกว่า พหุลกรรม, ถ้ามุ่งถึงทำเสมอ ๆ ก็เรียกว่าอาจิณณกรรม ทั้งส่วนดีส่วนชั่ว, ถ้าไม่มีครุกรรมให้ผลก็เป็นหน้าที่ของพหุลกรรม หรืออาจิณณกรรม ถ้าเป็นส่วนดีก็ให้ผลดี ถ้าเป็นส่วนชั่วก็ให้ผลชั่ว.

อ่อนลงมาก็ กตัตตากรรม กรรมที่สักว่าทำ ไม่ใช่ตั้งอกตั้งใจจะทำจริงจัง แต่ว่าพลอย ๆ ไปกับเขาเท่านั้น เพียงสักแต่ว่าทำทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว, ถ้าไม่มีพหุลกรรม หรืออาจิณณกรรมที่จะให้ผล ก็เป็นหน้าที่ของ กตัตตากรรม กรรมที่สักแต่ว่าทำจะให้ผล.

อีกอย่างหนึ่ง อาสันนกรรม กรรมใกล้ กรรมที่จวนแจ หมายความว่า ในเวลาที่ใกล้จะตาย ถ้าทำอะไรที่ดี กรรมดีก็ให้ผลก่อน, ถ้าทำอะไรที่ชั่ว กรรมชั่วก็ให้ผลก่อน, ท่านแสดงตัวอย่างเช่น *พระนางมัลลิกา พระมเหสีของพระเจ้าโกศล ทำบุญทำกุศลไว้มาก แต่ว่าเมื่อจะตายไปนึกถึงกรรมชั่วก็ต้องไปตกนรกเสีย ๗ วัน เมื่อพ้นจากนรกแล้วจึงขึ้นไปสวรรค์, หรือเพชฌฆาต คือคนฆ่านักโทษมามากตามที่สมควร ตายไปจะต้องไปตกนรก แต่ว่าเวลาจวนตายเขานึกถึงบุญกุศล แล้วตายลงในขณะนั้น, บุญกุศลก็นำให้ไปเกิดในสุคติภพที่ดี, เพราะเหตุนี้แหละคนไทยที่ถือพระพุทธศาสนา ทั้งคนถือศาสนาอื่นด้วย เมื่อจะตาย สำหรับคนไทย จึงบอกกรอกหูว่า อรหํ ๆ ๆ เพื่อให้ระลึกถึง อรหํ จะได้เป็น อาสันนกรรม จะได้เป็นบุญเป็นกุศลให้ได้ไปสู่สุคติ, แต่การทำเช่นนั้นจะดีหรือไม่ ยังไม่รู้แน่ เพราะถ้าคนผู้นั้นใจดีก็อาจจะดีได้, แต่ถ้าใจไม่ดีอาจจะตกใจเกิดกลัวตายขึ้นมาจะทำให้เป็นอกุศลก็ได้.*

รวมเข้าก็เป็นกรรม ๑๒ อย่าง ถ้ายกอโหสิกรรมเสียก็เหลือ ๑๑.

๓๓/๙ ต.ค. ๙๐

จากหนังสือพระโอวาทธรรมบรรยายเล่ม ๒

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์

กรรมกถา

สำนวน

พระสุพจนมุนี (ผิน สุวโจ ป.๖) วัดบวรนิเวศวิหาร

พระนคร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

กมฺมุนา วตฺตตี โลโก กมฺมุนา วตฺตตี ปชา
กมฺมนิ พนฺธวา สตฺตา รถสฺสาณีว ยายโต
ตเปน พฺรหฺมจริเยน โหติ สํยเมน ทเมน จ
เอเตน พฺราหฺมโณ เอตํ พฺรหฺมานมุตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมะคำสั่งสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเป็นแนวทางแห่งความปฏิบัติของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหวังจักดำเนินตามพระพุทธโอวาทเป็นลำดับไป

อันความเป็นไปของคนเราในโลก มีข้อที่น่าอัศจรรย์แปลกประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือคนทั่วทั้งโลก ถ้าจะนับจะประมาณแล้ว ก็มีจำนวนมิใช่น้อย แทบนับไม่ถ้วน แต่ถึงอย่างนั้น จะหาคนที่เหมือนกันทุกอย่างเพียงคู่เดียวก็ไม่มี บางคนมีรูปสมบัติสวย บางคนไม่สวย บางคนอายุยืน บางคนอายุสั้น บางคนเกิดในสกุลสูง บางคนเกิดในสกุลต่ำ บางคนมีโรคน้อย บางคนมีโรคมาก บางคนมีบริวาร บางคนไม่มีบริวาร บางคนเป็นที่รัก บางคนเป็นที่ชัง บางคนอาภัพ บางคนไม่อาภัพ บางคนฉลาด บางคนโง่ บางคนมีอัธยาศัยดี บางคนมีอัธยาศัยชั่ว แม้

เกิดร่วมสายโลหิตกัน ก็หาเหมือนกันทุกอย่างไม่ได้ ความแตกต่างเหล่านี้เป็นส่วนผล อันปรากฏขึ้นตามเหตุ มติของผู้ค้นหาเหตุเหล่านี้ ก็มีหลายอย่าง

ผู้นับถือศาสนาที่ว่ามีผู้สร้าง ก็อ้างเอาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของผู้สร้าง เห็นเป็นความอัศจรรย์ของผู้เป็นใหญ่เป็นประธาน พ้นความสามารถล่วงวิสัยของมนุษย์ ส่วนพวกที่ไม่นับถือตามลัทธินั้น ก็ลงมติไปตามที่ตนคิดเห็นว่า การที่คนเราแตกต่างกันเช่นนั้น ก็เพราะดินฟ้าอากาศส่วนสัดของโลกธาตุยังคับให้เป็นไป เช่นคนเกิดในประเทศร้อน ผิวพรรณรูปร่างก็เป็นไปอย่างหนึ่ง คนเกิดในประเทศหนาว ผิวพรรณรูปร่างก็เป็นไปอีกอย่างหนึ่ง แม้คนเกิดในประเทศเดียวกัน ก็ยังแตกต่างกันตามส่วนสัดของโลกธาตุที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ความไม่สม่ำเสมอของโลกธาตุนี้แหละ จัดสรรค์สัตวโลกให้เป็นไปต่างกันตลอดจนจริตและอัธยาศัย

ฝ่ายพระพุทธศาสนาแสดงว่า สัตวโลกเป็นไปตามอำนาจของกรรม ดังคำพระบาลีว่า "กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย" แปลว่า "กรรมย่อมจำแนกสัตว์ คือให้เป็นเลวและประณีต" สัตว์ทำกรรมชั่ว ก็ได้ผลชั่ว ทำกรรมดี ก็ได้ผลดี ส่วนความเป็นไปของโลกธาตุที่ยังคับรูปพรรณของสัตว์นั้นเป็นของภายนอก เป็นส่วนโลกธาตุ แม้พฤกษชาติก็ตกอยู่ในอำนาจของโลกธาตุเหมือนกัน • แต่กรรมเป็นผู้นำสัตว์ให้ได้ประสบผลนั้น ๆ และกรรมยังจัดสรรค์ให้สัตวโลกแตกต่างกันออกไปอีก ทั้งในปัจจุบันนกาลทั้งในอดีตกาล, ในปัจจุบันนกาลนั้นเช่นคนผู้ทำกรรมคือการค้าขายเป็นอาชีพ กรรมคือการค้าขายนั้น ก็จัดสรรค์ให้บุคคลผู้นั้นเป็นพ่อค้า ไม่ใช่ชาวนา ไม่ใช่ชาวสวน ผู้ทำกรรมคือการไถการหว่าน กรรมคือการไถการหว่านนั้น ก็จัดสรรค์ให้ผู้นั้นเป็นชาวนา ไม่ใช่พ่อค้า ไม่ใช่ข้าราชการผู้ทำปาณาติบาต กรรมคือปาณาติบาตนั้น ก็จัดสรรค์ให้ผู้นั้นเป็นชาว

ประมง เป็นพราน ไม่ใช่พ่อค้าหรือกสิกร ผู้สำรวมกายวาจาประพฤติอยู่ในสัมมาปฏิบัติ กรรมคือการสำรวมนั้น ก็จัดสรรค์ให้ผู้นั้นตั้งอยู่ในศีลในธรรมที่ดีที่งามเป็นต้น กรรมย่อมจำแนกบุคคลให้เป็นไปต่าง ๆ กันในปัจจุบันนกาลดังนี้ และมิใช่จะมีแต่กรรมปัจจุบันเท่านั้น ต้องอาศัยกรรมเก่าที่เป็นอดีตด้วยเหมือนกัน ดังคำพระบาลีมาในสุภสูตรว่า "บุคคลผู้มีอายุยืน เพราะไม่ทำปาณาติบาต มีอายุสั้นเพราะโทษปาณาติบาต มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นให้ลำบาก มากไปด้วยเมตตากรุณา ย่อมทำนุบำรุงสัตว์ให้ได้สุขด้วยความเอ็นดู ผู้มีโรคมาก เพราะเบียดเบียนสัตว์ ผู้มีพรรณงาม มีสีหน้าผ่องใส เพราะไม่โกรธง่าย มีจิตประกอบด้วยเมตตา ผู้มีพรรณชั่ว เพราะโทษแห่งความโกรธ ผู้มีศักดานุภาพมีบริวารมากเพราะมีจิตประกอบด้วยมุทิตา ไม่ริษยา ผู้มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ เพราะไม่ตระหนี่ มีใจอารีกว้างขวางเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ตลอดถึงสัตว์ ด้วยการบริจาคทาน ผู้ขาดแคลนขัดสน เพราะโทษแห่งการตระหนี่คับแคบ ผู้เกิดในสกุลสูง เป็นที่เคารพกราบไหว้ของมหาชน เพราะประพฤติอ่อนน้อมไม่กระด้าง ผู้เกิดในสกุลต่ำเป็นผู้อาภัพ เพราะกรรมคือความเป็นผู้กระด้าง ไม่ประพฤติอ่อนน้อม บุคคลเป็นผู้มีปัญญา เพราะกรรมคือการสมาคมกับบัณฑิต หมั่นถามหมั่นฟัง กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ได้รับผลตามที่ตนทำดังนี้ สมด้วยพระคาถาที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสไว้ ดังได้นำมาตั้งเป็นกระทู้ในเบื้องต้นว่า "กมฺมุนา วตฺตติ โลโก" เป็นต้นแปลความว่า "สัตวโลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นเผ่าพันธุ์ พวกพ้องในกรรม เหมือนเพลารถกำลังแล่นไปฉะนั้น."

ก็อะไรเล่าที่เรียกว่ากรรม กรรมได้แก่อะไร จักอธิบายกรรมก่อน บางคนเข้าใจว่ากรรมเป็นฝ่ายชั่ว บุญเป็นฝ่ายดี เช่นมีเสียงพูดกันเนือง ๆ ในเมื่อประสบ

อันตรายว่า เป็นกรรมหรือเป็นคราวเคราะห์ เมื่อประสบผลที่สมปรารถนาก็ว่า เป็นบุญหรือเป็นคราวโชคลาภ ดังนี้ ผู้กล่าวเช่นนี้ดูเหมือนเข้าใจว่ากรรมชั่ว บุญดี แต่ที่จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะกรรมเป็นได้ทั้ง ๒ ประการ คืออาจเป็นบุญก็ได้ เป็นบาปก็ได้ แล้วแต่บุคคลทำ ถ้าบุคคลทำดี กรรมก็เป็นบุญกรรม ถ้าบุคคลทำชั่ว กรรมก็เป็นบาปกรรม.

กรรมนั้น โดยพยัญชนะ แปลว่า เรื่องหรือการที่บุคคลทำ เมื่อเพ่งการที่ทำเป็นประมาณ กรรมที่เป็นกลาง ๆ อาจเป็นดีก็ได้ เป็นชั่วก็ได้ พระคาถาในวาเสฏฐสูตร แสดงบ่งถึงกรรมที่เป็นกลาง ๆ ว่า

โย หิ โกจิ มนุสฺเสสุ โครกฺขํ อุปชีวติ
เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาหิ กสฺสโก โส น พฺราหฺมโณ

"ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน ก็ใครผู้ใดอาศัยการรักษาแผ่นดินเลี้ยงชีพ ดูก่อน วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ผู้นั้นเป็นชาวนา ไม่ใช่พราหมณ์" ดังนี้เป็นต้น พระคาถานี้แสดงว่าบุคคลย่อมเป็นไปตามกรรม คือบุคคลทำกรรมอย่างใด ก็ได้ชื่อตามกรรมอย่างนั้น เช่นบุคคลทำนา กรรมก็จัดสรรค์ให้เป็นชาวนา ไม่ใช่พ่อค้า ไม่ใช่ข้าราชการ ดังแสดงมาแล้วข้างต้น กรรมชนิดนี้เป็นกลาง ๆ และหมายเอาการทำทั่วไป เมื่อถือความตามนัยวาเสฏฐสูตรนี้เป็นเกณฑ์แล้ว กรรมก็เป็นได้ ๓ สถานดังแสดงมาแล้ว แต่พระบาลีโดยมากทั้งที่เป็นคาถาทั้งที่เป็นไวยากรณ์ (คำร้อยแก้ว) แสดงความร่วมกันเป็นอย่างเดียวว่า กรรมมี ๒ ประการ เช่นพระบาลีว่า "ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา" เราทำกรรมชนิดใดไว้ ดีก็ตามชั่วก็ตาม "ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ" เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ดังนี้เป็นต้น นี้แสดงว่ากรรมมี ๒ ประเภท คือ ดี กับ ชั่ว เมื่อพิจารณาตามเค้า

พระบาลี ๒ สถานนี้แล้ว ก็ให้สำเร็จสันนิษฐานถือเอาความได้ว่า คำว่ากรรมที่นำมาใช้ในพระศาสนานั้นมี ๒ นัย คือ ใช้ตามโลกนัย ๑ ใช้ตามธรรมนัย ๑ กรรมที่ใช้ตามโลกนั้น หมายเอาการงานทั่วไป ดังนัยแห่งวาเสฏฐสูตรนั้น เรียกว่ากรรมเฉย ๆ บ้าง กัมมันตะบ้าง เป็นต้น ส่วนกรรมที่ใช้ตามธรรมนั้นหมายเอาจำพวกที่เป็นบุญหรือบาปทั้ง ๒ ประการ อันจะติดตามตนไปเท่านั้น ไม่ได้หมายถึงการทำที่เป็นกลาง ๆ ด้วย และยังมีกฎเกณฑ์อีกว่า ที่เรียกว่ากรรมตามธรรมนั้นต้องมีเจตนา ถ้าไม่มีเจตนา เช่นคนนอนหลับพลิกตัวไปทับสัตว์ตาย ก็ไม่เรียกว่ากรรม สมด้วยคำพระบาลีในนิพเพธิกปริยายสูตร ในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ" แปลว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนา คือความจงใจว่า เป็นกรรม" ดังนี้ แม้มีเจตนาความจงใจแล้ว แต่เป็นการทำที่ไม่เกิดผล เช่นอ่านหนังสือออก รู้เรื่องถึงที่สุดแล้ว ขึ้นอ่านซ้ำอีกย่อมไม่ได้ผลอะไรยิ่งขึ้นเลย ดังนี้ ก็ไม่เรียกว่ากรรม เป็นแต่เพียงกิริยาเท่านั้น เพราะคำว่ากิริยาอาจเป็นได้ทั้ง ๒ ประการคือ เป็นอาการทำที่ไม่เกิดผลแก่ผู้ทำก็ได้ เช่นอุทาหรณ์นี้และการทำของพระอรหันต์เป็นต้น เป็นอาการทำที่เกิดผลก็ได้ เช่นคำว่าบุญกิริยาการทำบุญ อาการทำของพระอรหันต์ที่ไม่จัดเป็นกรรม เพราะหมดกิเลสวัฏฏ์แล้ว.

อนึ่ง ความเป็นไปหรือความเป็นเองของโลกธาตุ เช่นฝนตก แดดออก ฟ้าร้อง ดังนี้ ก็ไม่เรียกว่ากรรม เพราะไม่มีผู้ทำ กิเลส กรรม วิบากทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นอาการวนเวียนอาศัยกัน ขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง การวนเวียนที่เรียกว่าวัฏฏะก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น หลักที่จะกำหนดถือว่าเป็นกรรมต้อง ๑. มีผู้ทำ ๒. ทำด้วยเจตนา ๓. มีผลแก่ผู้ทำ คือเป็นบุญหรือเป็นบาปเกิดขึ้นภายใน เหตุนี้กรรมที่ใช้ในทางธรรม จึงหมายความว่าการที่ทำด้วยตั้งใจอันเกิดผล กรรมที่ใช้กล่าวในทางธรรมและกรรมที่บางคนใช้พูดนั้นต่างกัน ดังนี้.

อนึ่งกรรมนั้น เมื่อย่อกล่าวโดยกำลังที่จักให้ผล ก็มี ๒ คือเป็นครุกรรม กรรมหนัก มีกำลังแรง ไม่มีทางจะแก้ได้ในชาตินั้นอย่างหนึ่ง เป็นลหุกรรม กรรมเบา มีกำลังอ่อนอย่างหนึ่ง

อนึ่งกรรมนั้น ว่าโดยหน้าที่ ก็มี ๔ คือ เป็นชนกกรรม กรรมนำให้เกิดในภพที่ดี หรือชั่วอย่างหนึ่ง อุปัตถัมภกกรรม กรรมที่สนับสนุนส่งเสริมชนกกรรมนั้นให้ดีหรือเสียแรงเช่นเกิดในภพที่ดีก็ดียิ่งขึ้น เป็น โชติ โชติปรายโน สว่างมาสว่างไป เป็นต้นตรงปลายตรง ถ้าเกิดในภพที่ชั่วก็ชั่วแรงร้าย เป็น ตโม ตมปรายโน มืดมาแล้วมืดไป ซึ่งได้แก่ ต้นคดปลายคดอย่างหนึ่ง เป็นอุปปีฬกกรรม กรรมเข้าไปบีบคั้นซึ่งชนกกรรมนั้น ให้ดำเนินไปไม่สะดวกอย่างหนึ่ง เป็นอุปฆาตกกรรม กรรมที่เข้าไปตัด ซึ่งชนกกรรมนั้น เช่นผู้เกิดในสกุลสูง กรรมก็ะเข้าไปตัดสกุลนั้นให้วิบัติลงเป็นสกุลต่ำ ให้เป็นผู้โชติ ตมปรายโน สว่างมามืดไป หรือต้นตรงปลายคด หรือถ้าชนกกรรมนำเกิดในภพที่ชั่ว ในสกุลที่ต่ำ อุปฆาตกกรรมก็เข้าตัดชนกกรรมนั้น ให้มีผลตรงกันข้าม เช่นคนเกิดในสกุลต่ำ กลับเจริญกลายเป็นสกุลสูง เป็น ตโม โชติปรายโน มืดมาสว่างไป หรือต้นคดปลายตรงอย่างหนึ่ง

อนึ่งกรรมนั้น เมื่อกล่าวด้วยการให้ผล ก็มี ๔ อย่างคือ เป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรมให้ผลในปัจจุบันทันตาเห็นอย่างหนึ่ง อุปปัชชเวทนียกรรมให้ผลในชาติหน้าอย่างหนึ่ง อปราปรเวทนียกรรม ให้ผลในภพสืบ ๆ ไปอย่างหนึ่ง อโหสิกรรมให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว ไม่มีต่อไปอีกอย่างหนึ่ง.

กรรมนั้น เป็นของจำเพาะตน ผู้ใดทำก็เป็นของผู้นั้น เช่นการเรียนหนังสือผู้ใดเรียน ผู้นั้นก็ได้รับผลของการเรียน คืออ่านออกเขียนได้ หรือการบริโภคอาหารผู้ใดบริโภค ผู้นั้นก็อิ่ม ผู้ไม่ได้ทำ หาพลอยได้รับผลเช่นนั้นด้วยไม่ เพราะฉะนั้น

กรรมจึงเกิดที่ผู้ทำ ให้ผลแก่ผู้ทำนั้น ตามอาการตามประเภท ไม่ผิดสัญญา ไม่ผิดตัวบุคคล และไม่กลับกลาย ต้องด้วยนัยแห่งพระคาถาว่า "ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ" แปลว่า "หว่านพืชชนิดใด ย่อมได้ผลชนิดนั้น" กรรมย่อมไม่ละทิ้งผู้ทำ ซื่อสัตย์ เที่ยงตรงต่อผู้ทำ ทั้งมีอำนาจมากด้วย ไม่มีอำนาจอะไรในโลกจะยิ่งใหญ่ไปกว่าอำนาจของกรรม โดยที่สุดมัจจุคือความตาย ที่ท่านแสดงว่าเป็นผู้มีอำนาจใหญ่ แต่ถึงดังนั้น มัจจุก็ไม่สามารถใช้อำนาจให้เกินอำนาจของกรรมได้ ย่อมใช้อำนาจให้เป็นไปตามกรรมเท่านั้น ถ้าจะเปรียบแล้วมัจจุก็เหมือนเจ้าหน้าที่หรือลูกมือของกรรม เพราะฉะนั้น ในโลกจึงไม่มีถิ่นที่จะหนีและไม่มีวิธีที่จะต่อสู้อำนาจของกรรมชนิดที่ให้ผลอย่างแรงได้ บุคคลเป็นผู้มีกรรมเลี้ยงตนอยู่จึงทรงตนอยู่ได้ แม้ประสบอันตรายที่น่าหวาดเสียว ก็ไม่เป็นไร แต่เมื่อถึงคราวแล้ว แม้อยู่ดี ๆ ไม่น่าจะมีอันตรายที่น่ากลัว ก็เป็นไปได้ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ไม่ถึงที่ตายก็ไม่ตาย ถึงที่ตายก็ต้องตาย ไม่มีใครฆ่าพื้นก็ตายเอง" กรรมเก่าให้ผล บุคคลจะเลือกเอาดังใจนึกไม่ได้ เพราะได้ทำมาแล้วจะเป็นอย่างไร ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เช่นผู้มีรูปร่างอย่างนี้ จะแก้ให้เป็นอีกอย่างหนึ่ง หาสำเร็จผลตามประสงค์ไม่ เพราะเป็นการผันวิสัยของกรรมเก่า แต่เมื่อต้องการผลอย่างไรในกาลข้างหน้า ก็ต้องทำกรรมที่เป็นเหตุใหม่ในบัดนี้ แต่กรรมเก่าที่ให้ผลนั้นไม่ใช่กรรมที่แรงกล้า กรรมใหม่ในปัจจุบันอาจส่งผลให้ได้บ้าง เพราะฉะนั้นกรรมเก่าที่ให้ผล จึงเปรียบเหมือนกระแสน้ำที่ไหล กรรมใหม่ที่ให้ผล เปรียบเหมือนกำลังพายกำลังถ่อของบุคคล กระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวชนิดที่โกรกอย่างแรงบุคคลจะพายหรือถ่อต้านทานอย่างไรก็หาได้ไม่ ข้อนี้ก็เหมือนกับคนที่เกิดมาแล้วด้วยกำลังกรรมเก่าที่แรง ซึ่งใคร ๆ ไม่อาจจะแก้ไขได้ ทั้งในส่วนเสียทั้งในส่วนดี

ดังคนที่พิการมาแต่กำเนิด และคนผู้มีอาหารจะได้เป็นใหญ่เป็นตัวอย่าง ส่วนกรรมเก่าที่มีกำลังพอประมาณ บุคคลพอต้านทานแก้ไข หรือส่งเสริมด้วยการทำกรรมในปัจจุบันได้ เช่นคนเกิดในสกุลขัดสน เมื่อรู้ตัวแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาท ก็อาจตั้งตนขึ้นได้ แต่ถ้าตนเป็นผู้ประมาทก็ยิ่งซ้ำร้ายใหญ่ ไม่มีทางที่จะตั้งตนได้เลย ผู้มีกรรมเก่าดีมาแล้ว เปรียบเหมือนผู้มีทรัพย์เป็นต้นทุนอยู่แล้ว ผู้ที่มีกรรมเก่าไม่สู้ดี เหมือนกับผู้ไม่มีทรัพย์เป็นต้นทุนอยู่ ทั้ง ๒ คนนี้ แม้จะหาทรัพย์ได้วันละเท่ากันก็มีทรัพย์ไม่เท่ากัน เพราะคนที่มีทรัพย์เป็นต้นทุนอยู่ ย่อมได้กำลังทรัพย์เก่าเข้าผสมด้วย ส่วนผู้ไม่มีทรัพย์เป็นต้นทุนอยู่ก่อน ได้อาศัยแต่กำลังทรัพย์ใหม่เท่านั้น แต่ถ้าคนมีทรัพย์เป็นต้นทุนอยู่แล้ว เป็นผู้ประมาท ไม่ขวนขวายเพื่อให้ทรัพย์เจริญขึ้น ทรัพย์เก่าก็จะมีแต่หมดไป ทรัพย์ใหม่ก็ไม่เจริญขึ้น ส่วนบุคคลผู้ไม่มีทรัพย์เก่าเป็นทุน แต่เป็นผู้ไม่ประมาท ไม่เกียจคร้านก็สามารถรวบรวมทรัพย์ให้เกิดและให้มีเจริญมากกว่าผู้ที่มีทรัพย์เก่าเป็นต้นทุนนั้น กรรมใหม่ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่จะแก้กรรมเก่าที่พอแก้ได้ หรือส่งเสริมกรรมเก่าให้แรงขึ้น และเป็นเหตุให้ได้ผลในภายหน้าต่อไปอีก เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้คนทำกรรมใหม่ อันจะให้ผลดีทั้งในปัจจุบันทั้งในภายภาคหน้าต่อมาอีกว่า

"ตเปน พฺรหฺมจริเยน สํยเมน ทเมน จ
เอเตน พฺราหฺมโณ โหติ เอตํ พฺรหฺมานมุตฺตมํ"

แปลความว่า "บุคคลจะเป็นผู้ประเสริฐเพราะกรรม ๔ อย่างนี้ คือ ตปะ ความเพียรละชั่วอย่าง ๑ พรหมจรรย์ คือความประพฤติธรรมที่ประเสริฐอย่าง ๑ สัญญมะ คือความสำรวมระวังกายวาจาใจอย่าง ๑ ทมะ คือความฝึกฝนอย่าง ๑ กรรม ๔ อย่างนี้ เป็นอุดมกรรมคือกรรมอย่างสูงของผู้ประเสริฐทั้งหลาย,

คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นเหตุให้บุคคลเป็นคนดี เป็นผู้ประเสริฐ เมื่อบุคคลประพฤติตามธรรมนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ประเสริฐได้จริง เพราะเมื่อใช้ตปะความเพียรละความชั่วความเกียจคร้าน ก็จะหมั่นทำกิจการไม่ท้อถอย เมื่อใช้พรหมจรรย์คือความประพฤติแต่กรรมที่ประเสริฐ ผลประเสริฐที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีอยู่แล้วก็เจริญยิ่งขึ้น เมื่อใช้สัญญมะความสำรวมระวังอยู่ ความชั่วที่ยังไม่มีก็ไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้ เมื่อใช้ทมะคือทรมานฝึกตนกำจัดความชั่วที่มีอยู่ ความชั่วก็จักหมดสิ้นโดยลำดับ ตนก็จะมีแต่ความดีความเจริญโดยส่วนเดียว เพราะ

"อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ โก หิ นาโถ ปโร สิยา
อตฺตนาหิ สุทนฺเตน นาถํ ลภติ ทุลฺลภํ"

แปลความว่า "ตนย่อมเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ บุคคลผู้มีตนฝึกดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งซึ่งได้โดยยาก" ดังนี้ ข้อนี้ย่อมเป็นความจริงเพราะเมื่อบุคคลอุตสาหะพยายามไม่ท้อถอย คิดพึ่งตนเอง ช่วยตนเองอยู่ก็ย่อมทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนได้ ถ้าพึ่งตนเองไม่ได้ ก็พึ่งคนอื่นไม่ได้เหมือนกัน คนอื่นใครเล่าเขาจะยอมให้เกาะกินหรือพึ่งพาอาศัยเขาตลอดไป แต่ทำอย่างไร จึงจะพึ่งตนเองได้ท่านก็แสดงไว้ว่าให้ขยันหมั่นเพียรทำแต่สิ่งที่เป็นความดี มีความสำรวมและฝึกฝนตน เพราะผู้ที่ได้รับฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นผู้เคยแก่เหตุการณ์ สามารถทำ สามารถจัด ให้เหมาะให้ดี ให้สะดวกได้หลายประการ แม้สัตว์ดิรฉานที่ได้รับฝึกดีแล้วยังควรแก่ความเป็นพาหนะของคนชั้นสูง พระราชาย่อมทรงอาชาไนยที่ฝึกดีแล้วและกุญชรชาติที่ได้รับฝึกดีแล้วฉันใด มนุษย์ผู้ได้รับฝึกดีแล้ว ย่อมมีคุณยิ่งกว่านั้นแม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสรรเสริญไว้ว่า "ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ" แปลว่า ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน มนุษย์ผู้ได้รับฝึกฝนแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุดดังนี้.

เหตุนั้น ท่านผู้ฉลาดหยั่งรู้กรรมและผลของกรรมแล้ว จึงสมควรมีความเพียรละความเกียจคร้าน มีพรหมจรรย์ ประพฤติกรรมที่ประเสริฐที่ดี มีสัญญมะสำรวมระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น มีทมะ ฝึกฝนตนกำจัดความชั่วที่มีอยู่ให้เสื่อมศูนย์ไป เมื่อปฏิบัติได้เท่าใดก็จักเป็นผู้ประเสริฐขึ้นเท่านั้น และจักมีความเอิบอิ่มใจเห็นผลประจักษ์ทั้งในปัจจุบันนี้ ทั้งจักได้ประสบผลดีต่อไป ชื่อว่าเป็นผู้มีความสว่างไปในภายภาคหน้ามีเนื้อความพร้อมทั้งอรรถาธิบาย ดังได้บรรยายมาด้วยประการฉะนี้.

"อันใจจิตริษยาพยาบาท
นำพินาศเนื่องทุกข์สุขเสื่อมสูญ
ทำลายมิตรญาติวงศ์พงศ์ประยูร
ต้องอาดูรทุกฝ่ายไม่วายเว้น"

กรรม

บาลี

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายาว อนุปายินี.

คำแปล

ผู้มีอันจะตายเป็นสภาวะ ทำกรรมใดไว้ในโลกนี้ เป็นบุญก็ดี เป็นบาปก็ดี ทั้งสองประการ กรรมนั้นแล ชื่อว่าเป็นของเขา และเขาจะพาเอากรรมนั้นไป และกรรมนั้นย่อมจะติดตามเขา เหมือนเงาตามตน.

สคาถวรรค สังยุตตนิกาย ฯ

พรรณนาความ

ตามมติ คือความเข้าใจของศาสนาทั้งหลายมากด้วยกัน สัตว์ทั้งหลายตายแล้วย่อมเกิดอีก แต่เปลี่ยนแปลงไม่ยืนที่ มนุษย์อาจไปเกิดเป็นเดียรฉานก็ได้ เดียรฉานอาจเกิดเป็นมนุษย์ก็ได้ คนชั้นสูงอาจไปเกิดเป็นคนชั้นต่ำก็ได้ คนชั้นต่ำอาจเกิดเป็นคนชั้นสูงก็ได้ เวียนตายเวียนเกิดไปเช่นนี้ กว่าจะดำเนินหรือทำถึงที่สุด จึงจะคงที่ไม่มีเกิดไม่มีตายอีก แม้พระพุทธศาสนาก็รับเอามตินั้นเหมือนกัน และที่สุดนั้น เรียกนิพพาน เป็นอย่างนี้ **ท่านว่าเพราะกรรม** คือกิริยาที่ทำ ทำดี เรียกว่ากุศลกรรมบ้าง เรียกว่าบุญกรรมบ้าง เรียกสั้นว่า

กุศลก็ได้ บุญก็ได้ ทำชั่วเรียกว่าอกุศลกรรมบ้าง บาปกรรมบ้าง เรียกสั้นว่า อกุศลก็ได้ บาปก็ได้ กุศลกรรมย่อมนำไปเกิดในกำเนิดอันดี อกุศลกรรมย่อมนำไปเกิดในกำเนิดอันไม่ดี กรรมทั้งสองประเภทนี้ เป็นเหตุแห่งสุขและทุกข์อันจะได้เสวยในปัจจุบันด้วย ต่างย่อมให้ผลละม้ายด้วยตน ไม่มีสับสน เหมือนพืชเป็นข้าวหรือถั่วงา ที่สุดเป็นเล็ดหรือหัวหญ้า เพาะลงในพื้นดิน คงเผล็ดผลเป็นชนิดเดิม ข้าวไม่กลายเป็นหญ้า หญ้าไม่กลายเป็นถั่ว แต่เพราะคนผู้เดียวทำทั้งบาปทั้งบุญ จึงได้รับผลทั้งส่วนดีส่วนเสียเป็นคราว ๆ เหมือนพื้นนาที่ปลูกข้าว ยังมีหญ้าขึ้นแซมได้ฉะนั้น นี้เป็นเครื่องปันคน แม้ทำดีด้วยกัน หรือทำชั่วด้วยกัน ให้เป็นต่างกัน ในที่นี้สมควรกล่าว กรรมนั้น ให้พิสดารออกไปอีกสักหน่อย

โดยบรรยายหนึ่ง ท่านแจกกรรมเป็น ๔ ด้วยอำนาจแห่งกิจคือการให้ผล กรรมผู้นำให้เกิด หรือกรรมอันเป็นต้นเค้า เรียกชนกกรรม ๑ กรรมผู้พลอยค้ำจุนชนกกรรมนั้นให้แรงขึ้น เรียกอุปถัมภกกรรม ๑ กรรมผู้บีบคั้นชนกกรรมนั้นให้หย่อนลงเรียกอุปปีฬกกรรม ๑ กรรมผู้เข้าตัดชนกกรรมนั้นให้สิ้นเสีย เรียกอุปฆาตกกรรมบ้าง อุปัจเฉทกรรมบ้าง ๑

แสดงอุทาหรณ์ชนกกรรมฝ่ายอกุศล นำคนหนึ่งให้เกิดเป็นผู้เลวทราม แม้เป็นดังนั้น คนนั้นก็ยังทำบาปมีอทินนาทานเป็นต้น บาปที่ทำนั้น ย่อมเป็นอุปถัมภกกรรม พลอยซ้ำคนนั้นให้เป็นคนเลวหนักลง อีกทางหนึ่ง เมื่อเป็นดังนั้น คนนั้นอุตสาหะทำบุญ มีความอารีเผื่อแผ่เป็นต้น กุศลที่ทำนั้น ย่อมเป็นอุปปีฬกกรรม ช่วยแก้ให้ค่อยทุเลาขึ้นกว่าเดิมอีกอย่างหนึ่ง เหมือนนักโทษผู้ถูกจำในเรือนจำ แม้เช่นนั้น ยังทำผิดเข้าอีก เช่นทำร้ายพวกนักโทษด้วยกัน ต้องถูกเพิ่มโทษเข้าอีก หรืออีกคนหนึ่งอุตสาหะทำดี ได้รับลดโทษลงตามลำดับกาล ฯ

ชนกกรรมฝ่ายกุศล นำคนหนึ่งให้เกิดเป็นคนชั้นสูง มาทำบาปอันหนัก เช่นต้นว่าฆ่ามนุษย์โดยไม่มีเหตุอันจำเป็นต้องถูกลงอาชญาประหารชีวิต หรือถูกจำตลอดชีวิต บาปอันหนักนั้น เป็นอุปฆาตกรรม ตัดความดีความงามที่จะพึงได้ในอัตตภาพนั้นเสียสิ้น สองคนทำความผิดด้วยกัน คนหนึ่งเคยทำผิดมาก่อนแล้วถูกเพิ่มโทษ อีกคนหนึ่งเคยทำความดีมา ได้รับปรานี ลดโทษหรืองดไว้พลาง หรือทำความดีด้วยกัน แต่ผู้หนึ่ง เคยทำความดีมาก่อน ได้บำเหน็จมากกว่า คนหนึ่งเคยทำเสียมาก่อน ได้รับไม่เต็มที่พึงรู้โดยนัยนี้

โดยอีกบรรยายหนึ่ง ท่านแจกกรรมเป็น ๔ เหมือนกัน แต่ต่างอาการด้วยอำนาจวาระที่ให้ผลกรรมอันหนักคือรุนแรง เรียกครุกรรม ๑ กรรมอันไม่หนัก แต่เคยทำมามาก เรียกพหุลกรรมบ้างอาจิณณกรรมบ้าง ๑ กรรมที่ทำเมื่อใกล้มรณะเรียกอาสันนกรรม ๑ กรรมที่เป็นแต่สักว่าทำ ผู้ทำไม่มีเจตนานัก เรียกกตัตตากรรม ๑

ครุกรรมฝ่ายอกุศล ท่านแสดงไว้ ๕ เรียกอนันตริยกรรม แปลว่ากรรมให้ผลทันที คือ มาตุฆาต ฆ่ามารดา ๑ ปิตุฆาต ฆ่าบิดา ๑ อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ๑ โลหิตุปบาท ทำพระโลหิตพระพุทธเจ้าให้ตก ๑ สังฆเภท ทำลายสงฆ์ ๑ มาตุฆาตและปิตุฆาต เป็นบาปหนักของคนทั่วไป อรหันตฆาตและโลหิตุปบาท เป็นบาปหนักของคนถือพระพุทธศาสนา สังฆเภท เป็นบาปหนักของภิกษุ เพราะเพ่งความยุให้แตกกันในพวกภิกษุเท่านั้น ความผิดอันรุนแรงของคนคือ ทำร้ายพระเจ้าแผ่นดินของตนถึงเสียพระชนม์ เป็นขบถต่อบ้านเมือง ผลาญชาติของตนเอง อนุโลมเข้าในครุกรรมฝ่ายอกุศล ครุกรรมฝ่ายกุศล ท่านแสดงว่าได้สมาบัติ คือทำจิตให้เป็นสมาธิได้เป็นอย่างสูง ความกู้ชาติและบ้านเมือง อนุโลมเข้าในครุกรรมฝ่ายกุศล

กรรม ๔ อย่างนั้น ย่อมให้ผลก่อนตามลำดับชื่อที่เรียงไว้ ครุกรรมให้ผลก่อนอย่างอื่น เช่นบุคคลทำดีมาเพียงไรก็ตาม มาทำปิตุฆาตเข้า กรรมนั้นย่อมเข้าครอบกรรมอื่นเสียแล้วแลให้ผลเอง เมื่อครุกรรมไม่มี จึงเป็นโอกาสของพหุลกรรม ผู้ทำย่อมปรากฏตามความดี หรือความเสียอันได้สั่งสมมามากนั้น เช่น พูดปดเนืองนิตย์เขาก็ตราหน้าว่าเป็นคนมักปด พูดจริงเป็นปกติ เขาก็นับถือว่าเป็นคนมีสัตย์ ถ้าไม่มีพหุลกรรม อาสันนกรรมจึงได้ช่องให้ผล ข้อนี้พึงเห็นตัวอย่างในคนผู้ทำอะไรไว้เมื่อจวนจะตาย ทำดี ก็มีคนสรรเสริญมาก ทำชั่ว ก็มีคนนินทามาก กว่าทำในเวลาอื่น เมื่ออาสันนกรรมไม่มี กตัตตากรรมจึงให้ผล พึงเห็นเช่นคนเผลอตัวกระทบผู้อื่นเข้า ย่อมถูกด่าหรือถูกประหารจากเขาเป็นตัวอย่าง สังวรคือระวังตัว ย่อมเป็นประโยชน์ในการห้ามกรรมชนิดนี้ฝ่ายมีโทษเสีย ฝ่ายกุศลพึงเห็นเช่นคนใจดี เกื้อกูลคนโน้นบ้างคนนี้บ้างตามเวลา ย่อมเป็นที่รักและเป็นที่นับถือของคนทั้งหลายทั่วไป มีอุปมาว่า บุคคลเอาแท่งเหล็กบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง แผ่นกระดาษบ้าง ขนนกบ้าง และอื่น ๆ อีก ทิ้งลงมาจากที่สูง สิ่งใดหนักมาก สิ่งนั้นย่อมตกถึงพื้นก่อน ฉันใด ในกรรม ๔ อย่างนั้น อย่างใดหนักมาก อย่างนั้นย่อมได้ช่องให้ผลก่อนฉันนั้น

โดยอีกบรรยายหนึ่ง ท่านแจกกรรมเป็น ๔ เหมือนกัน แต่ต่างอาการ ด้วยอำนาจกาลสมัยที่ให้ผล คือกรรมอย่าง ๑ ที่พร้อมมูลย่อมให้ผลในอัตตภาพนี้ เรียกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม แปลว่า กรรมมีผลอันจะพึงเสวยในปัจจุบัน กรรมอย่าง ๑ ยังไม่พร้อมมูล ย่อมให้ผลได้ต่อในภพหน้า เรียกอุปัชชเวทนียกรรม แปลว่ากรรมมีผลอันจะพึงเสวยต่อเมื่อเกิดแล้ว กรรมอย่าง ๑ ให้ผลได้ต่อในภพสืบไป เรียกอปราปรเวทนียกรรม แปลว่า กรรมมีผลอันจะพึงเสวยในภพสืบไป กรรมอย่าง ๑ ที่ให้ผลเสร็จแล้ว เช่นนักโทษถูกจองจำ เพราะทำการปล้นเอาทรัพย์ของเขา ครบ

กำหนดพ้นจากเวรจำแล้วก็ดี ที่ล่วงกาลเช่นกรรมที่ควรจะให้ผลในอัตตภาพนี้ ล่วงเวลาแล้วไม่ให้ผล เหมือนพืชล่วงกาลเพาะไม่งอกก็ดี เรียกอโหสิกรรม แปลว่ากรรมที่กล่าวว่า ได้มีแล้ว

ทั้ง ๓ บรรยาย เข้ากันเป็นกรรม ๑๒ ยกอโหสิกรรมเสีย นับเฉพาะที่คงยังจะให้ผลเป็นกรรม ๑๑ อย่าง

สัตว์อันความตายมาถึงแล้ว จำจะต้องละสิ่งทั้งปวงแล้วแลไป ทรัพย์ก็ดี ยศก็ดี พวกพ้องก็ดีที่มีประโยชน์ในเวลายังมีชีวิต ก็เป็นหมดกิจจะตามเกื้อกูลได้ ที่สุดสรีระก็ต้องทอดทิ้งไว้เหนือปฐพี เว้นไว้แต่กรรมที่ได้ทำแล้ว เป็นข้างดีหรือข้างชั่ว นั้นแลชื่อว่าเป็นของเขา เขาจะพาเอากรรมนั้นแลไป กรรมนั้นแลจะติดตามเขาเหมือนเงาตามตน เพราะเหตุนั้นควรทำความดีความงาม สั่งสมไว้เป็นดุจเสบียงไปสู่สัมปรายภพ บุญย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก

และบุญนั้น ที่จะพึงทำโดยทวารภายนอก คือกายแลวาจา ได้กล่าวแล้วในหิตจรรยา คือทานและศีล ในวาระนี้ จักกล่าวบุญที่จะพึงทำโดยทวารภายในคือใจต่อไป.

''อันดวงตาคือหน้าต่างของดวงจิต
ถ้าความคิดงามงดตาสดใส
คิดชั่วช้าตาก็บอกออกความนัย
รักษาใจให้งามเลิศไว้เถิดเอย''

กรรมกถา

สำนวน

พระศรีวิสุทธิวงศ์ *(ทองสืบ จารุวณฺโณ ป. ๙)* **วัดมกุฏกษัตริยาราม**

จังหวัดพระนคร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมีกถาพรรณนากรรมและผลแห่งความดีและความชั่ว เพื่อสดับสติปัญญาของผู้ได้สดับธรรมเทศนาเป็นลำดับไป ตามนัยแห่งพุทธภาษิตว่า ยาทิสํ วปเต พีชํ เป็นต้น แปลความว่า บุคคลหว่านพืช เช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น บุคคลทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ส่วนบุคคลทำชั่วย่อมได้ชั่ว ดังนี้.

บัณฑิตบางท่านย่อมเห็นเนื้อความได้ลึกซึ้งด้วยคำอุปมา เหตุนั้นในสุภาษิตนี้ จึงมีอุปมาการทำความดีความชั่วไว้ว่าเหมือนการเพาะปลูกพืชพันธุ์ เพื่อเป็นเครื่องส่องความให้ชัดเจน เพราะการทำนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับการเพาะพืชพันธุ์ ตามธรรมดาว่าเมล็ดผลไม้เป็นต้นว่ามะม่วงขนุนหรือส้มโอ เมื่อนำไปเพาะลงก็คงเกิดเป็นต้นมะม่วงขนุนหรือส้มโอนั่นเทียว เมื่อปลูกมะม่วงจะเกิดเป็นขนุน หรือถ้าปลูกขนุนจะกลายเป็นส้มโอไปก็ไม่มี หากแต่ปลูกมะม่วงอย่างนี้ อาจกลายเป็นมะม่วงอีกอย่างหนึ่งไปก็ได้บ้าง ทั้งนี้ย่อมอาศัยการผสมพันธุ์และรสแห่งแผ่นดินหรือฤดูนิยมเป็นเครื่องประกอบเช่นนำมะม่วงอกร่องไปปลูกที่เมือง เขมรกลายเป็นมะม่วงพิมเสน

หรือนำส้มโอนครชัยศรีไปปลูกที่เมืองจีนก็มีเมล็ดมาก แผกพันธุ์ไปดังนี้เป็นต้น แต่ก็คงเป็นมะม่วงและส้มโออยู่นั่นเอง หากลายเป็นต้นไม้ในสกุลอื่นไม่ ฉันใดก็ดี บุคคลทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่วดุจเดียวกัน หากแต่ผลกรรมนั้นอาจแตกต่างกันได้บ้างกาลเทศะ คือถ้าทำดีถูกกาลเทศะ ก็ส่งผลดีถึงขนาด ถ้าไม่ถูกกาลเทศะ ก็ส่งผลดีไม่เต็มที่ แม้ความชั่วก็เช่นเดียวกัน เมื่อทำชั่วบางครั้งบางแห่งก็มีผลชั่วเต็มที่ บางครั้งบางแห่งก็มีผลชั่วไม่เต็มที่ แต่การทำดีจะกลับได้รับผลชั่วหรือทำชั่วจะกลับได้รับผลดี เป็นอันไม่มี.

ความดีและความชั่วนั้นย่อมอำนวยผลต่าง ๆ กัน คือให้ผลโดยตรงก็มี ให้ผลโดยอ้อมก็มี ให้ผลเร็วก็มี ให้ผลช้าก็มี กรรมที่ให้ผลโดยตรงและเร็วย่อมประจักษ์ ส่วนที่ให้ผลโดยอ้อมและช้า ย่อมไม่ประจักษ์ จึงดูเหมือนว่าการทำนั้นไม่มีผล ถ้าจะเทียบด้วยพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกก็จะเห็นเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ บางอย่างก็ให้ผลในเดือนนั้นปีนั้น และบางอย่างนานตั้ง ๕ ปี ๑๐ ปี ขึ้นไปจึงให้ผลก็มี แม้พันธุ์ข้าวก็ยังมีข้าวเบาข้าวกลางและข้าวหนัก เพราะฉะนั้น ท่านจึงห้ามไม่ให้ประมาทชะล่าใจว่า กรรมที่ตนทำจักไม่ให้ผล เพราะบางทีตนเป็นคนโง่เขลาไม่รู้จักกรรมไม่รู้จักผลแห่งกรรม ไม่มีความสังเกตว่าผลอันนี้เกิดจากกรรมอะไรมาแต่ไหน จึงมองไม่เห็น มัวหลงโทษว่าคนอื่นทำให้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงสอนให้เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีกรรมเป็นของตนและสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ เรามีกรรมเป็นของตน กมฺมทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรม กมฺมโยนิ มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพนฺธุ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสฺสรโณ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ จักทำกรรมใดไว้ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ดีหรือชั่วก็ตาม ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ดังนี้ ถ้าบุคคลได้คิดนึกอยู่เนือง ๆ อย่างนี้ เมื่อประสบผลดีหรือผลชั่วก็ตาม ย่อมเล็งเห็นว่า ผลกรรมนั้นเป็น

อตฺตชํ เกิดจากตน อตฺตสมฺภวํ สมภพจากตน ไม่หลงซัดคนอื่นและสิ่งอื่น การลงความเห็นว่าผลดีหรือชั่ว ย่อมเกิดจากกรรมของตนนั้นเป็นเหตุให้สบายและสงบ เพราะเป็นความเห็นถูก ถ้าเห็นผิดว่าผลดีหรือผลชั่ว เกิดจากผู้อื่นและสิ่งอื่น ย่อมเป็นเหตุให้เป็นทุกข์ให้วุ่นวาย กลับก่อกรรมใหม่ ซ้ำกรรมเก่าขึ้นอีก เหมือนคิดถอกเขียทบต้นทุนฉะนั้น.

ตามธรรมดาของมนุษย์ปุถุชน ย่อมทำกรรมดีบ้างชั่วบ้างปนกันไป เพราะความไม่รู้แจ้งเห็นจริง แต่ปุถุชนที่ดี ย่อมทำดีมากกว่าทำชั่ว ปุถุชนที่ชั่วย่อมทำชั่วมากกว่าทำดี คนเราจะดีหรือชั่ว ก็เพราะการทำของตนเอง บุคคลเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตหรือเป็นโจรผู้ร้าย ไม่ได้เป็นแต่กำเนิด หากแต่เป็นเพราะกรรมที่ผู้นั้นทำขึ้น คือกรรมของตน ถ้าอยากเป็นคนดี ก็ต้องทำกรรมดี จึงเป็นคนดีและได้รับผลดี แต่ถ้าอยากเป็นคนดี กลับทำกรรมชั่ว จะกลายเป็นคนดีและรับผลดีไม่ได้เลย.

อนึ่ง การทำความดีนั้นต้องทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่ใช่แกล้งทำหรือเส-แสร้งเพื่อให้เขาชมหรืออวดเขา เพราะการทำเช่นนั้น ย่อมไม่ได้รับผลดีอย่างไรเลย เหมือนทองชุบหรือกาไหล่ แม้เขาเชื่อถือชอบใจในเบื้องต้นก็คงชังในเบื้องปลาย ผลได้ไม่คุ้มเสีย จึงควรระวังในข้อนี้อีกประการหนึ่ง

ได้พรรณนาถึงกรรมและผลแห่งกรรม ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วแล้ว จักได้แสดงถึงการทำความดีและความชั่วต่อไป เมื่อกล่าวถึงความดีและความชั่วก็กล่าวได้ว่ามีอยู่ทั่วไป บุคคลอาจจะทำความดีและความชั่วได้ทุกกาละ คือเวลาหรือโอกาสและทุกเทศะคือทุกหนทุกแห่งทุกตำแหน่งหน้าที่ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็ว่าความดีความชั่วไม่ได้ติดอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง เพราะความดีความชั่วเกิดจากกรรมคือการทำของตน เมื่อตนทำดีแล้วความดีก็เกิดขึ้น เมื่อตนทำชั่วแล้ว ความชั่วก็เกิดขึ้นตามกัน เหตุนั้นบุคคลจึงไม่ควรแสวงหาความดีที่อื่นนอกจากที่ตนเอง อันความดีทั้งหลาย ที่บุคคล

ต้องการปรารถนาเป็นต้นว่า ความซื่อสัตย์สุจริต ความโอบอ้อมอารี ความเมตตากรุณา หรือความยุติธรรม จำเป็นต้องค้นหาในตนเอง ถ้ามีก็มีอยู่ในตนเอง ถ้าไม่มีในตนจะค้นหาหรือร้องขอจากคนอื่นก็เป็นการยาก เพราะธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดจากตน บุคคลอื่นจะหยิบยกให้บุคคลอื่นไม่ได้ การที่กล่าวขอความกรุณาก็ดี ขอความยุติธรรมก็ดี ความจริงก็ไม่มีใครให้ใครได้ นอกจากผู้ถูกขอนั้นจักทำตนให้มีกรุณาหรือยุติธรรมแล้ว ทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จด้วยความกรุณาหรือยุติธรรมเท่านั้น.

ท่านกล่าวไว้ว่าคนดีทำดีง่าย แต่ทำชั่วยาก ส่วนคนชั่วทำชั่วง่าย แต่ทำดียาก ทั้งนี้เพราะอุปนิสัยและนิสัยของผู้นั้น คือบางคนมีอุปนิสัยดีก็รักที่จะทำดี ไม่รักที่จะทำชั่ว บางคนมีอุปนิสัยชั่ว ก็รักที่จะทำชั่ว ไม่รักที่จะทำดี ถ้าบุคคลนั้นทำความดีจนเคยชินติดสันดาน ท่านเรียกว่ามีนิสัยดี หรือทำความชั่วจนเคยชินเช่นนั้น ก็เรียกว่ามีนิสัยชั่ว บุคคลเพียงแต่มีอุปนิสัยชั่ว พอแก้ไขได้ง่ายกว่ามีนิสัยชั่วเสียทีเดียว ก็อุปนิสัยและนิสัยนี้เป็นของแก้ได้เปลี่ยนแปลงได้ คนมีอุปนิสัยหรือนิสัยดี ถ้าคบคนชั่วและทำความชั่ว ไม่ช้าก็เปลี่ยนจากอุปนิสัยดีเป็นอุปนิสัยชั่ว แม้คนมีอุปนิสัยหรือนิสัยชั่ว ถ้าคบคนดีและทำความดี ไม่ช้าก็เปลี่ยนจากอุปนิสัยชั่วเป็นอุปนิสัยดีไปได้ เหตุนั้นบุคคลจึงควรรักษาอุปนิสัยและนิสัยดีของตนไว้ ไม่ควรริไม่ควรลองทำความชั่วเลย.

อีกประการหนึ่ง ลักษณะของกรรมดีและชั่วย่อมขัดขวางกันเอง เช่น ทำกรรมดีไว้ ย่อมจะได้รับผลดี แต่ถ้าทำกรรมชั่วขัดขวางเสีย ผลดีก็ชะงัก ถ้าทำกรรมชั่วไว้ แต่ทำกรรมดีลบล้าง ก็อาจจะผ่อนผันกรรมชั่วลงได้บ้างหรือเมื่อสิ้นผลแห่งกรรมชั่วแล้ว ก็จักได้รับผลแห่งกรรมดีต่อไป พระองคุลิมาลฆ่าคนเป็นอันมากเพราะความเขลา แต่เมื่อท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ย่อมไม่ได้รับผลกรรมเต็มที่ ถึงกระนั้น

ก็ปรากฏว่า มักถูกเขาขว้างปาผิดพลาดมาถูกโดยไม่เจตนาเนือง ๆ ซึ่งนับเป็นผลแห่งกรรมชั่วที่ท่านทำไว้ในก่อนเหมือนกัน.

ตามธรรมดา บุคคลย่อมต้องการเป็นคนดี แต่ความเป็นคนดีได้กล่าวแล้วว่าเพราะกรรม คือการทำ ไม่ใช่เพราะมียศศักดิ์เป็นอย่างนั้นอย่างนี้หรือมีตำแหน่งหน้าที่อย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าบุคคลมียศศักดิ์ไม่ทำตนให้สมยศศักดิ์หรือตำแหน่งหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ไม่ทำงานตามหน้าที่ จะชื่อว่าเป็นคนดีย่อมไม่ได้ บุคคลทุกคนย่อมมีหน้าที่ติดตามมาแต่กำเนิด เช่นเป็นบุตรธิดา เป็นมารดาบิดา เป็นไพร่บ้านพลเมืองเป็นต้น เมื่อตนมีหน้าที่อย่างไร ทำตามหน้าที่นั้นให้สมบูรณ์บริบูรณ์ก็จะเป็นคนดี ถ้าทำหน้าที่ซึ่งธรรมดาให้ไว้ไม่ได้ แม้จะได้รับหน้าที่อื่น ๆ ก็ชื่อว่าทำดีไม่ได้ ท่านย่อมว่าคนประณีต ย่อมทำงานประณีตเสมอไป แต่บุคคลผู้ไม่มีวิจารณ์ย่อมเลือกงานเลือกหน้าที่ สิ่งใดที่มีอยู่เป็นอยู่ ก็ไม่ทำให้ดีเต็มตามหน้าที่ กลับคิดการที่ไม่ใช่หน้าที่ของตน ซึ่งเป็นความคิดผิดเห็นผิด ความจริงนั้น การงานทุกสิ่งทุกอย่าง จะดีหรือชั่วก็เพราะการทำ การงานนั้นจะดีเองชั่วเองหาได้ไม่ เมื่อตนทำดีน้อย จะมีผู้อื่นยกย่องสรรเสริญว่า ทำดีมาก หรือติเตียน ว่าทำชั่ว หรือตนเองจะคุยอวดโอ้ว่า ทำดีมากก็ไม่เป็นความจริง กรรมที่ทำไว้เท่าใด ย่อมคงอยู่เท่านั้น ผลที่จะพึงได้รับก็คงมีอยู่เท่านั้น ถ้าทำน้อยแต่คุยว่าทำมาก กลับทำให้เสียผล เพราะตนทำความชั่วลบความดีด้วยความเท็จ เมื่อบุคคลยังไม่เห็นแท้แน่ใจว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตนแล้ว มักเป็นผู้มีอัธยาศัยเอาเปรียบ โอ้อวด ชอบความยกย่องที่ไม่มีจริง เปรียบเหมือนสร้างปราสาทขึ้นบนกองแกลบ เป็นต้นว่า ทำกรรมดีน้อย แต่ต้องการให้ได้ผลดีมาก หรือทำความชั่วมาก แต่ต้องการผลชั่วน้อย หรือไม่ต้องการรับผลชั่วเสียเลย คิดอ่านโกงเวรโกงกรรมของตัวเอง เมื่อไม่สามารถโกงเวรโกงกรรมด้วยตนเองได้ ก็ขอร้องให้ผู้อื่นช่วยโกง ถ้าเขาไม่ช่วยโกงก็หา

ความว่า ไม่รักใคร่นับถือบ้าง ไม่กรุณาบ้าง ไม่ยุติธรรมบ้าง ซึ่งล้วนเป็นความคิดผิดเห็นผิดทั้งนั้น มฤตยูคือความตายไม่รับสินบนใคร ๆ ไม่ยกเว้นเห็นแก่หน้าบุคคลใดฉันใด ผลแห่งกรรมดีหรือชั่ว ย่อมตามสนองผู้ทำ โดยไม่ยกเว้นเห็นแก่หน้าผู้ใดผู้หนึ่งฉันนั้น.

อันความดีความชั่วอาจจะทำได้ในทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ โดยเฉพาะความดีที่มีผู้ต้องการนั้น ก็ไม่ต้องแย่งกันทำ เพราะความดีมีมากหาประมาณมิได้ ความดีไม่รู้จักหมดสิ้นไปจากโลก จึงไม่ต้องแย่งกันทำ ผู้ใดทำความดี ผู้นั้นย่อมได้ดี ถ้าช่วยกันทำดี ก็ต่างคนต่างได้ด้วยกัน ตามจำนวน ขนาดและปริมาณที่ทำ ถ้าแย่งกันทำความดี ก็กลายเป็นทำความชั่ว คืออาการแย่งนั้นเป็นความชั่ว ไม่ใช่ความดี เมื่อกล่าวถึงการทำกรรมแล้ว ท่านกล่าวไว้ว่า

นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต

เมื่อทำกรรมชั่ว ที่เร้นลับในโลกไม่มี หมายความว่า ไม่มีที่สำหรับซุกซ่อนทำความชั่ว ถึงแม้ไม่มีคนรู้ไม่มีผู้เห็น ตนเองย่อมเห็นการทำของตน และผลแห่งความชั่วต้องมีขึ้นตามกรรม นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต ความชั่วย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ คือว่าความชั่วจะเกิดมีขึ้นเองหรือมีคนทำให้กันไม่ได้ เพราะเหตุนั้น ความเป็นคนดีหรือความเป็นคนชั่ว จึงกำหนดหมายด้วยกรรมและผลแห่งกรรม จะกำหนดด้วยรูปร่างและด้วยถ้อยคำที่พูด หรือด้วยตำแหน่งหน้าที่การงาน หรือด้วยเงินทอง ย่อมไม่ได้.

บุคคลที่ถือกำเนิดมาเป็นมนุษย์อยู่ในโลก ย่อมผ่านพบสรรพสัตว์ สรรพการงานในโลกทั้งที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น จำเป็นต้องวางตนวางใจให้ถูกส่วน ให้ตรงต่อความจริงจึงจะประสบความสุข มิฉะนั้นจะได้รับความทุกข์โดยประการต่าง ๆ เมื่อวางใจผิดแล้ว ก็ไม่มีอะไรจะเป็นความผิดยิ่งไปกว่านั้นอีก เหตุนั้น

ท่านจึงให้มีการศึกษาอบรมทางกายวาจาใจ เพื่อให้เป็นผู้วางใจถูก พูดถูก ทำถูก ซึ่งเป็นเหตุอำนวยความสันติสุขให้บังเกิดมี.

วิธีทำความดีนั้น คือต้องคอยเตือนตนเองและพิจารณาตนเอง เป็นต้นว่า พิจารณาว่า บัดนี้เราเป็นอะไร เช่นเป็นบุตรธิดาหรือมารดาบิดาเป็นต้น เมื่อรู้สึกว่าเป็นอย่างนั้นแล้ว ควรพิจารณาต่อไปว่า หน้าที่บุตรธิดาจะพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาก็ดี หน้าที่มารดาบิดาซึ่งประพฤติต่อบุตรธิดาก็ดี อันตนได้ทำเต็มที่แล้วหรือไม่ ถ้ารู้สึกว่ายังบกพร่อง ก็ควรพยายามทำให้บริบูรณ์ ถ้าเห็นว่าบริบูรณ์แล้ว ก็ควรระวังรักษาอย่าให้บกพร่อง ถ้าแม้ตนเองยังติเตียนตนเองได้เพียงใด ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ก็อาจติเตียนได้เพียงนั้น ถ้าตนเองรู้สึกว่าได้ทำดีแล้วโดยประการทั้งปวง แม้คนอื่นซึ่งโง่เขาจะติเตียนก็ตาม จะไม่เห็นความดีของตนก็ตาม ไม่ควรถือเอาเป็นประมาณ เพราะบุคคลที่กล่าวเป็นผู้เขลา ส่วนการงานที่จะพึงทำอย่างอื่นบรรดามี ซึ่งตนมีหน้าที่จะต้องทำ ก็จำเป็นต้องพิจารณาให้ทั่วถ้วน โดยนัยนี้ ถ้าทำแต่น้อย เพื่อต้องการผลมากนั้น ยากที่จะได้รับ เหมือนอย่างทำนาเพียง ๑ ไร่ ต้องการข้าวตั้ง ๕ เกวียน ๑๐ เกวียน ก็คงไม่ได้ หรือหว่านถั่วก็คงไม่ได้ข้าวฉะนั้น.

สรุปความว่า บุคคลพึงเห็นว่า สรรพสัตว์รวมทั้งตนเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เหมือนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ถ้าทำกรรมชั่ว ยังไม่ได้รับผลทันที ก็ไม่ควรประมาทว่า ความชั่วนั้นจักไม่ให้ผล เพราะจักให้ผลในกาลต่อไป ถ้าทำกรรมดียังไม่ได้รับผลดีตอบทันใจ ก็ไม่ควรเข้าใจผิดว่า จักไม่ให้ผล เปรียบเหมือนพืชพันธุ์ที่เพาะปลูก บางอย่างย่อมให้ผลเร็ว บางอย่างย่อมให้ผลช้า แต่ถึงอย่างไรก็ดี ก่อนทำก็ดี ขณะทำก็ดี ทำแล้วก็ดีซึ่งกรรมชั่ว ย่อมเดือดร้อนใจ ส่วนทำกรรมดีย่อมไม่เดือดร้อนใจ เป็นอานิสงส์ประจักษ์อยู่ ไม่

ควรริลองทำกรรมชั่ว เพราะจักเป็นเหตุให้เป็นอุปนิสัยเคยตัวในทางชั่ว เปรียบเหมือนไฟเมื่อมีอยู่ก็ร้อน เมื่อดับแล้วก็มีเถ้าถ่าน จึงไม่ควรแตะต้องให้ร้อนหรือแปดเปื้อน ความดีและความชั่วให้ผลโดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง เมื่อได้รับผลดีหรือชั่ว ต้องพิจารณาถึงกรรมที่เป็นต้นเหตุ ถ้าไม่เห็นอาจเป็นเพราะความเขลาไม่ใช่เพราะไร้เหตุ ไม่ควรซัดว่าผู้อื่นทำให้ และไม่ควรคิดเอาเปรียบหรือคดโกงเวรหรือผลแห่งกรรม เพราะโกงไม่ได้หนีไม่พ้น เมื่อผิดก็ยอมผิด เมื่อถูกก็รับถูก รับสนองผลแห่งกรรมเก่าโดยสุจริต และก่อสร้างกรรมดี ของตนต่อไปภายหน้า.

ได้อธิบายมาในกรรมกถา พรรณนาถึงการทำดีและทำชั่ว พอสมควรแก่กาลเวลาด้วยประการฉะนี้

“ผู้โลภโลมจิตได้ โดยทรัพย์
ผู้หยาบยิ่งคำนับ ชอบหน้า
ผู้หลงสั่งเร่งรับ ฤๅขัด ใจแฮ
ผู้ปราชญ์เปรมใจอ้า เพราะอ้างสัตย์สนอง”

หลักกรรม

ของ

พระศรีวิสุทธิญาณ[๑]

(ประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ธ.๙)

วัดเทพศิรินทราวาส พระนคร

เลขาธิการสภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา แห่งประเทศไทย

คำสอนของพระพุทธองค์นั้น อัศจรรย์ยิ่งนัก หาข้อบกพร่องอะไรไม่ได้ ยิ่งพิจารณายิ่งเห็นจริง ยิ่งรู้มากเท่าไร ยิ่งเห็นความอัศจรรย์มากเท่านั้น ถ้ายิ่งปฏิบัติตามด้วยแล้ว จะยิ่งมหัศจรรย์สักเพียงไร การนึกค้านคำสอนของพระองค์อันเกิดขึ้นเมื่อยังรู้น้อยแต่ตนนึกว่ารู้มากนั้น จะค่อย ๆ ลดลงทุกทีในเมื่อเรียนรู้มากขึ้น และจะกลับรู้สึกว่า ข้อที่ตนยังไม่รู้ไม่เข้าใจยังสงสัยนั้น มิใช่เป็นเพราะของท่านผิด เป็นเพราะเรายังเข้าไม่ถึงท่าน ไม่ใช่ท่านเข้าไม่ถึงเรา คำสอนของท่านมีเหตุผลและพร้อมทั้งข้อเท็จจริง คอยให้พิจารณาอยู่อย่างสมบูรณ์แล้ว ว่าแต่เราจะเข้าถึงเหตุผลนั้น ๆ หรือไม่เท่านั้น ท่านตรัสรู้ยังตรัสรู้ได้ ส่วนเรานั้นแม้แต่เป็นผู้ตามก็ตามท่านไม่ทัน ดังนั้นถ้าจะหาความบกพร่องแล้ว ควรหาจากเรา ไม่ใช่จากท่าน ทางพระพุทธศาสนาต้องการให้พิสูจน์จนรู้ข้อเท็จจริงเสียก่อนแล้วจึงพูด ไม่ใช่สักแต่พูดติ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ผ่านการพิสูจน์ให้รู้แน่ อนึ่ง **เหตุผลที่จะสมบูรณ์นั้นต้องขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริง** ธรรมของท่านบริบูรณ์ด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง

---

๑. ปัจจุบันเป็นพระเทพกวี

ซึ่งผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้โดยไม่ต้องอาศัยเชื่อเป็นตัวนำ ตรงกันข้ามกลับทรงสอนไม่ให้เชื่อคำสอนของท่านก่อน ก่อนที่จะได้พิจารณาเหตุผล เมื่อควรเชื่อจึงเชื่อ ทรงสอนให้รู้แล้วจึงเชื่อ ไม่ให้เชื่อก่อนแล้วจึงรู้ ธรรมของท่านก็ว่าด้วยเหตุผลธรรมดา พอที่ผู้มีปัญญาจะไตร่ตรองเข้าใจได้เช่นธรรมเรื่อง **กรรม**

ก็คนในโลกนี้มีอะไรอย่างหนึ่งซึ่งคอยติดตามจัดแจงให้เป็นไปต่าง ๆ สิ่งนี้ คือ กรรม กรรม แปลว่า การกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ทำดีเรียกกุศลกรรม ทำชั่วเรียกอกุศลกรรม กรรมดีทำให้ได้ดี กรรมชั่วทำให้ได้ชั่ว เรามักเข้าใจว่า คำว่ากรรมหมายถึงเฉพาะแต่สิ่งที่ไม่ดีคู่กับเวร ซึ่งเป็นการเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากความหมายเดิม กรรมที่ทำแล้วในอดีตจนปัจจุบันเรียกว่ากรรมเก่า ไม่มีทางแก้ไข เพราะทำไปแล้ว กรรมที่จะทำใหม่เรียกว่ากรรมใหม่นี้พอมีทางแก้ไขได้ เพราะยังไม่ทำ พระพุทธเจ้าตรัสหลักของกรรมไว้ว่า คนทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เหมือนหว่านพืชชนิดใด ได้ผลชนิดนั้น ซึ่งเป็นหลักง่าย ๆ พอมองเห็น เราเรียนหนังสือจึงอ่านหนังสือได้ ถ้าไม่เรียนก็อ่านไม่ได้ เพียงเท่านี้ ก็ดูน่าเชื่อ ไม่น่ามีข้อข้องใจอะไร ตกลงยอมรับเรื่องกรรมในชาตินี้ แต่มีปัญหาทำให้เกิดไม่แน่ใจตรงที่ว่ากรรมเก่ามีจริงหรือไม่ โดยเฉพาะกรรมแต่ชาติก่อน และกรรมติดตามเราไปได้อย่างไร เรามองไม่เห็น กับทำไมทำดี กลับได้ชั่ว ทำชั่วกลับได้ดี.

ที่ว่า *กรรมมีจริงหรือไม่* นั้น เมื่อทราบว่ากรรมคือการกระทำแล้ว ก็ไม่มีปัญหาอะไร ส่วนเรื่องกรรมในชาติก่อน ติดตามมาให้ผลในชาตินี้นั้น ก็มีตัวอย่างให้มองเห็นอยู่รอบตัวแล้ว ว่าแต่เราจะดูออกหรือไม่เท่านั้น เช่นคนทุกคนเกิดมาไม่เหมือนกันเลย บางคนเกิดมาพิการ บางคนก็ไม่พิการ บางคนงาม บางคนไม่งาม บางคนพอเกิดมาก็ตาย บางคนเกิดมาอายุยืนจนเบื่อ แม้แต่พี่น้องท้องเดียวกันยังต่างกัน ทั้ง ๆ ที่มาจากพิมพ์เดียวแท้ ๆ ถ้าจะว่าเป็นเพราะบิดามารดาก็ยิ่งเลอะใหญ่

เพราะพ่อแม่เป็นคู่พิมพ์ เด็กเกิดมาจากพิมพ์เดียวกันก็ต้องเหมือนกัน ดูรถหรือของอันผลิตออกมาในรุ่นเดียวกัน ซึ่งจะต้องเหมือนกันหรือคล้ายกันทั้งนั้น จะต่างกันก็ไม่มาก และธรรมดาพ่อแม่ก็ต้องการให้เด็กที่เกิดนั้นมีรูปร่างงาม ไม่พิการมีผิวขาวผิวดำตามแต่จะปรารถนา แต่เด็กที่เกิดมาหาได้เป็นไปตามที่ตนปรารถนาทั้งหมดไม่ และทุกคนก็ต้องการความเป็นคนไม่พิการ มีรูปร่างดี มีสติปัญญาเกิดในที่ดีด้วยกันทั้งนั้น แต่ไฉนกลับไปได้ร่างไม่งามเป็นต้น ข้อนี้เป็นเพราะอะไร ที่ปรากฏผลเช่นนี้ แสดงว่าต้องมีเหตุ เหตุนั้นก็คือกรรมแต่ปางก่อนนั่นเองจัดสรร เราทั้งหลายไม่ได้เพิ่งเริ่มเกิดในชาตินี้ ถ้าเราทุกคนเป็นคนใหม่ คนทั้งโลกก็ต้องเหมือนกัน จะต่างกันก็ไม่มาก เหมือนรถหรือสิ่งของดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า กรรมย่อมจัดสรรสัตว์ ให้ดีบ้าง ให้เลวบ้าง ตามการกระทำของตน คนทำนา ก็ได้ชื่อว่าชาวนา คนค้าขาย ก็ได้ชื่อว่าพ่อค้า จะไม่มีเหตุไม่ได้เพราะปรากฏผล ไม่ควรลืมว่า หลักที่ว่าผลปัจจุบันย่อมแสดงเหตุในอดีตนั้น เป็นที่รับรองกันอยู่แล้ว รถที่ดีหรือเลวนั้นใครก็รู้ได้ว่า เป็นเพราะเหตุ คือการสร้างทำดีหรือเลวผิดกันทั้ง ๆ ที่ได้แต่ใช้ ไม่เคยเห็นการสร้างทำ โบสถ์ของเรานี้ ยังคงเป็นอย่างนี้ไม่พังไม่ล้ม เราก็รู้ได้ว่าเป็นเพราะเหตุคือการก่อสร้างดี ทั้ง ๆ ที่เราก็เกิดมาไม่ทันเห็นเหตุคือการสร้าง เห็นแต่ผลของเหตุ ผลย่อมแสดงเหตุที่มองไม่เห็นอย่างนี้เมื่ออย่างนี้เรายอมรับในข้อเท็จจริง อย่างนั้นก็ต้องยอมรับ ถ้าจะว่าเป็นการบังเอิญ ก็ควรคิดว่าเรื่องบังเอิญนั้น ควรใช้ในเมื่อยังหาเหตุไม่ได้ ก็นี่มีเหตุคือกรรมอยู่แล้ว จึงควรงดใช้ และขอให้นึกเทียบด้วยว่า วันนี้ คือพรุ่งนี้ของเมื่อวานนี้ วานซืนนี้ก็คือเมื่อวานนี้ของเมื่อวานนี้ เรื่องที่เราทำในวันนี้จะเป็นเรื่องเก่าในพรุ่งนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตรความย่อว่า มนุษย์ที่เกิดมามีอายุสั้น เพราะแต่ก่อนนั้นชอบฆ่าพันธุ์ร้าย มีอายุยืนเพราะไม่ฆ่าและมีความกรุณา มีโรคมาก

เพราะแต่ก่อนมักเบียดเบียนทำร้ายเขา มีโรคน้อยเพราะไม่เบียดเบียนทำร้ายเขา มีรูปไม่งาม เพราะแต่ก่อนเป็นคนมักโกรธและผูกโกรธแสดงอาการโกรธให้ปรากฏ รูปงามเพราะไม่โกรธง่าย เมื่อโกรธก็ระงับเสียไม่ผูกโกรธ ดังนี้เป็นต้น.

ส่วนข้อว่า *กรรมติดตามไปได้อย่างไร มองไม่เห็น* นั้น ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า กรรมติดตามผู้ทำไปเหมือนเงาติดตามตน จะขับไล่อย่างไรก็ไม่หนีจะจับตัวก็ไม่ได้ ข้อนี้มีสิ่งเปรียบให้เห็นง่าย ๆ เช่นร่างกายของเรานี้ ชั่วระยะ ๕—๖ ปี ก็เปลี่ยนจากของเก่าเป็นของใหม่หมด แต่แผลเป็นของเราถ้าเป็นแผลเล็กน้อย ก็คงอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แล้วหมดไป แต่ที่เป็นมากนั้น คงอยู่ติดตัวไปจนตาย แผลเป็นก็ดุจกรรม หรือเช่น นาย ก. ฆ่านาย ข. เมื่อ ๕ ปีก่อน มาปีนี้ถูกเจ้าหน้าที่จับตัวไป โทษที่นาย ก. ทำไว้เมื่อ ๕ ปีก่อนได้ติดตามนาย ก. มาตลอด ๕ ปีจนถูกจับ โทษนั้นคือกรรมนั่นเอง ถ้าสมมติว่าเดือนหนึ่งเป็นหนึ่งชาติ ๕ ปีเป็น ๖๐ ชาติ กรรมตามไปทันเอาชาติที่ ๖๐ ถ้ายิ่งถือตามนักปราชญ์ชาวตะวันตกที่กล่าวไว้เมื่อเร็ว ๆ นี้ว่า คนเรานี้ตายไปทุก ๆ ๑๐ วินาทีแล้ว ยิ่งไปใหญ่ หรือเหมือนก้อนหินที่เราขว้างไป การที่ก้อนหินแล่นไปในอากาศนั้น เพราะแรงส่งจากการขว้าง แรงส่งติดตามไปกับก้อนหิน แต่เรามองไม่เห็นทั้ง ๆ ที่รู้ว่ามี ของที่มองไม่เห็นจะว่าไม่มีเสียทั้งหมดไม่ได้ ถ้าใครว่าไม่มีก็เท่ากับค้านตนเอง ท้ายทอยของเราแม้*มอง*ไม่เห็น แต่ก็รู้ว่ามี เสียงและรสก็เช่นเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้น พลังงานของปรมาณูเราก็รู้ว่ามีทั้ง ๆ ที่แม้ปรมาณูก็มองไม่เห็น.

ข้อว่า *ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วกลับได้ดี* นั้น ข้อนี้สำคัญมาก ทำให้คนบางคนกล่าวล่วงเกินพระพุทธองค์ ที่จริงที่ท่านว่า ทำดีได้ดี นั้นถูกแล้ว ถ้าเราทำดีเพื่อความดี ไม่ใช่ทำความดีเพื่อการค้า ครูสอนนักเรียนเพื่อให้รู้วิชาแล้วนำไปทำ

ประโยชน์ต่าง ๆ เท่านี้ก็เป็นการทำดีได้ดีอยู่ในตัวแล้ว เพียงเท่านี้เรียกว่าทำดีเพื่อความดี ถ้าหวังเลยไปว่า เพื่อให้เขาตอบแทนคุณเมื่อเขาไม่ทำ ตนก็เดือดร้อน เช่นนี้เรียกว่าทำความดีเพื่อการค้า เรื่องการตอบแทนเป็นเรื่องของเขา ไม่ใช่เรื่องของครู ถ้าทำดีเพื่อความดีแล้วจะไม่เดือดร้อน จะไม่พูดว่าทำดีได้ชั่ว แต่ผู้ทำความดีเพื่อการค้าแล้วจะเดือดร้อน จะพูดว่าทำดีได้ชั่ว นี้เป็นวิธีดูว่าเขาทำดีเพื่ออะไร อนึ่ง กรรมนั้นมีต่างกัน หนักบ้าง เบาบ้างให้ผลก็ผิดกัน ขว้างลูกหนังไปที่กำแพง ขว้างแรงผลกระท้อนก็แรง ขว้างค่อย ผลกระท้อนก็ค่อย ไม่ขว้างเลยผลกระท้อนก็ไม่มี นี้เป็นหลักธรรมดาที่สุดกรรมก็เหมือนกัน กรรมหนักย่อมให้ผลเรี่ยวแรงและนานกว่ากรรมเบา คนที่ทำชั่วกลับได้ดีนั้น เพราะกรรมดีแต่ปางก่อนของเขามีกำลังแรงกว่ากรรมชั่วที่ทำใหม่ในชาตินี้ และยังตามส่งผลอยู่ เขาจึงเป็นอย่างนั้น เขายังได้ดี เพราะกรรมดีเก่าของเขา ดังคนหาทรัพย์ได้มากตั้งแต่ในขั้นต้นและขั้นกลางของชีวิต ในขั้นปลาย แม้จะไม่ทำอะไร ถึงจะเล่นบ้างกินบ้างก็ยังมั่งมีอยู่ไม่ยากจน หรือดัง นาย ก. เดิมเป็นคนไม่ซื่อสัตย์ ต่อมากลับประพฤติตัวเป็นคนซื่อสัตย์ดี ในระยะแรก คนอื่นจะไม่เชื่อถือ จะคงนึกอยู่ว่า นาย ก. เป็นคนหลอกหลวงไม่ซื่อสัตย์เช่นเดิม ถ้า นาย ก. เกิดน้อยใจและพูดว่า ตนอุตส่าห์ทำดีแล้วกลับได้ชั่ว ดังนี้เราทั้งหลายก็พอรู้สึกได้ว่า นาย ก. พูดถูกไม่ถูกเช่นไร หรือดังคนพายเรือจ้ำอย่างแรง พอเรือแล่นไปอย่างเร็วแล้ว แม้จะกลับหันหลังพายจ้ำกลับอย่างแรงอีก เรือนั้นจะไม่ถอยหลังในทันที จะต้องแล่นไปตามเดิมก่อนด้วยกำลังแรงของการพายครั้งก่อน ทั้ง ๆ ที่พายกลับหลังอย่างแรงฉะนั้น และที่เราว่าเขาได้ดีนั้น ก็กล่าวเอาเองจากภายนอก ภายนอกดูเขาร่ำรวยเป็นสุขสบาย แต่ภายในอาจจะอยู่ในกองทุกข์ คนที่ทำชั่วนั้นอย่างน้อยตัวเองก็รู้ว่าตัวทำชั่ว และ

ความรู้สึกอย่างนี้ย่อมเป็นพิษต่อจิตใจของตนเอง สุขกายไม่สำคัญเท่าสุขใจ อย่างนี้จะเรียกว่าได้ดีอย่างไร ถ้าเขาถูกถามขึ้นว่ารวยเพราะอะไร ทั้ง ๆ ที่เขาก็รู้ว่ารวยเพราะความชั่วคือทุจริตกรรม แต่ก็บอกว่ารวยเพราะความดีคือสุจริตกรรม นาย ก. ชิงทรัพย์เขา และฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย แล้วหนีไปอยู่ต่างเมือง ทำตนเป็นคนดีอยู่ในศีลธรรม คนเมืองนั้นยกย่องนับถือว่าเป็นคนดีต่อมาถูกจับไปลงโทษ คนเมืองนั้นไม่รู้เรื่องความจริงก็กล่าวว่าคนทำดีกลับได้ชั่ว หรือนาย ก. ปกติเป็นคนดีแต่พอเมาสุราจัด ไปเที่ยวด่าว่าท้าทายนาย ข. หายเมาแล้วลืมไม่รู้เรื่อง เมื่อนาย ข. โกรธไม่พูดด้วย นาย ก. ก็นึกหาเหตุไม่ได้ว่าไฉนนาย ข. จึงโกรธตนตนก็ไม่ได้ทำอะไรไม่ดีต่อเขา ตรงกันข้าม มีแต่ทำดีต่อเขา เหตุผลเหล่านี้เป็นข้อแสดงในข้อว่าทำดีได้ชั่วจริงหรือไม่

กรรมให้ผลยุติธรรมเสมอ ทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว สุดแต่ว่าเร็วหรือช้าเท่านั้น พระพุทธพจน์นี้ไม่ผิดแน่ ว่าแต่เราเองเถิด นี่ว่าถึงกรรมชั่ว แม้กรรมดีก็เป็นเช่นเดียวกัน แต่มีนัยตรงกันข้าม ถ้ากรรมดีแรงมากก็ส่งให้ได้ดีมากคือความสุขอย่างสูง อย่างนี้เรียกว่ากรรมแรงสูงฝ่ายดี.

ถ้าจะเชื่ออะไรสักอย่าง ก็จงเชื่อเรื่องกรรม คือการกระทำและผลของการกระทำ ก็พอจะหาความสงบกายใจได้ตามควร ถ้าไม่เชื่อกรรมในชาติก่อน ก็คงไม่ปฏิเสธกรรมในชาตินี้ ที่รู้เห็นได้ง่าย ๆ ไปปล้นเขาก็ต้องถูกจับ หรือไม่ก็ต้องกลายภาวะจากคนเป็นเสือ รู้หนังสือก็เพราะเรียนถ้าไม่เรียนอยากรู้เท่าไรก็รู้ไม่ได้กรรมที่ตนทำไปนั้น ถึงแม้ว่าตนจะนึกว่าตนเองไม่ได้รับผล ผู้อื่นก็ได้รับผล ซึ่งเท่ากับตนได้รับผลเหมือนกัน ถึงแม้จะเป็นโดยอ้อมก็ตาม ทั้งนี้ ขอให้พิจารณาให้กว้างสักหน่อย ก็จะทราบได้ และเมื่อรู้ดังนี้แล้วก็อย่าได้นึกว่าเรื่องกรรมเป็นเรื่องใช้ไม่ได้

ทั้งหมดเลย "อันแตงโมนั้น เมื่อไม่เห็นประโยชน์ของเมล็ดก็จงอย่าได้ทิ้งเสียทั้งผลเลย จงเลือกเอาเนื้อไว้บ้าง" เรื่องกรรมเก่าใครจะเชื่อหรือไม่ก็ตาม แต่ก็มีประโยชน์อยู่คือทำให้บุคคลระวังไม่ทำความชั่วเต็มที่ และยังมีทำความดีเผื่อไว้บ้าง อย่างนี้ถึงจะจมก็ไม่ลึก ถ้าคนไม่เชื่อเสียเลย แล้วจะทำให้ผู้นั้นกอบโกยแก่งแย่งเพื่อความสุขส่วนตัวเท่านั้น โดยไม่คำนึงว่าจะไปทำลายประโยชน์ความสุขและชีวิตของใครบ้าง ถ้าเป็นอย่างนี้กันทุก ๆ คนแล้วโลกจะสงบสุขได้อย่างไร คนอย่างนี้จมก็จมทั้งตัวเลย เมื่อทราบดังนี้แล้ว ก็ควรละกรรมชั่วทำแต่กรรมดี.

กรรมดีขั้นแรกที่เข้าใจกันง่าย ๆ นั้น ก็คือเรื่องศีล โดยเฉพาะศีล ๕ ซึ่งพุทธบริษัทต่างเข้าใจกันดีแล้วว่า ทรงบัญญัติเพื่ออะไร แต่จะกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่าทรงบัญญัติเพื่อป้องกันการทำชั่วทางกาย วาจา เพราะเป็นการทำลายผู้อื่นตลอดจนตัวเองทางชีวิตร่างกาย ประโยชน์และจิตใจ พูดถึงศีล บางคนเห็นว่าเป็นเรื่องโบราณคร่ำครึจืดชืด ความจริงต้นเหตุของความดีคือศีล ต้นเหตุสำคัญของกฎหมายทุกประเภทก็เนื่องอยู่ในศีล ๕ นี้เอง ถ้าจะว่าศีลไม่ดี ก็ขอให้นึกตรงกันข้ามบ้างว่า ถ้าเช่นนั้น ไม่มีศีล คือฆ่ากัน ทำร้ายกัน โกงกัน ขโมยกัน ก็ต้องดี แล้วก็จะรู้เอง ถ้าทุกคนมีศีลไม่ต้องมากเพียง ๕ ข้อเท่านั้น คงทำให้คนอยู่ด้วยความสงบสุข ไม่มีสงคราม โลกคงเปลี่ยนรูปไปจากนี้มากมาย.

ข้อ ๑. อย่าฆ่า คน สัตว์ ตลอดจนทำร้าย ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะสัตว์ เพราะฆ่าคนมีโทษร้ายแรงเพียงไรก็ทราบกันอยู่แล้ว การฆ่าต้องประกอบด้วยเจตนาฆ่า ถ้าไม่มีเจตนา ไม่ชื่อว่าฆ่าโดยสมบูรณ์ ฆ่าสัตว์มีหลายสถาน แต่โดยหลักใหญ่มี ๓ คือ ฆ่าเพราะไม่ชอบ ฆ่าเพื่อสนุกเป็นกีฬา และฆ่าเป็นอาหาร.

ฆ่าเพราะไม่ชอบ นั้น คือ สัตว์มันรบกวนเรา เราจึงทำลายมัน ความจริงมันก็ไม่ได้ตั้งใจรบกวนเรา มันเที่ยวหาอาหารไปตามเรื่องของมัน แต่อาการนั้น มาขัดกับความต้องการของเรา เราจึงว่ามันรบกวน และเอาชีวิตมันเป็นเครื่อง

แลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่แพงที่สุด สัตว์ทุกชนิดไม่ว่าจะมีประโยชน์ต่อมนุษย์หรือไม่ ต่างก็มีสิทธิที่จะเกิดมาในโลก และมีกรรมสิทธิในชีวิตพอกับมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเราว่ามันไม่มีประโยชน์ เราเองก็อาจไม่มีประโยชน์อะไรแก่มันก็ได้ ถ้าจะว่าเมื่อไม่ให้ฆ่าสัตว์เช่นยุงแล้ว ก็เท่ากับส่งเสริมให้มียุงมากขึ้น ก็ตอบได้ว่าการที่เราฆ่ายุงเพื่อให้หมดนั้น เป็นการแก้ที่ผลจึงไม่รู้จักหมด ทั้ง ๆ ที่ฆ่ากันมานานนักแล้ว ถ้าแก้ที่เหตุแล้วต้องไม่มีมากอย่างนี้.

ส่วนฆ่าเพื่อสนุกเป็นกีฬา นั้น ถ้าเรานึกย้อนถึงตัวเราเองบ้างว่า หากใครเขามาเอาชีวิตเราเป็นเครื่องเล่น เราจะรู้สึกอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ต่างกลัวต่อการถูกทำร้าย กลัวต่อความตายด้วยกันทั้งนั้น การเอาชีวิตเข้ามาเป็นเครื่องเล่นนั้น เป็นการเห็นแก่ตัวอย่างยิ่ง ธรรมดาการเล่นกีฬาทั้งสองฝ่ายก็ต้องมีกำลังพอกัน เช่นฟุตบอลก็มีฝ่ายละ ๑๑ คนเท่ากัน มวยก็ต้องมีขนาดพอกัน ถ้าเอามวยขนาดผิดกันมาขึ้นเวทีก็ไม่เรียกว่ากีฬา เรียกว่าฆาตกรรมบนเวที สัตว์นั้นมีแต่อาวุธสั้นประจำตัวเพียง เขี้ยว เล็บ งา เขา เท่านั้น สถานที่อยู่ก็เปิดเผยไม่ระวังตัว แต่นักล่าสัตว์กีนกว่าตนเป็นนักกีฬานั้น มีอาวุธยาวกว่า มีอำนาจมากกว่า แอบซุ่มอยู่บนห้างเตรียมพร้อมอยู่เสมอ เมื่อได้เปรียบกว่ากันจนเทียบไม่ได้เช่นนี้ จะเรียกว่าเป็นกีฬาได้อย่างไร มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐมีจิตใจสูง แต่กลับเบียดเบียนสัตว์ผู้ต่ำกว่าและแพ้เปรียบตนทุกทาง อย่างนี้จะเรียกว่าเป็นสัตว์ประเสริฐได้อย่างไร เมื่อมันถูกยิงมันทนทุกข์ทรมานแสนสาหัสมองดูมนุษย์ผู้เข้ามาใกล้ด้วยสายตาหวาดระแวงตกใจกลัวยิ่งนัก แต่มนุษย์ผู้ยิงกลับยิ้มเข้าใกล้อย่างภาคภูมิใจในการล่าชีวิตเขา สัตว์ต้องพลัดพรากจากพวกพ้องคู่ครอง ลูกและชีวิตเพื่อความสนุก เพื่อเป็นกีฬาของคนดังนี้ ยิ่งกว่านั้นคนยังเอาอวัยวะบางส่วน เช่น ศีรษะเป็นต้น

มาประดับที่บ้าน เพื่อประกาศความเป็นนักล่าศีรษะและความโหดร้ายของตนอย่างภาคภูมิ ก็ฆ่านั้นเล่นอย่างอื่นได้ ไม่จำเป็นต้องใช้ชีวิตเขาเป็นกีฬา

ส่วนฆ่าเป็นอาหาร นั้น ถ้าจะมีผู้กล่าวว่า ร่างกายต้องการเนื้อสัตว์ ก็จะตอบได้ว่า สิ่งใดที่มีอยู่ในเนื้อสัตว์ซึ่งร่างกายต้องการ เช่น ไขมัน เกลือแร่ เป็นต้น สิ่งนั้นก็มีอยู่ในพืชผัก คนงดเนื้อสัตว์เสียใช้อาหารผักก็ไม่ตาย เช่นนักปฏิบัติธรรมบางท่านหรือพวกฤาษี ที่พระพุทธเจ้ายังคงให้พระฉันเนื้อสัตว์ได้ก็ไม่ใช่เพราะยกย่องการกินเนื้อสัตว์ เป็นเพราะเพื่อให้เหมาะแก่ภาวะของพระที่ต้องการเป็นคนเลี้ยงง่าย ชาวบ้านเขามีอาหารอย่างไรก็ฉันตามนั้น มิฉะนั้นจะเป็นการก่อความลำบากให้แก่ตนเองและชาวบ้านโดยไม่จำเป็น แต่พระองค์ก็ทรงห้ามไม่ให้ฉันเนื้อที่เขาฆ่ามาจำเพาะพระ ไม่ใช่เพื่อคนอื่นด้วย ซึ่งพระเองก็รู้เห็น หรือสงสัยว่าเขาฆ่ามาจำเพาะตน ถ้าไม่รู้ไม่สงสัย หรือเขาฆ่าเพื่อคนทั่วไปไม่เฉพาะพระก็ฉันได้ ถ้าจะว่าเนื้อสัตว์ทำให้คนฉลาด ก็ขอให้นึกถึงคนป่าซึ่งกินแต่เนื้อเป็นตัวอย่าง การพูดว่าสัตว์เกิดมาเพื่อเป็นอาหารของคน ก็เป็นการพูดเอาเองของผู้เห็นแก่ตัว สัตว์มันไม่รับรู้ด้วย ถ้าจะกลับพูดว่ามนุษย์เกิดมาเพื่อเป็นอาหารของเสือ ของยุง เราจะรู้สึกอย่างไร เพียงถูกยุงกินเลือดหน่อยเดียวก็ยังไม่ยอม ทางพระพุทธศาสนายกค่าชีวิตของคน และสัตว์เหมือนกันหมด โดยใครทำลายก็บาปทั้งนั้น ต่างกันแต่บาปมากหรือน้อย คนหรือสัตว์ต่างก็ต้องหาอาหารมาเลี้ยงท้องเหมือนกัน คนมีวิธีหาได้ดีกว่าสัตว์ อาหารก็มีมากชนิดกว่า มีโอกาสอิ่มท้องได้มากกว่า ส่วนสัตว์กินอาหารได้แต่บางอย่าง ได้กินอิ่มบ้างไม่อิ่มบ้าง พอหมดเวลาก็หมดโอกาสกินทั้ง ๆ ที่กำลังหากินหิวน่าสงสาร แทนที่เราจะให้อาหารมันเรากลับเอามันมาเป็นอาหารเสียเอง ชีวิตใคร ๆ ก็รัก ไม่ใช่รักแต่เรา ความตายใครก็กลัว ไม่ใช่กลัวแต่เรา พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อเปรียบเทียบดังนี้แล้ว ก็ไม่ควรฆ่าเขาทำร้ายเขา.

ข้อ ๒. อย่าลักอย่าโกง สิ่งที่ถูกลักถูกโกงมี ๒ คือ ของส่วนตัวและของส่วนรวม ลักหรือโกงของส่วนรวมมีโทษมาก เพราะมากเจ้าของ คนขโมยหรือโกงเขาเป็นคนเห็นแก่ตัวจัด เป็นนักฉวยโอกาสอย่างน่าละอาย คนอื่นเขาหาเลี้ยงชีพโดยสุจริตด้วยความเหน็ดเหนื่อยยาก พยายามสะสมทรัพย์เอาไว้ แต่ตนเองกลับไปทำลายสิทธิในทรัพย์สินของเขา เอามาเป็นของตน เป็นคนคิดสั้นรักตัวอย่างผิด ๆ มีมือมีสมองเหมือนเขา แต่กลับลักกินโกงกิน

ข้อ ๓. อย่าประพฤติผิดประเวณี ธรรมดาคู่ครองและธิดาของใคร ๆ ก็รักและหวง ถือว่าเป็นสมบัติล้ำค่าของตน ไม่ควรทำลายน้ำใจกันด้วยทำผิดประเวณี และอย่าคิดเข้าข้างตัว ผลของกรรมนี้พระพุทธองค์ตรัสว่าทำให้มีศัตรูมาก ทำให้ได้คู่ครองตลอดจนบุตรธิดาไม่ดี ทำให้ระแวงในคู่ครองและธิดา

ข้อ ๔. อย่าพูดปดหลอกลวง ธรรมดาคนทุกคนแม้แต่ตัวคนพูดปดเอง ย่อมต้องการความจริงด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้น ใฉนจึงพูดถึงเรื่องไม่จริงที่แม้แต่ตนเองก็ไม่ชอบให้คนอื่นฟังเล่า คนทุกคนถึงแม้ว่าจะไม่ถูกคนอื่นหลอกลวง ตนเองก็ถูกตนเองหลอกลวงอยู่ทุกขณะแล้ว ด้วยให้รักโกรธ กลัว โศก ดูว่า ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องเป็นทุกข์เพราะถูกปดหลอกลวงโดยตนเองจนหนักเพียบอยู่แล้ว ไม่พอที่เลยที่ผู้อื่นจะปดหลอกลวงซ้ำเติมเข้าให้อีก ควรเห็นอกเห็นใจกัน เราถูกหลอกลวงโดยตนเองและผู้อื่นมามากแล้ว ตั้งแต่เกิดจนตาย จนเผาก็ยังมีเผาหลอกเผาจริง คนมักปด มักหลอกลวงเป็นคนนิสัยเสีย เห็นคนอื่นไม่ซื่อตรงเหมือนตนไปหมด เป็นเหตุให้หวาดระแวง ใจเป็นอกุศล เป็นผู้ทำลายประโยชน์ตนและผู้อื่น คนพูดปดมักพูดมากกว่าทำ ฟัง ดู ธรรมชาติสร้างมือ ตา หู ไว้อย่างละสอง สร้างปากไว้หนึ่ง แสดงว่า ให้ฟัง ให้ดู ให้ทำ มากกว่าพูด คนมักปดมีความคดยิ่งกว่าระบบลำไส้เสียอีก ตอนแรกจะปดคนได้มาก ตอนหลังจะปดได้คนเดียวคือตนเอง

คนมักปดย่อมมีปากกับใจไม่ตรงกัน มักมีรับอยู่ที่ปาก แต่มีปฏิเสธอยู่ที่ใจ ในพระพุทธศาสนาไม่ปรากฏตัวอย่างเลยว่า คนมักปดได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน

ข้อ ๕. อย่าเสพสุราเมรัย ปกติมนุษย์ก็มีความเมาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เช่นเมาใน ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ในวัยว่าตนยังแข็งแรง ในชีวิต ในความไม่มีโรค และในที่อื่น ๆ อีก ถึงเมาขนาดนี้แล้วก็ดูไม่ผิดปรกติอะไรนัก เพราะคนส่วนมากก็เมาพอ ๆ กันเลยหาผู้เปรียบเทียบได้ยาก ต้องไปเปรียบเทียบกับผู้เมาน้อยหรือไม่เมาเลย เช่นพระอริยเจ้าจึงจะรู้สึกถึงความแตกต่างกัน แม้จะมีเมาในเป็นทุนเดิมอยู่ไม่น้อยแล้ว ก็ยังไม่พอ ยังแสวงหาเมานอกคือสุรามาเติมให้เมาเข้าไปอีกเลยกลายจากเมาเป็นบ้าเสียสติไปเลย เพราะสุราย่อมละลายสติได้เป็นอย่างดี ความจริงดื่มเพียงนิดหน่อยไม่เมา ก็ไม่น่ามีโทษอะไร แต่นักดื่มมักจะดื่มน้อยไม่ได้ เดิมก็ตั้งใจไว้ที่น้อย แล้วก็มากจนได้ เมาแล้วก็ยังว่าไม่เมา เพราะมากมาจากน้อยหรือน้อยนำไปให้ถึงมากเช่นนี้ พระพุทธองค์จึงทรงห้ามดื่มเสียเลย น้อยก็ไม่ได้เว้นไว้แต่ในบางกรณี เช่น เจืออยู่ในแกงเพื่อชูรส ดื่มสุรามากหรือจนเมามีโทษมาก ทำลายทั้งตนเองและผู้อื่น ทำให้เสียทรัพย์เสียเกียรติ เป็นต้น ทำให้ล่วงศีลอีก ๔ ข้อได้ เมาแล้วนอนก็เป็นการทำลายร่างกายตนเอง ชื่อว่าไม่รักตัว ร่างกายนี้เมื่ออยู่ในอก พ่อ แม่ ท่านถนอมดุจวัตถุล้นค่าไม่ยอมให้ภัยอันตรายใด ๆ มากล้ำกลาย แต่ที่ตนเองกลับทำลายเสีย *เวลานี้ชาวโลกเขารู้แล้วว่า พระพุทธศาสนาในเมืองไทยเป็นดีกว่าที่อื่น แต่พอเขาเข้ามาเพื่อสืบศาสนา เขาก็ต้องผิดหวังกลับไปสืบยังเมืองอื่น ซึ่งเขาก็รู้ว่าสู้เมืองไทยไม่ได้ ด้วยความเสียดาย เพราะเขามารู้ว่าพระพุทธศาสนาในเมืองไทยนั้นมีขอบเขตอยู่แค่ในกำแพงวัด นอกกำแพงวัดออกไปก็เป็นร้านเหล้า เพียงแต่จำนวนร้านเหล้าเท่านั้น* ก็บอกให้เขารู้อะไร ๆ ได้แล้ว

การดื่มสุรานั้น แบ่งเป็นส่วนใหญ่ๆ ได้สี่ประเภท คือ ดื่มเพื่อสมาคม ดื่มเพื่อระงับตนเอง เช่นดื่มเพื่อระงับความเสียใจ เป็นต้น ดื่มโดยเนื่องมาจากโรคประสาทอ่อนเช่นดื่มเพื่อระงับความตื่นเต้นประหม่า หรือเพื่อกระตุ้นความกล้า เป็นต้น และดื่มเพราะติด โดยตรง อันเป็นการดื่ม ที่ถือว่าเป็นการทำลาย และลงโทษ ตนเอง อย่าง แรง สองพวกแรก ดื่มเพราะป้องกันตนเองจากสิ่งภายนอก สองพวกหลังดื่มเพราะมีสภาพจิตผิดปกติอันเป็นเรื่องภายใน รวมความว่าการติดสุรานั้น ส่วนใหญ่เดิมมิใช่เป็นโรคทางกายแต่เป็นการพ่ายแพ้ทางจิตมากกว่า

ในเวลานี้ เท่าที่ได้มีผู้สำรวจดูแล้วในโลก ปรากฏว่า โรคจิตอันเกิดจากการแพ้พิษ กำลังทวีจำนวนคนไข้ยิ่งขึ้นทุกที พิษนั้นมีสามชนิด และชนิดที่เป็นกันมากนั้นคือ พิษสุรา ทั้งนี้เพราะคนเราชอบรีอ่านหาพิษชนิดนี้มาใส่ตนเอง

สุราเป็นของเกินต้องการของร่างกาย ดังจะเห็นได้จากอาการผิดปกติของร่างกาย อันแสดงให้รู้ถึงการตอบโต้ของร่างกายอันมีต่อสุรา ในขณะที่คนดื่มสุราเข้าไป และสุขภาพ ประสาท สติ ย่อมละลายได้ดีเพราะของเกินต้องการชนิดนี้ ถึงอย่างนั้น คนเราก็ยังชอบหาของเกินต้องการของร่างกายอย่างนี้มาให้ร่างกายเสมอ

ตามธรรมดาพ่อกับลูก ผู้ใหญ่กับผู้น้อย ย่อมมีความเคารพยำเกรง เชื่อฟังกัน แต่สุราสามารถทำให้พ่อกลายเป็นเพื่อนกับลูก ผู้ใหญ่กลายเป็นผู้น้อยได้ หรือต่ำยิ่งกว่านั้น สุราก็สามารถบันดาลให้เป็นไปได้ สุราสามารถก่อให้เกิดสิ่งที่ผิดปกติในทางเสื่อมทรามที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ ให้เป็นไปได้เสมอ

มีบางคนกล่าวว่า ที่คนยังดื่มสุราอยู่ เพราะยังมีโรงผลิตสุราของรัฐบาลอยู่ บางคนก็ว่า ถึงไม่มีโรงผลิตสุราของรัฐบาล คนก็ยังดื่มสุราอยู่นั่นเอง เพราะปรากฏยังมีสุราประชาบาล คือที่ประชาชนต้มกลั่นเอง เสนอขายอยู่อีกมากมาย

อย่างไรก็ตาม เรื่องดื่มหรือไม่ดื่มนั้น เป็นเรื่องของตนเอง คนอื่นเป็นแต่ส่วนประกอบ ตนดื่มเองก็เมาเอง ไม่ดื่มก็ไม่เมา คนอื่นเขาหาเมาหรือไม่เมากับตนไม่ และควรจะคิดต่อไปอีกหน่อยหนึ่งว่า ถ้าทางบ้านเมืองเลิกผลิตสุราราษฎรจะเลิกดื่มหรือไม่หรือถ้าราษฎรเลิกดื่มสุราให้หมด การผลิตสุราจะยังคงมีอยู่ได้หรือไม่ แล้วก็จะรู้เองว่า การดื่มหรือไม่ดื่มนั้น ความสำคัญอยู่ที่ตนคนดื่มเอง ดังนั้นผู้ที่ควรปรับปรุงแก้ไข และ ควรวิพากย์วิจารณ์นั้นก็คือตัวคนที่ดื่มนั่นเอง

วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับสุราที่จะไม่ดื่มนั้น จัดเป็นหลักใหญ่ ๆ ๓ คือ ๑. อย่าดู ๒. ถ้าต้องดูก็อย่าดื่ม ๓. ถ้าจำเป็นต้องดื่ม ก็จงมีสติระวังอย่าให้เมา

เฉพาะผู้ที่ติดสุราแล้วนั้น ก. ควรสำรวจข้อบกพร่องของตนเอง ข. ตั้งปัญหาถามตัวเองว่า ๑. ตัวติดเหล้าหรือเปล่า ๒. ทำไมจึงติด มีความจำเป็นที่แท้จริงอะไรหรือ ค. ควรพิจารณาดูคนอื่นที่เมามายว่ามีอาการน่าสังเวชเพียงไร แล้วนำมาเปรียบกับตน ง. พิจารณาถึงส่วนได้ส่วนเสีย

เมื่อปฏิบัติศีล ๕ นี้ได้ ก็ได้ชื่อว่าทำกุศลกรรม ขั้นแรกแล้ว กรรมที่แรงที่สุดเรียกอนันตริยกรรมที่เป็นฝ่ายชั่วได้แก่ฆ่าพ่อแม่เป็นต้นกรรมฝ่ายหนึ่งไม่ถึงอนันตริย-กรรม เมื่อทำมาก ๆ หรือหนัก ๆ รุนแรงกว่าอีกฝ่ายหนึ่งแล้วก็ให้ผลก่อนกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เหมือนหาบของ ๒ ข้าง ถ้าจะให้อีกข้างหนึ่งหนักกว่า ก็ต้องเอาอะไรมาเติมให้หนักกว่า ดังนั้นจึงควรทำกรรมดีให้มาก เพราะเรามีของชั่วเป็นทุนสำรองอยู่เท่าไรเราก็ไม่ทราบ การทำความดีนี้อย่างน้อยก็ให้ความอุ่นใจแก่ผู้ทำ ดังพระสุคตได้ตรัสไว้ในกาลามสูตร ความย่อว่า ถ้าชาติหน้ามี ผลของกรรมดีชั่วมี เมื่อตายไปแล้ว เราผู้ทำกรรมดีย่อมไปสู่สุคติ นี่เป็นความอุ่นใจข้อที่หนึ่ง ข้อที่สองว่า ถ้าชาติหน้าไม่มี ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มีเราก็จักไม่มีเวรภัยกับใคร มีความสุขในชาตินี้ ข้อสามว่าผู้ใดทำบาป บาปชื่อว่าเป็นอันทำไซร้เราไม่ได้ทำบาป ไหนเลย

ทุกข์จะมีแก่เรา เป็นต้น ตกลงดีทั้งนั้น ได้ทั้งผู้ที่เชื่อและผู้ที่ไม่เชื่อเรื่องตายแล้วเกิดและเรื่องกรรม ตามที่นักชีววิทยาได้สำรวจแล้ว ปรากฏว่ามีสัตว์อยู่ในโลกนี้ประมาณเจ็ดหมื่นชนิด ที่ยังไม่ได้สำรวจอีกต่างหาก และในจำนวนที่สำรวจแล้วแต่ละชนิดก็มีจำนวนมากมาย เช่น ยุง เป็นต้น เฉพาะแมลงเท่านั้นก็ต้องสองแสนกว่าชนิด และมนุษย์เราก็เป็นเพียงหนึ่งในเจ็ดหมื่นเท่านั้น การที่เราได้ผลคือเกิดเป็นมนุษย์ ไม่พลาดไปเกิดในร่างสัตว์นั้น ต้องมีเหตุ ไม่ใช่เป็นเอง เราไม่ดีคงไม่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์เราดีมาแล้ว ดังนั้นจึงควรทำความเป็นมนุษย์ของเราให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ในการทำดี ให้เป็นอนุสรณ์แห่งความดีแก่คนรุ่นต่อไป

การที่ทราบเรื่องกรรมนี้ ทำให้มีสำรวจข้อบกพร่องของตัวเองมากกว่าของคนอื่น นับว่าได้วิธีแก้ปัญหาชีวิตอีกวิธีหนึ่ง เป็นทางออกของใจที่เป็นทุกข์ คนมีทุกข์ก็เหมือนคนอยู่ในห้องอันเต็มไปด้วยควัน ประตูออกก็มีอยู่แล้วก็ควรเปิดออกไป ถึงแม้ไม่แน่ใจว่าจะออกไปสู่อะไรก็ตาม แต่ก็ยังดีกว่าจะทนทุกข์ให้ควันรมอยู่ในห้องด้วยมัวหารายละเอียดกับประตูออก ออกไปแล้วก็รู้เอง อนึ่ง ธรรมดาคนเราเมื่อมีเรื่องไม่สบอารมณ์ มักจะไม่ยอมโทษตัวเอง มักจะหาที่โทษ โดยโทษคนนั้นบ้าง คนนี้บ้าง โทษคนไม่ได้ โทษผีโทษต้นไม้ก็เอา แม้แต่กระโถนก็ถูกโทษ รวมความว่าขอให้ได้โทษให้มีโทษให้พ้นจากตัวเองก็แล้วกัน การโทษผู้อื่นสิ่งอื่นเช่นนี้เป็นเหตุให้เกิดโกรธเคือง เกิดความกลัว เกิดความขุ่นข้องใจ ชวนให้ทำลายสิ่งของ และเกิดโต้เถียงวิวาท เป็นการเพิ่มกรรมชั่วเข้าให้อีก แต่ถ้ามาโทษกรรมของตนเองแล้วเรื่องก็จะสงบ จะไปโกรธ วิวาท หรือทุบตีกรรมก็ไม่ได้ ตนเองก็เบาใจที่ได้โทษผู้อื่นสมใจ และจะได้ผลสะท้อนคือ ตัวของตัวเองจะบอกตัวเองให้ทำแต่ความดี นี้เป็นการอาศัยเรื่องกรรมเป็นทางออกของใจอีกทางหนึ่ง

พระพุทธเจ้าตรัสว่าเราทำดีก็ตาม ทำชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลกรรมอันนั้น กรรมเก่าเป็นของแก้ไม่ได้เพราะแล้วไปแล้ว แต่สำหรับกรรมที่จะทำใหม่จงละที่เป็นฝ่ายชั่วเสีย ทำแต่ฝ่ายดีและจงทำเพื่อความดีเถิดกิเลสนั้นเมื่อคนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็หมดเรื่องส่วนเรื่องกรรมนั้นถึงสิ้นกิเลสเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ยังไม่ปรินิพพาน ก็ยังต้องเสวยผลของกรรมต่อปรินิพพานแล้วจึงจบเรื่องกรรม เรื่องกรรมเป็นเรื่องยืดเยื้อเช่นนี้ทุกคนตามธรรมดาก็มีกรรมดีบ้างชั่วบ้างและต้องได้รับผลของกรรมนั้น ๆ ประจำตัวอยู่ทั่วกันแล้ว ขอเราท่านจงอย่าได้เพิ่มกรรมทำทุกข์ให้แก่ผู้อื่นอีกเลย และจงทำความดีเพื่อความดีเถิด

"มองโลกด้านดีมีผล
เห็นคนอื่นดีมีค่า
ปลุกใจให้เกิดศรัทธา
ตั้งหน้าทำดีมีคุณ
มองโลกด้านร้ายกลายกลับ
ใจรับแต่เรื่องเคืองขุ่น
เหนื่อยหน่ายเริดร้างทางบุญ
ชีพวุ่นวายแท้แน่นอน"

กรรมการกถา

สำนวน

พระมหาบุญเลิศ สุทฺธจารี ป. ๗ วัดมหาธาตุ

จังหวัดพระนคร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกนฺติ.

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนาในกรรมการกถา พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติส่วนธรรมมัสสวนมัย แก่ผู้สนใจใคร่ต่อการสดับธรรม เพื่อน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติ สำหรับกำจัดสิ่งอันอาจก่อทุกข์ภัยให้แก่ตน เพราะเมื่อทุกคนปฏิบัติธรรมจนชินเป็นนิสัย ที่เรียกว่าเป็นปกติของใจได้แล้ว ก็จะคลาดแคล้วจากทุกข์มีสุขเป็นกำไรถ่ายเดียว คือได้รับความสุขอันเกี่ยวด้วยธรรมเป็นผลทำตนให้สดชื่น ด้วยว่าคนเราจะปรารถนาสิ่งอื่นสักเท่าไร ๆ ก็คงไม่ยิ่งไปกว่าความสุข เพราะความสุขเป็นความสบาย ยิ่งมีสุขมากเท่าไรก็ยิ่งเป็นความสบายมากเท่านั้น ส่วนสิ่งที่ตรงกันข้ามคือความทุกข์ไม่มีใครปรารถนา เพราะทุกข์แปลว่าสิ่งที่ทนได้ยากหรือยากที่จะทนได้ ยิ่งทนได้เท่าไรก็ยิ่งเป็นความยากลำบากใจเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ทุกคนที่เกิดมาจึงพากันหวาดหวั่น และพากันแสวงหาแต่ความสุขพยายามต่อสู้กับความทุกข์จนสุดความสามารถ เพราะทุกข์เป็นภัยอันร้ายกาจของ

ประชาชน ดังนิพนธ์พุทธภาษิตว่า "ทุกฺขมสฺส มหพฺภยํ" ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของชาวโลก ดังนี้

อันที่จริง ทุกข์กับสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องประสบอยู่ประจำ วันหนึ่ง ๆ ไม่สามารถจะคำนวณให้ถี่ถ้วนได้ว่าได้ประสบกันไปกี่ครั้งกี่หน ถ้าไม่ทุกข์จนเหลือทนหรือไม่สุขจนออกหน้าออกตา ก็มักจะพากันเพิกเฉยด้วยความเคยชินเห็นเป็นธรรมดา แต่ได้ประสบทุกข์ใหญ่จนไม่สามารถที่จะทนทานได้ ก็เศร้าใจ ทั้งไม่อยากประสบอีกต่อไป ถ้าได้ประสบสุขอย่างรายรื่นชื่นใจเข้าสักครั้ง ก็มีความหวังตั้งใจอยากประสบเช่นนั้นอีก แต่โดยมากมักจะหลีกทุกข์ไม่ค่อยพ้น และมักไม่ได้ประสบผลแห่งความสุขสมหวังดังที่คิดไว้ เหตุที่จะทำให้ไม่สมหวังนั้นมีอยู่มากหลาย เป็นต้นว่าได้ก่อกรรมทำเหตุอันชั่วร้ายไว้ในเบื้องต้น เหตุที่ทำนั้นจึงส่งผลมาให้เป็นตัวทุกข์ คอยตัดรอนทอนสุขให้พินาศไป ก่อเหตุไว้อย่างไรก็ต้องได้รับผลอย่างนั้นอันเป็นกฎธรรมดา เหตุดังที่ว่านี้มีทั้งเหตุภายในและเหตุภายนอกที่ห้อมล้อมประชาชน เช่นการขวนขวายในการเลี้ยงชีพเพราะถูกความทุกข์บีบคั้นขัดสนจนยาก ซึ่งเป็นผลให้เกิดความลำบากกายลำบากใจ และเหตุชั่วร้ายเพราะการทะเลาะวิวาทชิงกันและกันก็ดี การข่มขี่แย่งชิงทรัพย์สมบัติตัดประโยชน์ของกันก็ดี และยังมีเหตุซึ่งเกิดขึ้นโดยทำนองนี้อีกเป็นอันมาก ล้วนแต่เป็นมูลรากที่จะให้เกิดทุกข์ภัยได้ทั้งนั้น แต่เหตุเหล่านี้ยังไม่สำคัญ เพราะเกิดจากเหตุที่แวดล้อมกายเพียงภายนอกในหมู่ชน ส่วนเหตุตัวต้นที่เป็นเหตุอันสำคัญซึ่งนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น ล้วนแต่เป็นตัวการคอยบันดาลผลให้เกิดเหตุในภายนอกต่อไป เหตุชั่วร้ายภายในดังว่านี้ ได้แก่ตัวกิเลส คือ โลภะ อยากได้ โทสะ ขัดเคือง และโมหะ หลงงมงาย เมื่อเหตุชั่วร้ายเหล่านี้เกิดมีขึ้นเมื่อใด ก็ทำให้กายวาจาใจทำ พูดคิดผิดวิสัย ซึ่งเป็นปัจจัยพาให้เหตุภายนอกเกิดตาม ต่อแต่นั้นก็ก่อกวนความสงบสุขทำตัวทุกข์ให้เกิดในทันที การที่

บุคคลจะหลุดพ้นได้จากทุกข์ภัยเหล่านี้ ก็จำต้องตัดมูลกรณ์ที่เป็นรากฐานคือกิเลสภายในนั้นเสียก่อน เปรียบเหมือนการจะขุดถอนรากเง่าของต้นไม้ เมื่อขุดถอนรากใหญ่ได้โดยเด็ดขาด รากอื่น ๆ ก็ไม่สามารถจะเกิดเป็นขึ้นได้ต่อไป แต่โดยธรรมดาวิสัยของชาวโลกโดยส่วนมากยังไม่รู้จักเหตุแห่งทุกข์ภัยเหล่านี้ดี จึงได้รับทุกข์เป็นนี้ เพราะความเขลาเข้าใจว่าดี หรือบางทีได้ยินอยู่กับหูรู้อยู่กับใจว่าไม่ดีก็หาคิดที่จะเลิกละไม่ ยังขืนทำอยู่ร่ำไป แต่ถึงแม้บุคคลจะได้ก่อกรรมทำเหตุชนิดใดได้ก็ตามที อันกฎธรรมดาที่หนีไม่พ้นก็จะผลิตผลตามชนิดของเหตุนั้นให้ ถึงแม้จะไม่อยากก็ได้ ด้วยพยายามหนีไปให้ไกลแสนไกลก็ต้องได้รับ ตลอดจนชีวิตแตกดับทำลายไปก็หนีไม่พ้น ต้องติดตามไปสนองผลให้จนได้ในที่ทุกสถาน ได้โอกาสเมื่อใดก็ตรงเข้าทำการเมื่อนั้น เหมือนบุคคลหว่านพืชพันธุ์ชนิดใดไว้ ครั้นถึงสมัยอันสมควร ก็ประมวลผลชนิดนั้นให้เกิดในทันที สมดังบาลีพุทธภาษิตในสคาถวรรคสังยุตตนิกาย ที่ได้ยกไว้เป็นนิกเขปบทเบื้องต้นนั้นว่า

"ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ"

แปลความว่า "บุคคลหว่านพืชเช่นใดไว้ ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว" ดังนี้

พระพุทธภาษิตข้อนี้ แสดงถึงเหตุที่บุคคลกระทำซึ่งได้นามว่ากรรม อันเป็นตัวการนำผลมาให้ตามชนิดและประเภทของเหตุที่ทำไว้ คือดีบ้างชั่วบ้างเป็นไปต่าง ๆ กัน และกรรมนี้ก็มิได้เกิดมีในพาหิรสถาน คงเกิดมีเป็นขึ้นที่สังขารร่างกายของสัตว์บุคคล เพราะสังขารนั้นท่านกล่าวว่าเป็นที่เพาะผลของพืชคือกรรม อันเปรียบความเหมือนกับพื้นที่มีนาและสวนเป็นต้น ซึ่งสำหรับเพาะพืชผลข้าวกล้าและ

พันธุ์ผลาหารทั้งหลาย แต่กรรมนั้นบว่าเป็นพืชภายใน เกิดขึ้นทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันไป ถ้าไม่มีสังขารร่างกาย ความดีและความชั่วร้ายก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้นสังขารร่างกายจึงเต็มไปด้วยบุญและบาป นับจำเดิมตั้งแต่เกิดมาจนกว่าชีวิตจะแตกดับ หรือจะเรียกว่าเป็นคลังใหญ่สำหรับเก็บบุญและบาปไว้ ดังนี้ก็ไม่ผิด แต่มีข้อที่น่าคิดอยู่ว่า ความดีความชั่วเป็นของเฉพาะตัว ใครทำใครได้ จะแบ่งปันกันอย่างไร หรือจะยกให้เป็นสมบัติของกันและกันไม่ได้ ใครทำไว้มากน้อยพอเหมาะพอดีเพียงไหน ก็เป็นสมบัติและวิบัติของผู้ที่ทำไว้มากเท่านั้น ส่วนข้อที่ต่างกันก็มีอยู่เพียงว่า กรรมดีมีผลเป็นสุข กรรมชั่วมีผลเป็นทุกข์ ซึ่งนับว่าเป็นผลที่ตรงกันข้าม อันกรรมดีและกรรมชั่วที่บุคคลกระทำนั้น ถ้าจะพรรณนาให้ละเอียดแล้วก็ไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ แต่เมื่อจะกล่าวโดยลักษณะส่วนใหญ่พึงสังเกตรู้ได้ที่การกระทำ ถ้าทำกรรมใดทางกายไม่เป็นการประทุษร้ายเขา หรือไม่เบียดเบียนเขาให้เสียทรัพย์ หรือไม่ทำให้เขาย่อยยับจากประโยชน์ที่ปรารถนา ซึ่งจัดว่าศีลธรรม อย่างนี้เรียกว่ากรรมดี มีผลเป็นสุขไม่ก่อทุกข์ขึ้นเป็นภัย ถ้าประพฤติเสียหายโดยนัยดังกล่าวมา ก็เรียกว่ากรรมชั่ว มีผลพาตัวให้เดือดร้อนเป็นเบื้องหน้า สำหรับทางวาจา ถ้าไม่เป็นคำสามหาว ไม่ข่มเขาด้วยคำหยาบคายไม่เสียดสีใครต่อใครให้เกิดความแตกร้าว และไม่ใช่คำกล่าวตลบแตลงจนเชื่อไม่ได้ อย่างนี้ก็เรียกว่ากรรมดี มีผลเป็นสุขไม่ก่อทุกข์ขึ้นเป็นภัย กล่าววาจาผิดดังนี้ไซร้ ก็เรียกว่ากรรมชั่ว มีผลพาตัวให้เดือดร้อนเป็นเบื้องหน้า ทางใจถ้าไม่มีกิเลสเข้าครอบงำ ซึ่งจะชักนำให้เห็นผิดเป็นชอบ ชักนำในทางแห่งความโลภ และชักนำในทางแห่งความโกรธ และชักนำในทางแห่งความหลง มีแต่ความคิดกำจัดละเลิกเพิกถอนกิเลสอย่างเดียวเท่านั้น อย่างนี้ก็เรียกว่ากรรมดี มีผลเป็นสุขไม่ก่อ

ทุกข์ขึ้นเป็นภัย ถ้าเป็นไปผิดโดยทำนองนี้ ก็เรียกว่ากรรมชั่ว มีผลพาตัวให้เดือดร้อนเป็นเบื้องหน้า

แต่ลักษณะของกรรมดังกล่าวมา ใคร ๆ ก็รู้ว่าดีว่าชั่วโดยประจักษ์อยู่แล้วด้วยกัน ถึงกระนั้นโลกก็ยังไม่ไร้คนทำความชั่ว ทั้งนี้ก็เพราะมีกิเลสเป็นตัวการซึ่งประจำสันดานสามัญชนโดยทั่วไป เพราะกิเลสนี้เท่านั้นเมื่อครอบงำจิตใจได้ก็ยั่นดาลให้คิดเห็นว่าเป็นดีเป็นชอบไปหมด เช่นเกิดความโกรธขึ้นมาก็ยั่นดาลให้คิดเห็นว่า ถ้าจับอาวุธประทุษร้ายเขาได้นั่นแหละเป็นดี หรือไม่มีโอกาสจะทำอย่างนั้น มันก็ยังบันดาลให้คิดเห็นว่าด่าเขาเสียให้สมแค้นได้นั่นแหละเป็นดี เมื่อบุคคลกระทำตามอย่างนี้ ก็จัดว่าเป็นการทำชั่ว ฉะนั้นกิเลสจึงนับว่าเป็นตัวการที่สำคัญ อันทำโลกให้ไม่ว่างเว้นจากคนทำชั่ว ทำให้โลกเกลือกกลั้วไปด้วยกองทุกข์ทรมาน ดังนั้นสมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า "ปาปานิ กมฺมานิ กโรนฺติ โมหา" ชาวโลกเป็นส่วนมากทำกรรมชั่วเพราะโมหะ ดังนี้ เมื่อจะชี้ลักษณะของตัวโมหะโดยเฉพาะแล้ว ก็ได้แก่ความหลงหรือเขลา ถือเอาใจความว่าหลงไม่รู้จริง คือหลงไปทุกสิ่งทุกอย่างจนกระทั่งความมีดีรู้ไม่ได้ จึงเป็นเหตุให้คนทำชั่วไว้ เพราะหลงเข้าใจว่าดี โมหะนี้เมื่อเกิดมีขึ้นในจิตใจเมื่อใด ความนึกคิดอะไร ๆ ในเวลานั้น ย่อมจะแปรผันกลายเป็นผิดและการกระทำทุกอย่างตามความคิดก็ย่อมผิดไป ตามแต่นั้นก็ยังความเสียหายให้เกิดขึ้นแก่ตน อย่างสูงถึงกับเป็นความฉิบหายชนิดอื่นใดไม่ได้ แม้ความเสียหายที่คนอื่นทำให้สักเท่าไร ๆ ก็คงไม่ร้ายแรงไปกว่าจิตที่ผิดอย่างนี้ ฉะนั้นจึงมีบาลีในธรรมบท ขุททกนิกาย ตรัสไว้ว่า

"ทิโส ทิสํ ยนฺตํ กยิรา เวรี วา ปน เวรินํ
มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กเร"

แปลความว่า "โจรกับโจรหรือไพรีกับไพรี พึงทำโทษอันน่ากลัวสิ่งใดให้แก่กันก็ตาม แต่จิตที่ตั้งไว้ผิดยิ่งทำความเสียหายให้มากกว่านั้น" ดังนี้ นักปราชญ์แสดงความให้เห็นชัดว่า จิตที่ตั้งต้นผิด เป็นต้นคิดเป็นเหตุให้ทำกรรม จิตเป็นผู้นำให้ดีหรือชั่วได้ทุกอย่าง อันที่จริง ลำพังจิตอย่างเดียวเท่านั้นยังไม่ดีไม่ชั่ว มีปกติไม่ขุ่นมัวใสสะอาด แต่เพราะถูกอำนาจของเจตสิกธรรมซึ่งดีบ้างชั่วบ้างเข้าเกลือกกลั้ว จึงกลายเป็นจิตดีจิตชั่วไป และจิตนี้เป็นธรรมชาติผันแปรได้ง่ายทั้งดิ้นรนกระวนกระวาย ในเมื่อถูกพรากจากอารมณ์ที่น่าปรารถนาทั้งรักษายากห้ามได้ยาก มักตกไปในอารมณ์ตามที่ปรารถนารักใคร่ เมื่อบุคคลไม่รักษาอบรมในทางดี ย่อมจะมีทางเสียหายได้ง่าย ยิ่งถูกโมหะครอบงำก็ยิ่งจะซ้ำร้ายใหญ่ เพราะจะชักจูงการกระทำและถ้อยคำที่พูดให้เสียไปมีประการต่าง ๆ ดังกล่าวมา ฉะนั้นจิตที่อยู่ในอำนาจของโมหะตัวกิเลส จึงเป็นเหตุทำให้ได้รับผลที่ไม่น่าปรารถนา ดังพรรณนามาฉะนี้

เมื่อสาธุชนผู้หวังความสวัสดีแก่ตน ต้องการผลคือความสุขโดยทำดีพูดดีและคิดดีเป็นเบื้องหน้า จึงควรทำใจให้กล้าอบรมให้เกิดปัญญา พยายามหาวิธีกำจัดโมหะให้เสื่อมคลายด้วยอุบายวิธีที่ชอบ หมั่นปลุกปลอบจิตให้ร่าเริงอาจหาญ จนเป็นจิตที่นุ่มนวลควรแก่การงานทุกชนิด ต่อแต่นั้นกิจที่ประกอบก็ถูกระบอบเป็นระเบียบที่ดี สิ่งที่ชั่วร้ายอันไม่น่ามีน่าเป็นก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ก็อุบายที่จะฝึกจิตใจนั้นมีอยู่หลายประการ เป็นต้นว่าเจริญพระกัมมัฏฐานทำจิตให้สงบระงับ บังคับให้อยู่ในแนวแห่งวิถีแต่โดยเฉพาะจิตที่มีโมหะเช่นนั้น ก็ต้องใช้วิธีหยุดยั้งจิตด้วยสตินึกได้เสมอในการงานนั้น ๆ ทั้งมีสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่เป็นนิจ และปลูกปัญญาให้เกิดขึ้นในจิตคู่กันไปกับสติด้วย จึงจะอำนวยประโยชน์โสตถิผลให้เต็มที่ ลำพังสติมีหน้าที่แต่ในการนึก บุคคลจะนึกให้ถูกทางได้ก็ต้องอาศัยปัญญาเข้าประกอบ เพราะปัญญาแปลว่า

ความรู้หรือรู้ทั่ว คือรู้ทั้งทางชั่วและทางดีคู่กันไป เมื่อพิจารณาเห็นว่าการงานใดผิดก็จะได้ละเว้น เมื่อเห็นว่าดีว่าชอบก็จะได้ประกอบเสริมส่งให้คงดำเนินต่อไป คอยคัดแปลงแก้ไขให้อยู่ในระดับดีเสมอ ผู้ที่พลั้งเผลอทำพูดคิดผิดพลาดปล่อยโอกาสให้โมหะเข้าครอบงำได้ ก็เพราะขาดสติเหนี่ยวรั้งใจ ไม่มีปัญญาพิจารณาให้รู้ดีรู้ชั่วได้ ฉะนั้นสติกับปัญญาจึงนับว่าเป็นธรรมสำหรับยับยั้งชั่งใจ คือก่อนทำสิ่งใดก็ใช้สติหยุดยั้งไว้ แล้วชั่งดูด้วยตราชูคือใจอันประกอบด้วยปัญญา จนเห็นแน่แล้วว่าไม่มีโทษจึงกระทำลงไป และมีหิริความละอาย โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปอกุศล มีความระมัดระวังตน เพราะกลัวต่อทุกข์ภัยอันอาจเกิดมีได้ในกาลข้างหน้าประพฤติตนให้สมดังพุทธภาษิตในจตุกกนิบาตว่า

"สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ
อนาคตภยา ธีโร อุโภ โลเก อเวกฺขติ"

แปลความว่า "พึงระแวงภัยที่น่าระแวง พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง ธีรชนซึ่งเป็นอยู่ด้วยปัญญา ย่อมตรวจตราดูโลกทั้งสอง เพราะกลัวต่อผองภัยในอนาคต" ดังนี้ อันอนาคตภัยเป็นสิ่งที่ใคร ๆ รู้ไม่ได้ ว่าอาจเกิดมีขึ้นในขณะใดเวลาใด บัณฑิตผู้มีปัญญาไม่ประมาท จึงมีความหวาดระวังอยู่เป็นนิจ จะประกอบกิจอันใดก็ไม่ให้เสื่อมเสียประโยชน์ตนและคนอื่นได้ คิดทบทวนเหตุผลต้นปลายด้วยปัญญาอันรอบคอบ ถูกตามระบอบใจความแห่งพุทธภาษิตในจัตตาฬีสนิบาตว่า

"คมฺภีรปญฺหํ มนสาภิจินฺตยํ
นจฺจาหิตํ กมฺม กโรติ ลุทฺทํ
กาลาคตํ อตฺถปทํ น ริญฺจติ
ตถาวิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺติ"

แปลความว่า "ผู้ขบคิดปัญหาอันลึกซึ้งด้วยใจ ไม่ยอมทำกรรมชั่วอันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลไว้ ทั้งไม่ทอดทิ้งทางที่จะเกิดประโยชน์อันมาถึงตามเวลา ท่านเรียกคนอย่างนั้นว่าผู้มีปัญญา" ดังนี้

ความจริงผู้มีสติปัญญาประจำตน ย่อมเป็นคนดีชนิดที่เรียกว่าเหนือคนทั้งหลาย เพราะมีสติคอยทำการในหน้าที่นึกก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด เหมือนมีที่ปรึกษาคอยสะกิดเตือนใจ ส่วนปัญญาทำการในหน้าที่ตัดสินว่านั่นผิดนั่นถูกแล้วจึงทำการ ฉะนั้นสติปัญญาจึงนับว่าสำคัญมากทั้งในทางโลกและทางธรรม เป็นธรรมที่ทำตนให้เป็นคนเฉลียวฉลาด ซึ่งจะขาดจากกันไม่ได้ ถ้าขาดสติมีแต่ปัญญา ก็เข้าในทำนองว่าฉลาดแต่ขาดเฉลียว มีแต่สติอย่างเดียว ก็เรียกว่ามีความเฉลียวแต่ไม่ฉลาด แม้ในการปฏิบัติธรรมก็จำต้องอาศัยสติปัญญาเข้ากำกับด้วย จึงจะอำนวยผลในการปฏิบัติไม่ให้ผิดทาง ตลอดถึงการละผิดให้ดำเนินสู่แบบอย่างดี ก็ต้องใช้สติปัญญานี้สอดส่องตรวจตรา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงอุปมาไว้ว่าเหมือนกระจกเงา ซึ่งปรากฏตามเค้าความตามนัยแห่งจูลราหุโลวาทสูตร ที่พระองค์ทรงตั้งเป็นปัญหาถามพระราหุลตอนหนึ่งว่า "ดูก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน กระจกเงาเขามีไว้สำหรับทำอะไร พระราหุลทูลว่า เขามีไว้สำหรับส่องดูหน้าและแต่งตัว เมื่อส่องเข้าก็จะรู้ดีรู้ชั่วในหน้าได้ในทันที จึงมีพระดำรัสตรัสต่อไป ใจความย่อว่า ดูก่อนราหุล การกระทำการประพฤติของคนเราก็ต้องส่องกระจกเงาเหมือนกัน คือต้องพิจารณาแล้ว ๆ เล่า ๆ เสียก่อน แล้วจึงทำการงานทางกายทางวาจาและใจ ดูก่อนราหุล ถ้าเธอประสงค์จะทำจะพูดจะคิดอะไร หรือกำลังทำกำลังพูดกำลังคิดอะไรอยู่ หรือทำแล้วพูดแล้วคิดแล้วในกิจอะไร เมื่อเธอพิจารณารู้สึกว่า การทำการพูดการคิดเหล่านี้ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและคนอื่นหรือทั้งตนและคนอื่นนี้เป็นอกุศลมีผลเป็นทุกข์ ถ้าใช้สตินึกให้เห็นแน่และปัญญาสอดส่องเหตุผลอย่างส่องกระจกเงาดูหน้า

แล้ว ก็อาจแลเห็นได้ทันทีว่า นี่เกิดแต่โลภะอยากได้ โทสะขัดเคือง และโมหะหลงงมงาย ใจก็รู้สึกไม่สบายทันที เช่นนี้ก็ควรเลิกละไม่ควรกระทำโดยแท้ ดูก่อนราหุล ก็แลถ้าเธอพิจารณาแล้วรู้สึกว่า การทำการพูดการคิดเหล่านี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและคนอื่นหรือทั้งตนและคนอื่น นี่เป็นกุศลมีผลเป็นสุข ถ้าใช้สติปัญญานึกสอดส่องดูเหตุผล ก็จะรู้สึกตนได้ในทันทีว่า เราทำดีพูดดี แต่นั้นปีติปราโมทย์ความอิ่มใจก็จักยิ่งเกิดขึ้น เช่นนี้ก็ควรทำรีบทำให้มากขึ้น กุศลอื่นก็จะเจริญตามเป็นลำดับ" ดังนี้

ใจความสำคัญแห่งพระสูตรนี้มีอยู่ว่า ให้มีสติปัญญาเป็นเครื่องส่องการงานอยู่ประจำใจ จนได้นามว่าเป็นแว่นใจ สามารถสอดส่องให้รู้ดีรู้ชั่วด้วยตัวของตนเองได้ เหมือนมีกระจกเงาไว้สำหรับส่องดูหน้าฉะนั้น สติปัญญาเป็นเหมือนกระจกเงา เมื่อความเขลาเกิดขึ้นในเวลาใด ก็ใช้กระจกเงากล่าวคือสติปัญญานี้ ยกขึ้นส่องในทันที เมื่อทำได้ดังนี้ การงานที่ทำคำที่กล่าวตลอดถึงเรื่องราวที่คิด ก็จะประสิทธิ์ผลให้แก่ตนในทางที่ดีได้ ที่ดีอยู่แล้วก็จะทวีผลให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อไร้สติปัญญาก็ไม่สามารถจะทำดีได้ เหมือนไม่มีกระจกเงาไว้สำหรับส่องดูหน้า นับว่าขาดดวงตาปัญญาอันสำคัญ ผู้ที่ไม่มีดวงตาคือปัญญานั้น บัณฑิตย่อมไม่สรรเสริญ เพราะไม่มีโอกาสรู้ความเจริญและความเสื่อมคือดีชั่วได้ด้วยตนเอง การงานรังแต่จะเสียผลนำทุกข์ทรมานมาให้ ถึงจะมีนัยน์ตาดีก็เทียบได้กับคนตาบอดมาแต่กำเนิด เพราะไม่มีโอกาสเปิดนัยน์ตาดูให้รู้ความสวยงามภายนอกว่าเป็นอย่างไร เพียงแต่ได้ยินได้ฟังเขาว่าเท่านั้นย่อมใช้ไม่ได้ แม้คำกล่าวที่ชาวไทยเราพูดกันก็มีอยู่ว่า สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น ดังนี้ แม้ข้อนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ยกขึ้นเป็นอุปมาตรัสแก่มาคันทิยพราหมณ์ โดยเนื้อความมาในมาคันทิยสูตรสังเขปว่า "ดูก่อนมาคันทิยะ บุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด ไม่มองเห็นสีดำสีขาว ชั้นที่สุดจน

ดวงดาวตลอดถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์ก็แลเห็นไม่ได้ เขาเพียงได้ยินได้ฟังจากคนตาดีว่า ผ้าขาวเนื้อดีสีงามจับตา ถ้าตบแต่งกายย่อมจะทำให้งดงามมาก ดังนี้ เขาได้สดับแล้วก็เที่ยวแสวงหา ในเวลาต่อมาถูกบุรุษตาดีผู้หนึ่งเอาผ้าเปื้อนเขม่าไฟลวงว่า นี่แน่ะพ่อมหาจำเริญ นี้ผ้าขาวเนื้อดีสีสดสะอาดงดงามมาก ดังนี้ อาศัยเหตุที่เขาตาบอดจึงไม่ทราบความจริงได้ จึงรับเอาผ้านั้นมาแต่งกายด้วยความดีใจแล้วเที่ยวเปล่งวาจาอวดใครต่อใครว่า ฉันนุ่งห่มผ้าขาวเนื้อดีสีสวยสะอาดงดงามมาก ดังนี้ ดูก่อนมาคันทิยะ เธอจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน บุรุษตาบอดนั้นรู้เห็นแจ้งแก่ใจแล้วจึงรับผ้าเปื้อนเขม่าไฟนั้นมานุ่งห่ม หรือว่าทำเช่นนั้นเพราะหลงงมเชื่อเขาหลอกอย่างเดียว มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า การที่เขาทำอย่างนั้นไม่ใช่เพราะรู้เห็นแต่เป็นด้วยเชื่อคนอื่นอย่างเดียว" ฉะนี้ใจความแห่งอุปมาในพระสูตรนี้ชี้ให้เห็นว่า การกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยไม่รู้แจ้งไม่เห็นจริง เพียงแต่เชื่อตามเขาเท่านั้น ไม่ได้ใช้สติปัญญาพิจารณาเหตุผลให้รอบคอบเสียก่อน ย่อมจะมีความเดือดร้อนเสียหายเป็นเบื้องหน้า

เพราะฉะนั้น สาธุชนทั้งหลาย ผู้มีความระแวงภัยกลัวต่อกรรมชั่วร้ายดังกล่าวมา พึงปลูกสติปัญญาให้เกิดขึ้นในตน เพื่อจะได้กำจัดความมืดมนคือโมหะให้สิ้นสูญ และเพื่อจะได้พอกพูนทำกรรมดีหนีกรรมชั่วให้ห่างไกล ฟอกอัธยาศัยด้วยธรรมคือสติปัญญา จนเห็นกรรมชั่วว่าเป็นภัยอันร้ายกาจ และกรรมดีสามารถให้ความสุขอันปลอดภัย ให้ขาวสะอาดทั้งกายวาจาและใจประพฤติตนจนได้นามตามนัยแห่งเถรคาถาบทหนึ่งว่า

"กายสุจึ วาจาสุจึ เจโตสุจิมนาสวํ
สุจึ โสเจยฺยสมฺปนฺนํ อาหุ นินฺหาตปาปกํ"

ซึ่งแปลว่า "บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้มีกายสะอาด วาจาสะอาด ใจสะอาด ไม่มีอาสวะชำระบาปได้แล้วว่าเป็นผู้สะอาด" ดังนี้ เพราะการทำชั่วย่อมอำนวยผลแก่ตัวโดยสมควรแก่เหตุที่ประกอบไว้ และใคร ๆ เมื่อทำดีจะกลายเป็นชั่วนั้นไม่ใช่วิสัย แม้ถึงทำชั่วไว้ก็ย่อมมีผลดีไม่ได้เช่นเดียวกัน สมตามเทศนาบรรหารที่ว่า "บุคคลหว่านพืชเช่นใดไว้ ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว" ดังนี้

พระธรรมเทศนามีอรรถาธิบายดังวิสัชชนามา ด้วยประการฉะนี้

"อยู่บ้านสวยรวยทรัพย์นับหมื่นแสน
แต่ขาดแคลนประทีปธรรมนำดวงจิต
โลภโกรธหลงบังใจให้มืดมิด
เหมือนสถิตที่ทุกข์คุกตะราง
อยู่บ้านย่อมกระท่อมน้อยด้อยทรัพย์สิน
แต่จิตยินดีธรรมนำสว่าง
ถือสันโดษทำดีไว้ไม่จืดจาง
ก็เหมือนสร้างสวรรค์ไว้ในเรือนตน"

กรรมเวร

โดย

กิตฺติวุฑฺโฒ ภิกฺขุ

กรรมลิขิต........

วิถีชีวิตของคนเราที่เป็นไปในโลกปัจจุบันนี้ ย่อมจะมีปัญหาให้ขบคิดกันอยู่เสมอมาทุกยุคทุกสมัย สมัยใดมีผู้รู้แจ้งเห็นจริงในวิถีชีวิตเกิดขึ้น ก็เป็นเหตุให้ชาวโลกดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องได้ การอุบัติเกิดขึ้นของท่านผู้รู้เหล่านี้จึงเสมือนหนึ่งดวงประทีปที่ลุกโชติช่วงขึ้นในความมืดมนอนธกาล ท่านทั้งหลายย่อมทราบกันดีอยู่แล้วว่า ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นมาในโลกนั้น ชาวโลกได้พากันดิ้นรนแสวงหาทางที่จะนำชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์กันแล้ว แต่การแสวงหาความพ้นทุกข์ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น ต่างก็พากันปฏิบัติไปตามความเห็นของตนว่าถูกต้องแล้ว ไม่มีกฎเกณฑ์อะไรแน่นอนเท่าใดนัก เจ้าลัทธิทั้งหลายในสมัยนั้นจึงเกิดขึ้นมากมายหลายสำนัก ต่างก็ให้หลักการอันเป็นความเห็นแก่ชาวโลก

บางลัทธิก็สอนว่า **ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาในโลกนี้ เมื่อแตกดับไปแล้วก็สูญสิ้นไปเลย ไม่มีการเกิดอีก** เพราะฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องไปสร้างกรรมดีให้เสียเวลา เพราะผลแห่งกรรมดีก็ไม่มี การบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนาไม่มีประโยชน์อะไร ฉะนั้นชีวิตของเราที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ จึงควรแสวงหาความสุขใส่ตัวให้เต็มที่ ใครจะเดือดร้อนก็ช่าง ไม่สนใจเพราะเกิดมาแล้วชาติเดียวเท่านั้น ตายไปแล้วก็ศูนย์เลย ไม่เกิดอีก **นรกสวรรค์ไม่มี เป็นเรื่องเท็จทั้ง**

นั้น คนที่เชื่อในลัทธิเหล่านี้ **ก็หมดความเกรงกลัวต่อบาป หมดความละอายต่อการกระทำกรรมชั่วของตน**

บางลัทธิก็สอนว่า **การกระทำกรรมดีกรรมชั่วก็ไม่เป็นกุศลอกุศล** ทำก็สักแต่ว่าทำเท่านั้น

บางลัทธิก็สอนว่า **คนเราจะดีจะชั่วก็เป็นไปเองจิตจะบริสุทธิ์ได้ก็บริสุทธิ์เอง** ไม่จำเป็นจะต้องไปคอยนั่งปฏิบัติให้เสียเวลา การไปนั่งภาวนาแคะเขี่ยเอากิเลสออกจากจิตนั้นก็ไม่มีประโยชน์ เพราะจิตจะบริสุทธิ์ได้ก็เป็นไปเองไม่ต้องไปชำระจิตให้เสียเวลา

บางลัทธิก็สอนว่า **คนเราเกิดมาจะดีหรือชั่วก็ตาม มันเป็นไปเองทั้งนั้นไม่มีใครจัดแจงให้** จะดีก็ดีเอง จะชั่วก็ชั่วเอง ไม่จำเป็นต้องไปมุ่งหน้าสร้างกรรมดีให้เสียเวลา

บางลัทธิก็สอนว่า **คนเราจะดีหรือชั่วนั้น อยู่ที่อิทธิพลของดวงชะตา** แล้วแต่ดวงดาวที่โคจรไปมาในจักรราศี ถ้าดวงดาวโคจรเข้าสู่ราศีที่ดีก็ดีเอง ถ้าโคจรเข้าสู่ราศีที่ไม่ดีแล้ว ถึงจะกระทำกรรมดีก็ไม่สามารถประสบผลดีได้ ถ้าดวงดาวโคจรเข้าสู่ราศีที่ดีแล้ว ถ้าจะกระทำกรรมชั่วก็ไม่เป็นไรดวงช่วยไว้ได้ดังนี้เป็นต้น

บางลัทธิสอนว่า **ชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งมวลพระพรหมสร้างมาทั้งนั้น** คนเราดีหรือไม่ดีจึงขึ้นอยู่กับพระพรหม แล้วแต่ท่านจะลิขิตชีวิตให้เป็นไปตามพรหมลิขิต หรือพระเจ้าเป็นผู้ลิขิต ฉะนั้นเมื่อคนเราประสบต่อความทุกข์ความเสื่อมก็ต้องก้มหน้าเดินไปบนเส้นทางชีวิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานนั้น ต้องก้มหน้ายอมรับเอาความเสื่อมนั้นด้วยความภักดี ไม่คิดแก้ไขให้เป็นอื่นได้

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่เกิดขึ้นท่ามกลางลัทธิทั้งหลายเหล่านั้น สม-เด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้อริยสัจธรรม พระองค์เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้ทรงแจกจำแนกเปิดเผยแสดงธรรมทุกอย่าง โดยชนิดอันมีกุศลเป็นต้น โดยประเภทอันมี ขันธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนให้ชาวโลกทั้งหลายได้ทราบถึงกฎแห่งความเป็นจริงของชีวิตว่า หามีผู้ใดสร้างไม่ แต่กระบวนการของชีวิตนี้เป็นไปตามกฎของกรรม ที่เรียกว่า "**กรรมลิขิต**" สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้รับการขนานพระนามว่า "**เป็นกรรมวาที**" เพราะพระพุทธองค์มีปกติสอนถึงเรื่องกรรม ทุก ๆ ชีวิตจึงมีอิสระในการกระทำ ในการลิขิตชีวิตของตนเองได้ กฎของกรรมจึงเป็นกฎที่ลึกซึ้งยากแก่การเข้าใจอย่างยิ่ง จึงเป็นของธรรมดาเหลือเกินที่คนเราในยุคที่กำลังเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุ จะไม่คิดปฏิเสธกฎแห่งกรรมขึ้นว่า "**ทำดีก็ไม่เห็นว่าจะได้ดีที่ตรงไหน ทำชั่วก็ไม่เห็นว่าจะได้รับผลชั่วที่ตรงไหน**" แล้วเราจะมุ่งมั่นต่อการกระทำกรรมดีกันไปทำไม? นี่แหละเป็นเหตุประการหนึ่งในหลาย ๆ เหตุ ที่ชวนให้เห็นผิดไปว่า **ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว** ทั้งนี้ก็เพราะไม่เข้าใจในกฎของกรรมนั่นเอง

เพราะตามธรรมชาติของจิต ย่อมมีการใฝ่ต่ำเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ท่านอุปมาเหมือนน้ำ กระแสน้ำนั้นย่อมไหลไปสู่ที่ต่ำ ที่ใดเป็นที่ลุ่ม น้ำก็จะไหลไปขังกันอยู่ในที่นั้น จิตใจของคนเราส่วนมากก็เช่นกันคิดแต่จะกระทำกรรมชั่วอยู่เนืองนิจแล้วเมื่อประจวบกับเหตุหรือปัจจัยเข้าก็กระทำชั่วได้ทันที ส่วนการกระทำกรรมดีนั้น เป็น

ของยากอย่างยิ่งเหมือนกับการทดน้ำอันมีธรรมชาติไหลไปสู่ที่ต่ำ ให้ไหลสูงขึ้น หรือเหมือนการพายเรือทวนกระแสน้ำ ย่อมจะต้องอาศัยความพยายามมาก อาศัยกำลังมาก จึงจะสามารถนำเรือแหวกทวนกระแสน้ำอันเชี่ยวกรากนั้นได้สำเร็จ

ท่านทั้งหลายลองคิดดูว่า ปัจจุบันนี้มีเหตุปัจจัยที่ยั่วเย้าให้เราคิดกระทำกรรมชั่วมากมายแค่ไหน คนเราส่วนมากจึงตกเป็นทาสของความชั่วร้ายมากขึ้น ความละอายต่อบาป ความเกรงกลัวต่อบาป ความเมตตากรุณาต่อกันก็เสื่อมไปตามลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้อะไรเล่าที่จะเป็นหลักประกัน ความสุขสงบได้ เป็นหลักประกันความหวาดกลัวไม่ให้เกิดขึ้นได้ ไม่มีเลยโลกเราจะตกอยู่ในฐานะเช่นใด ผลสุดท้ายโลกของเราก็จะตกอยู่ในฐานะที่เป็นศัตรูต่อกันตลอดไป เพราะการกระทำกรรมชั่วเป็นเหตุ

ฉะนั้นเรื่องการศึกษาถึงกฎแห่งกรรม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นเครื่องให้ความสว่างในทางจิตใจแก่คนเราทุกคน ความฉลาดในกฎแห่งกรรมนี้แหละที่จะทำให้คนเราละเว้นจากกรรมชั่วหันมาประพฤติกรรมดี ไม่ใช่แข่งกันกระทำกรรมชั่ว

กรรมคืออะไร ?

เรื่องของกรรมคืออะไร ? เป็นหลักที่จะต้องศึกษาในเบื้องต้นนี้เสียก่อน เพราะคนเราส่วนมากยังเข้าใจถึงเรื่องของกรรมไปในทางที่ผิด คือยังเข้าใจว่าเป็นเรื่องของความไม่ดีไปเสียทั้งหมด ถึงคราวเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนขึ้นมากมักจะบ่นกันว่า เป็นกรรมของเรา เห็นใครเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนก็บ่นว่า เป็นกรรมของเขา ครั้นถึงคราวที่เราเกิดความสุขสำราญกันขึ้นก็บ่นว่า เป็นบุญของเรา เห็นคนอื่นมีความสุขก็บ่นว่า เป็นบุญของเขา เลยชวนให้เข้าใจไปว่า กรรมเป็น

เรื่องของความไม่ดี บุญเป็นเรื่องของความดี บางทีก็เติมเวรเข้าไปด้วย เป็นเวรกรรมหรือกรรมเวร กลับกันไปกลับกันมาอยู่อย่างนี้

คำว่า "กรรม" แปลตามศัพท์ว่า การกระทำ วิเคราะห์ศัพท์ว่า "กรณํ กมฺมํ" แปลว่าการกระทำคือกรรม ตามศัพท์แสดงให้เห็นว่า การกระทำนั่นแหละเป็นตัวกรรม โดยที่ท่านไม่ได้จำกัดลงไปเลยว่า เป็นการกระทำดีหรือกระทำชั่ว กรรมจึงเป็นคำกลาง ๆ จะว่าเป็นเรื่องของความดีก็ไม่ได้ จะว่าเป็นเรื่องของความชั่วก็ไม่ได้

การกระทำที่ปรากฏออกมาได้ ก็ต้องอาศัยเจตนาที่เกิดขึ้นภายในจิตเป็นเหตุ พระพุทธองค์จึงตรัสต่อไปอีกว่า

"เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสา"

แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาคือตัวกรรม สัตว์ที่กระทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ก็ดี ย่อมมีการปรุงแต่งคือคิดนึกก่อนแล้วจึงทำ ดังนี้

เจตนานั้นเป็นเจตสิกประเภทสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ย่อมเกิดขึ้นได้ภายในจิตทุกดวง ในทางปรมัตถ์นั้น ท่านแสดงว่า เมื่อเจตนาเกิดขึ้นภายในจิตที่เป็นอกุศล ก็เรียกว่า อกุศลกรรม ถ้าเจตนาเกิดขึ้นภายในจิตที่เป็นกุศล ก็เรียกว่า กุศลกรรม เมื่อเจตนาเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการกระทำขึ้น การกระทำของคนเราก็มีเพียงสามทางนั้น คือ กระทำทางกาย ก็เรียกว่า กายกรรม กระทำทางวาจาก็เรียกว่า วจีกรรม กระทำทางใจก็เรียกว่า มโนกรรม

ตามที่แสดงมานี้ให้เห็นแล้วว่า กรรมเป็นแต่เพียงเหตุเท่านั้น แต่เหตุเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมมีผล เรื่องของกรรมจึงเป็นเรื่องของเหตุผล เรื่องของกรรมจึง

เป็นวิทยาศาสตร์ด้วย เพราะแสดงถึงเหตุกับผล เหตุเช่นใด ผลก็เช่นนั้น ดังบาลีพระพุทธวจนะว่า

"ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ"

แปลว่า *บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว*

กฎแห่งกรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสนี้ เป็นกฎสากลสาธารณะแก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้าที่มีอยู่ในวัฏจักรนี้ เรื่องของกรรมนี้จึงมิได้จำกัดแต่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ทั่วไปแก่สรรพสัตว์โดยไม่มีจำกัดไม่ว่าท่านจะนับถือศาสนาอะไรก็ตาม เมื่อท่านกระทำกรรมดีแล้ว ท่านย่อมจะต้องได้รับผลดีทั้งนั้น และตรงกันข้าม ถ้าท่านกระทำกรรมชั่วแล้ว ไม่ว่าท่านจะนับถือศาสนาอะไรก็ตาม ท่านจะต้องได้รับผลแห่งการกระทำกรรมชั่วนั้นแน่นอนเช่นกัน ข้าพเจ้ายังชอบข้อเขียนของท่านสาธุชนชาวต่างประเทศผู้หนึ่ง คือ "ดร. ดับลิว. วาย. อีแวนส์ เวนซ์" ท่านผู้นี้กล่าวถึงเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนานี้ไว้ว่า

"พระพุทธศาสนาไม่เหมือนศาสนาเสมิติกทั้งสามคือ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม พระพุทธศาสนาสอนว่า ความทุกข์ในโลกนั้นเป็น "**กัมมิกะ**" คือเป็นผลของกรรมหรือการกระทำโดยตรง เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์เอง ไม่ใช่โดยการแทรกแซงของพระผู้เป็นเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง"

ท่านผู้นี้เป็นผู้เข้าใจในกฎของกรรมดีทีเดียว พระพุทธศาสนาถือว่า การกระทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี การกระทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เหมือนบุคคลที่ปลูก

ผลไม้ลงไปในแผ่นดิน ปลูกผลอะไรลงไปก็ตาม ย่อมได้รับผลอย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง เมื่อปลูกมะม่วงลงไป จะกลายเป็นทุเรียนไม่ได้ ผลที่ได้รับจะต้องเป็นมะม่วง

ถ้าทุกคนเห็นกฎแห่งความจริงอย่างนี้แล้ว ท่านทั้งหลายโปรดคิดดูว่า จะมีใครสักกี่คนที่จะโง่กระทำกรรมชั่วลงไป เพราะการกระทำอย่างนั้น มันเป็นการลงโทษตัวเองอย่างเห็นได้ชัด เช่นถ้าเราไปฆ่าคนอื่นสัตว์อื่น ก็คือการฆ่าตนของตนเองเท่านั้น เพราะผู้ฆ่านั้นจะต้องได้รับผลคือการถูกฆ่าตอบในภายหน้า การไปเบียดเบียนคนอื่นสัตว์อื่นให้เดือดร้อน ก็คือการเบียดเบียนตนให้เดือดร้อน เราไปสร้างความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ก็เท่ากับสร้างความทุกข์ให้แก่ตัวเรา ดังนี้เป็นต้น

และก็ตรงกันข้าม เขาเหล่านั้นก็จะเข้าใจว่าการกระทำความดีแก่ผู้อื่น ก็คือการสร้างความดีให้ตน ไม่ใช่ว่าจะทำให้เราต้องสูญเสียความดีไปเมื่อไร ความดีที่เรามีอยู่กลับจะมากขึ้นอีกหลายเท่าทวีคูณ การที่เราไม่ฆ่าสัตว์อื่น ก็คือการรักษาชีวิตของเรา เราสร้างความสุขให้แก่ผู้อื่น ก็คือการสร้างความสุขให้แก่ตนนั่นเอง คิดว่าท่านผู้อ่านคงเข้าใจความในตอนนี้ดีขึ้น

ปัญหาเกิดขึ้นมาอยู่เสมอ ๆ ว่า ในเมื่อตามหลักของพระพุทธศาสนาสอนไว้ชัดเจนเช่นนี้ ทำไมคนไทยเราที่นับถือพระพุทธศาสนา จึงยังกระทำกรรมชั่วกันอยู่ ทำไมจึงไม่กระทำกรรมดีกันให้มากขึ้น ข้อนี้ขอตอบว่า เพราะคนเราส่วนมากยังไม่เกิดปัญญาเห็นกฎแห่งกรรมตามหลักของพระพุทธศาสนาที่สอนไว้ ที่เรียกว่า "**กรรมสกตาญาณ**" เมื่อไม่เห็นอานิสงส์แห่งการกระทำกรรมดี ไม่เห็นโทษแห่งการกระทำกรรมชั่ว คนเราจะมุ่งหน้าประกอบกรรมดี และพยายามละเว้นกรรมชั่วนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้

ฉะนั้นเรื่องการศึกษาว่า กรรมคืออะไร จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะคนเราจะต้องประกอบกรรมอยู่เสมอเกือบทุกขณะ ถ้าไม่ทราบว่ากรรมคืออะไรเสียแล้ว การกระทำต่าง ๆ ที่ปรากฏออกมาทางกายก็ดี วาจาก็ดี ใจก็ดี จะสะอาดบริสุทธิ์ไปไม่ได้ และอาจจะเป็นการสร้างทุกข์ให้แก่ตนเองเสียอีก ครั้นเมื่อเกิดความทุกข์ขึ้นมาก็ไม่เข้าใจเหตุผลว่า ทุกข์เหล่านี้เกิดมาจากอะไรเป็นเหตุ เมื่อไม่เข้าใจก็เกิดการเพ่งโทษในสิ่งภายนอกออกไป เช่นโทษว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้กระทำให้เราต้องประสบต่อความทุกข์ ความเดือดร้อน เหมือนอย่างบัดนี้ เราส่วนมากก็โทษดวงดาวบนท้องฟ้า โทษผีสางเทวดา ซึ่งความจริงสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ มิใช่เป็นผู้กระทำให้เราเดือดร้อน ทั้งนี้มิใช่ว่า ข้าพเจ้าผู้เขียนไม่เชื่อในศาสตร์ทั้งหลายเหล่านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านี้มีจริง แต่มันยังมีสิ่งที่ลึกซึ้งไปกว่านี้อีก มีอิทธิพลเหนือกว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านี้มากมายนัก

สิ่งที่มีอิทธิพลเหนือกว่าดวงดาว เหนือกว่าผีสางเทวดานั้นคืออะไร ท่านทั้งหลายก็คงเข้าใจแล้ว คือ กฎแห่งกรรมนั่นเอง กฎของกรรมนี้ใคร ๆ ก็ลบล้างไม่ได้ เหมือนรอยขีดลงบนแผ่นหิน ท่านผู้อ่านคงเกิดความสงสัยขึ้นมาว่า ถ้าเช่นนั้น บุคคลที่ประสบต่อความทุกข์ ความเดือดร้อนแล้วไปรดน้ำมนต์ไปสะเดาะพระเคราะห์ก็ไม่สามารถจะช่วยได้เลย ข้อนี้ขอตอบว่า ช่วยได้ แต่ท่านผู้อ่านต้องเข้าใจเสียก่อนว่าช่วยได้อย่างไร ในลักษณะไหน เดี๋ยวจะเข้าใจไปว่า ขัดกัน เพราะครั้งแรกก็ได้พูดแล้วว่า กฎของกรรมนั้นใคร ๆ ก็ลบล้างกันไม่ได้ แต่ทำไมตอนนี้จึงพูดว่า การรดน้ำมนต์สะเดาะพระเคราะห์ช่วยได้ ฟังดูแล้วคล้าย ๆ กับว่า เป็นการล้างบาปได้

ก่อนอื่นเราจะต้องเข้าใจเสียก่อนว่า คนโบราณนั้นท่านฉลาดสอนคน จนกระทั่งบางคนที่เราเข้าใจว่าเจริญแล้วในทางวุฒิปัญญาก็ไม่อาจเข้าใจความมุ่งหมายของท่านได้ แล้วก็เลยกล่าวออกมาว่า เป็นการกระทำที่เหลวไหลไร้สาระ เป็นความงมงายอะไร

ท่านองนี้ ซึ่งเป็นการกล่าวที่ฉลาดน้อยไป ความจริงแล้ว คนที่เป็นทุกข์เดือดร้อนไปรดน้ำมนต์นั้นเป็นการกระทำที่ดีเหลือเกิน เพราะอย่างน้อยที่สุดนั้นก็ยังมีโอกาสได้เข้าวัด ได้พบพระ การที่เราเข้าวัดพบพระในยามที่เป็นทุกข์นั้น มีประโยชน์เหลือเกิน บางคนถึงกับยิ้มแย้มแจ่มใสออกมาได้ก็มี ภายหลังจากรดน้ำมนต์แล้ว สะเดาะเคราะห์แล้ว

ที่ยิ้มแย้มแจ่มใสออกมาได้นั้น เพราะมีความรู้สึกสบายใจ เพราะถึงอย่างไรก็ตาม น้ำที่หลั่งรดบนศีรษะนั้น ก็เป็นน้ำพระพุทธมนต์ ขณะรดน้ำมนต์จิตก็นึกถึงพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ การระลึกถึงพระพุทธคุณนั้น จัดเป็นพุทธานุสสติ ธรรมดาของจิตนั้นเมื่อคิดถึงเรื่องอย่างอื่นที่ไม่ดี ก็ย่อมจะเป็นทุกข์ เกิดความเศร้าหมองขึ้นไม่ผ่องใส ครั้งเมื่อได้ระลึกถึงพระรัตนตรัย จิตก็ผ่องใสดีขึ้นมาทันที เมื่อจิตผ่องใสดีแล้วความคิดก็ปลอดโปร่ง เห็นช่องทางที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ ที่ร้ายก็กลายเป็นดี ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะ อำนาจของการกระทำจิตของตนเองให้ผ่องใสนั่นเอง การกระทำอย่างนี้จัดเป็นการกระทำกุศลกรรมทางใจทางกาย ทางวาจา เพราะใจระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า เราจึงยกมือไหว้ เปล่งวาจาสรรเสริญพระคุณเหล่านั้น เป็นการกระทำกุศลกรรมพร้อมทั้งไตรทวาร

เมื่อกระทำกรรมที่เป็นกุศลเพิ่มขึ้น อกุศลกรรมอ่อนกำลังลงความทุกข์ก็จางหายไป ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพุทธคุณและการกระทำกรรมดีของตนเอง แต่ถ้าท่านไม่ปฏิบัติเช่นนี้แล้ว ถึงคราวเกิดความเดือดร้อนก็ไปหาสุรามารับประทานดับทุกข์ ไปเที่ยวดูมหรสพดับทุกข์ ไปเที่ยวหญิงมาบำเรอดับทุกข์ ไปเล่นการพนันดับทุกข์ ความทุกข์จะไม่มีวันจางหายไปเลย กลับจะทุกข์หนักยิ่งขึ้นอีกหลายเท่าทวีคูณ เพราะการกระทำอย่างนั้น เป็นการเพิ่มทุกข์ให้แก่ตน

ส่วนการสะเดาะเคราะห์นั้น ก็ทำนองเดียวกันกับการรดน้ำมนต์ คือ เป็นการไปกระทำบุญหรือสร้างกุศลกรรมนั่นเอง แต่ท่านไม่ใช้ว่าไปทำบุญ เพราะคนส่วนมากฟังดูแล้ว มีความรู้สึกว่าช่วยเหลืออะไรไม่ได้เลย ทั้งยังเป็นการเสียอีก แต่พอบอกว่าสะเดาะเคราะห์ คนเราส่วนมากก็เกิดความเข้าใจว่า ทุกข์ทั้งมวล ความเดือดร้อนทั้งมวล จะสิ้นสุดลงทันทีเคราะห์นอกเคราะห์ในจะหายไปในทันที เลยนิยมสะเดาะ-เคราะห์มากกว่าการทำบุญ ความจริงแล้วการสะเดาะเคราะห์ก็คือการไปทำบุญอันเป็นกุศลกรรมนั่นเอง ในพิธีสะเดาะพระเคราะห์นั้น ท่านทั้งหลายก็เห็นแล้วว่าจะต้องใช้อะไรหลายอย่าง รวมความแล้วก็คือไปถวายทานแก่พระสงฆ์นั่นเอง คนเราถ้าได้ทำบุญแล้ว จิตใจย่อมมีความสุขสบายเป็นธรรมดา

ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อยามใดจิตใจเราไม่สบาย เกิดความฟุ้งซ่านรำคาญขึ้นมา ในยามนั้นเราไปทำบุญ ชำระจิตใจให้ผ่องใส ความหม่นหมองใจก็จะหมดไปทันที นี่เป็นวิธีดับทุกข์อย่างง่าย ๆ วิธีหนึ่งในหลาย ๆ วิธีที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา

การรดน้ำมนต์หรือสะเดาะเคราะห์ จึงช่วยได้ในลักษณะเช่นนี้ ซึ่งความเป็นจริงแล้วการกระทำเหล่านี้เกิดมาจากตนเองทั้งนั้น โดยอาศัยพระพุทธคุณเป็นปัจจัยภายนอกเท่านั้น

ถ้าเราศึกษาเรื่องชาดกต่าง ๆ ซึ่งมีถึง ๕๕๐ เรื่อง อันเป็นเรื่องที่ประมวลถึงชีวิตแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์มาเป็นเวลาช้านาน ในชาดกนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงกฎของกรรมเด่นชัดมาก เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยน-แปลงไปอย่างไม่สิ้นสุดของกรรม ผู้ใดกระทำกรรมชั่วก็ต้องได้รับผลแห่งกรรมชั่วนั้น ผู้ใดกระทำกรรมดีก็ต้องได้รับผลแห่งกรรมดีนั้น บางชาติพระพุทธเจ้าของเรา ใน

สมัยที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็ต้องไปเกิดเป็นสัตว์เดียรฉานก็มี บางชาติเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ บางชาติเกิดเป็นกษัตริย์ บางชาติเกิดเป็นปุโรหิตอะไรเหล่านี้ จนนับชาติไม่ถ้วน

ที่พระพุทธองค์เทศนาถึงเรื่องชาดกนั้น เป็นการหยิบยกเอาเหตุการณ์ในอดีตชาติมาแสดงเปรียบเทียบกับปัจจุบันชาติ โดยชี้ให้เห็นว่า คนอดีตกับปัจจุบันนั้นเคยมีกรรมคือการกระทำร่วมกันมา คนที่เคยฆ่ากันมาในอดีต ปัจจุบันเขาเหล่านั้นก็ต้องเกิดมาฆ่ากันไปอย่างนี้อีก ถ้าในอดีตเคยเกื้อกูลกันมา ในปัจจุบันก็เกื้อกูลกันต่อไปอีก ความสัมพันธ์กันอย่างนี้อยู่ในสังสารวัฏฏ์ คนที่เคยเป็นศัตรูกันมาในอดีต ปัจจุบันเราก็จะสังเกตได้จากการพบกันครั้งแรก ใจของเราจะเกิดความรู้สึกไม่ชอบทันที ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคยวิสาสะกันเลย ที่เราเรียกกันว่า ศรไม่กินกัน

ส่วนบางคนพอเห็นหน้ากันเท่านั้น ก็รู้สึกรัก รู้สึกพอใจอยากคบค้าสมาคมด้วย บางคนถึงกับทนอยู่ไม่ได้เหมือนชายหนุ่มกับหญิงสาวเป็นต้น บางทีไม่เคยเห็นหน้าเลย ได้ยินแต่เสียงเท่านั้น ก็รู้สึกว่าพอใจเสียแล้ว

มีบางท่านไม่เข้าใจในกฎแห่งกรรม จึงเห็นผิดคิดไปว่า เรื่องชาดกนั้น เป็นนิทานปรัมปราไม่ใช่พระพุทธพจน์ ทั้งนี้เพราะใช้การคิดเดาเอา จริงอยู่ชาดกนั้นเป็นนิทานแต่คำว่านิทานนี้ ไม่ใช่หมายถึงนิทานที่เล่ากันมาอย่างที่เราเข้าใจกัน นิทานในชาดกของพระพุทธศาสนานี้ หมายถึงเหตุในอดีตที่มีความสัมพันธ์กับผลที่ปรากฏในปัจจุบันต่างหาก เช่นในตอนท้ายของชาดกแต่ละเรื่อง จะมีการประมวลเนื้อเรื่อง ที่เรียกว่าประมวลชาดก โดยชี้ให้เห็นชีวิตของแต่ละคนในปัจจุบันว่า อดีตนั้นอะไรมาก่อน ทำไมจึงมาเกิดเป็นเรื่องในปัจจุบันนี้ อย่างนี้

ดังเช่นในสมัยที่พระพุทธองค์ ถูกพระเทวทัตคิดลอบปลงพระชนม์ ด้วยการปล่อยช้างนาฬาคิรีเพื่อให้ชนพระพุทธองค์ระหว่างเสด็จออกบิณฑบาตตอนเช้า ในขณะที่ช้างนาฬาคิรีได้วิ่งเข้ามาจะชนพระพุทธองค์นั้น พระอานนท์ซึ่งเป็นพุทธอุปัฏฐากได้สละชีวิตของตนวิ่งเข้าขวางหน้ารับช้างนาฬาคิรี หวังเพื่อสละชีวิตของตน ปกป้องชีวิตของพระพุทธองค์เข้าไว้ เรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเช่นนี้ พระพุทธองค์ก็เทศนาให้ทราบว่า อานนท์นั้นมิใช่จะสละชีวิตเพื่อเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น แม้แต่ในอดีตก็เคยเสียสละมาแล้ว เช่นในชาติที่เกิดเป็นหงส์เป็นต้น

คนที่ปฏิเสธเรื่องชาดกว่าไม่จริง ก็คือปฏิเสธกฎของกรรมนั่นเองว่าไม่จริง และคนเหล่านี้แหละย่อมปฏิเสธนรก ปฏิเสธสวรรค์ไปด้วย ทั้งยังเป็นการปฏิเสธกฎของสังสารวัฏฏ์ คือการเวียนว่ายตายเกิดด้วย นับว่าเป็นการเข้าใจพระพุทธศาสนาผิดไปอย่างมากทีเดียว เพราะเรื่องของชาดกนั้น พระพุทธองค์ตรัสเทศนาด้วยอำนาจพระสัพพัญญุตญาณด้วยพระสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คนสามัญไม่สามารถจะทราบเรื่องในอดีตได้ด้วย

เรื่องชาดกในพระพุทธศาสนาทั้งหมด จึงเป็นเรื่องที่ควรศึกษาอย่างยิ่ง คติธรรมต่าง ๆ เป็นอันมากเราจะได้จากชาดก

ได้กล่าวให้ท่านทั้งหลายทราบในตอนต้นแล้วว่า กรรมนั้น เป็นเหตุ และอาจจะเป็นได้ทั้งเหตุที่ดีและไม่ดี ถ้าเหตุดีเรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเหตุไม่ดีเรียกว่า อกุศลกรรม

คำว่าเหตุอันเป็นตัวกรรมที่แท้ในที่นี้ ท่านหมายถึงสภาวะของนามธรรม คือหมายถึงเจตนาที่เกิดขึ้นภายในจิต เจตนานี้เป็นเจตสิกประเภทสัพพจิตสาธารณเจตสิก ย่อมเกิดได้ในจิตทั่วไปทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เมื่อเจตนาเกิดขึ้นในจิตแล้วเป็นเหตุให้

เกิดการกระทำทางกายออกไปก็เรียกว่า กายกรรม ถ้าเกิดการกระทำทางวาจา ก็เรียกว่า วจีกรรม ถ้าเกิดแต่ภายในจิต ก็เรียกว่า มโนกรรม ที่เกิดของกรรมจึงมีเพียงสามแห่งเท่านั้น

เมื่อกรรมเกิดขึ้นเป็นเหตุ ก็ย่อมจะมีผลตอบแทน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรม เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่พึ่งพาอาศัย เขากระทำกรรมใดไว้ เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม เขาย่อมเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น ๆ"

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้หยาบช้า เป็นผู้ฆ่าสัตว์ มีมือชุ่มด้วยโลหิต ตั้งอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ที่มีชีวิตทั้งปวง บุคคลนั้นย่อมกระเสือกกระสนด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อกายกรรมของเขาคด วจีกรรมของเขาก็คด มโนกรรมของเขาก็คด คติของเขาก็คด อุบัติของเขาก็คด ดูกรภิกษุทั้งหลายเรากล่าวคติสองอย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ นรกอันมีทุกข์โดยส่วนเดียว หรือกำเนิดดิรัจฉาน อันมีปกติกระเสือกกระสน ของบุคคลผู้มีคติคด ผู้มีอุบัติคด"

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็กำเนิดดิรัจฉานอันมีปกติกระเสือกกระสนนั้นเป็นไฉน คือ งู แมลงป่อง ตะขาบ พังพอน แมว หนู นกเค้าแมว หรือสัตว์ทั้งหลายผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่งแม้อื่น ๆ ที่เห็นมนุษย์แล้วย่อมกระเสือกกระสน ดูกรภิกษุทั้งหลาย การอุบัติของสัตว์ย่อมมีเพราะกรรมอันมีแล้ว ด้วยประการดังนี้แล คือ เขาย่อมอุบัติด้วยกรรมที่เขากระทำ ผัสสะอันเป็นวิบากย่อมถูกต้องเขาผู้อุบัติแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้รับผลของกรรมด้วยประการฉะนี้"

"อนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ลักทรัพย์... เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม... เป็นผู้พูดเท็จ... เป็นผู้พูดส่อเสียด... เป็นผู้พูดคำหยาบ...

เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ... เป็นผู้อยากได้ของผู้อื่น... เป็นผู้คิดปองร้ายผู้อื่น... เป็นผู้มีความเห็นผิด คือ มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ผู้เป็นอุปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินไปโดยชอบ ผู้ปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม ไม่มีในโลกนี้" (ก็ต้องประสบต่อผลแห่งกรรมเช่นกัน)

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่กระเสือกกระสนด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อกายกรรมของเขาตรง วจีกรรมของเขาก็ตรง มโนกรรมของเขาก็ตรง คติของเขาก็ตรง การอุบัติของเขาก็ตรง"

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมกล่าวคติสองอย่างอย่างใดอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มีคติอันตรงผู้มีการอุบัติอันตรง คือสัตว์ทั้งหลายผู้มีความสุขโดยส่วนเดียวหรือเกิดในสกุลที่สูง ๆ คือ สกุลกษัตริย์มหาศาลอันมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินทองมาก มีเครื่องอุปกรณ์แห่งทรัพย์เครื่องปลื้มใจมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก"

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย การอุบัติของสัตว์ย่อมมีเพราะกรรมอันมีแล้วประการดังนี้แล คือ สัตว์นั้นย่อมอุบัติด้วยกรรมที่ตนทำไว้ ผัสสะอันเป็นวิบากทั้งหลายย่อมถูกต้องเขาผู้อุบัติแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลายเราย่อมกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้รับผลของกรรม ด้วยประการฉะนี้"

"อนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ เว้นขาดจากการลักทรัพย์... การประพฤติผิดในกาม... ละการพูดเท็จ... เว้นขาดจากการพูดเท็จ... ละคำ

ส่อเสียด... เว้นขาดจากคำส่อเสียด ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ ละการพูดเพ้อเจ้อ... เป็นผู้ไม่อยากได้ของผู้อื่น... เป็นผู้มีจิตไม่คิดปองร้ายผู้อื่น... เป็นผู้มีความเห็นชอบ... คือมีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล การบูชามีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นอุปปาติกมีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินไปโดยชอบ ผู้ปฏิบัติชอบ ผู้ทำลายโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตาม มีอยู่ในโลก ดังนี้" *(เขาก็ย่อมได้คติที่ดีเช่นกัน)*

สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ธรรมปริยายสูตร

พระพุทธพจน์นั้นแสดงให้เห็นแจ่มชัดแล้วว่าบุคคลทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงเหตุและผลตรงกัน เหมือนกับบุคคลผู้หว่านพืชลงไปในพื้นดิน หว่านพืชอะไรลงไปก็ย่อมจะได้รับผลเป็นพืชชนิดนั้น กรรมที่เกิดขึ้นทางไตรทวารนี้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลเช่นกัน ที่จะไม่ได้รับผลตอบแทนนั้นย่อมไม่มี

ปัจจุบันนี้คนเราที่เกิดมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ถ้าทุกคนมีความเข้าใจในกฎของกรรม และเชื่อในกฎของกรรมแล้ว โลกนี้จะน่าอยู่มิใช่น้อย ความเดือดร้อนจะไม่เกิดขึ้นเลย เพราะทุกคนเห็นเหตุและผลตรงกัน ใครเล่าจะกล้าสร้างเหตุคือกรรมที่ไม่ดีลงไปโดยที่เขาผู้สร้างจะต้องได้รับผลแห่งกรรมชั่วนั้นอย่างแสนสาหัส ทุกคนจะเกิดความเกรงกลัว เกิดความละอายต่อกรรมชั่ว และงดเว้นจากการกระทำกรรมชั่วอย่างเด็ดขาด ที่ปัจจุบันบางท่านยังหมกมุ่นอยู่กับการกระทำกรรมชั่วอยู่นั้น เป็นเพราะเขาไม่เห็นกฎของกรรมดังกล่าวมานี้ จึงเป็นบุคคลที่น่าสงสารมาก เพราะเขาจะต้องชดใช้ผลแห่งกรรมนั้นต่อไปอีกนานแสนนาน คนที่เบียดเบียนสัตว์อื่น ฆ่าสัตว์อื่น

อย่างไม่ปรานีหรือข่มเหงคะเนงร้ายผู้อื่นแอกว่า ผู้มีกำลังน้อยกว่าเขาจะต้องรับผลแห่งการกระทำนี้ มากกว่าที่กระทำแก่ผู้อื่น

ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น คนที่กระทำกรรมชั่วลงไปครั้งหนึ่ง จะต้องได้รับผลแห่งการกระทำกรรมชั่ว ถึง ๕๐๐ ครั้ง ดังที่ท่านสาธุชนทั้งหลายเคยได้ยินว่า ฆ่าสัตว์ตายลงไปครั้งหนึ่ง เราจะต้องชดใช้กรรมด้วยการถูกเขาฆ่าถึง ๕๐๐ ชาติ ดังนี้เป็นต้น

เมื่อไม่นานมานี้ ทั่วโลกได้พากันเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้ง เมื่อทราบการถึงซึ่งอสัญญกรรมของท่านประธานาธิบดีเคนเนดี้ ที่แพร่มาจากเมืองดัลลัสเท็กซัสของอเมริกา เมื่อบ่ายวันศุกร์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๖๓ หรือ พ.ศ. ๒๕๐๖ ว่า ประธานาธิบดีจอห์น ฟิตซ์เยอรัลด์ เคนเนดี้แห่งสหรัฐอเมริกา ได้ถูกคนร้ายลอบยิงตายเสียแล้ว ตอนเที่ยงวัน ขณะนั่งรถยนต์ร่วมไปกับ มิสซิสเคนเนดี้ และผู้ว่าการรัฐเท็กซัส จอห์น บี. คอลนัลลี กับภรรยา ระหว่างเดินทางแสดงตนต่อชาวเมืองดัลลัส เพื่อการณรงค์หาเสียงเลือกตั้งในครั้งต่อไป

โศกนาฏกรรมครั้งนี้ เป็นที่สั่นสะเทือนแก่โลกมากทั้งค่ายเสรีนิยมและสังคมนิยม เพราะท่านประธานาธิบดีผู้นี้เป็นคนสำคัญของโลกในปัจจุบันมากเกี่ยวกับการดำรงสันติภาพ

การสูญเสียท่านประธานาธิบดีผู้นี้ไปจึงเป็นเหตุให้ชาวตะวันตกค้นคว้าหาเหตุผลกันมาก ได้มีหนังสือพิมพ์ต่างประเทศเสนอข่าวอันอัศจรรย์เกี่ยวกับชีวิตของท่าน-ประธานาธิบดีผู้นี้ กับท่านประธานาธิบดี "ลินคอล์น" ซึ่งเป็นประธานาธิบดีคนที่ ๑๖ ของสหรัฐอเมริกาว่า คล้ายคลึงกันมากหลายอย่างด้วยกันคือ

๑. ท่านประธานาธิบดี ลินคอล์น และท่านประธานาธิบดี เคนเนดี้ ได้ใช้ชีวิตเกี่ยวกับหน้าที่สิทธิของพลเมืองเหมือนกัน ท่านประธานาธิบดี ลินคอล์น สั่งเลิก

ทาส ท่านประธานาธิบดีเคนเนดี้ สั่งเลิกการแบ่งแยกผิว แล้วผลงานของท่านทั้งสองนี้ก็ได้บรรลุผลสำเร็จอย่างงดงามมาก

๒. ลินคอล์นได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีในปี ค.ศ. ๑๘๖๐ เคนเนดี้ได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ห่างกันเพียง ๑๐๐ ปีพอดี

๓. ทั้งสองท่านถูกลอบสังหารชีวิตในวันศุกร์เหมือนกัน และตายต่อหน้าภรรยาของตนเหมือนกัน

๔. ทั้งสองถูกยิงที่ศีรษะเหมือนกัน

๕. ผู้ที่เป็นประธานาธิบดีสืบต่อท่านทั้งสองนี้ ชื่อจอห์สันเหมือนกัน คือ ผู้เป็นประธานาธิบดีสืบต่อประธานาธิบดีลินคอล์น ชื่อแอนดรูว์ จอห์นสัน ผู้ที่เป็นประธานาธิบดีสืบต่อประธานาธิบดีเคนเนดี้ ชื่อ ลินดอน บี. จอห์นสัน และเป็นวุฒิสมาชิกพรรคเดโมแครทเหมือนกัน

๖. แอนดรูว์ จอห์นสัน เป็นประธานาธิบดีสืบต่อ ลินคอล์นเกิดปี ค.ศ. ๑๘๐๘ ลินดอน บี. จอห์นสันเป็นประธานาธิบดี สืบต่อ เคนเนดี้ เกิดปี ค.ศ.๑๙๐๘ ห่างกัน ๑๐๐ ปีพอดีเหมือนกัน

๗. จอนห์ วิลกิส บูธ ผู้ฆ่าลินคอล์น ลีฮาวีออสวอลด์ ผู้ฆ่าเคนเนดี้ เป็นชาวใต้ที่มีความคิดนอกลู่นอกทางเหมือนกัน

๘. ทั้งบูธและออสวอลด์ ถูกฆ่าตายก่อนนำตัวขึ้นศาลเหมือนกัน จอนห์ วิลกิส บูธ ถูกฆ่าตายก่อนนำตัวขึ้นศาลเหมือนกับลีฮาวี ออสวอลด์

๙. ท่านประธานาธิบดีทั้งสอง มีภรรยาซึ่งสูญเสียบุตรชาย ในระหว่างอยู่ในทำเนียบขาวเหมือนกัน

๑๐. ก่อนท่านประธานาธิบดีทั้งสองจะถูกลอบสังหารนั้น เลขานุการของลินคอล์น ชื่อเคนเนดี้ ได้แนะนำไม่ให้ลินคอล์นไปยังโรงละคร ส่วนเลขานุการของเคนเนดี้ ชื่อลินคอล์น ได้แนะนำไม่ให้เคนเนดี้ไปดัลลัส

๑๑. จอนห์ วิลกีส บูธ ยิงลินคอล์นในโรงละคร แล้ววิ่งหนีไปในโกดังสินค้า ลีฮาวี ออสวอลด์ ยิงเคนเนดี้ในโกดังสินค้า แล้ววิ่งหนีไปในโรงละคร

๑๒. สกุลทั้งสอง มีอักษร ๗ ตัวเหมือนกัน

๑๓. แอนดรูว์ จอห์นสัน และ ลินดอน บี. จอห์นสัน ผู้เป็นประธานาธิบดีสืบต่อจากลินคอล์นและเคนเนดี มีอักษร ๑๓ ตัวเหมือนกัน

๑๔. จอนห์ วิลกีส บูธ กับ ลีฮาวี ออสวอลด์ มีอักษร ๑๕ ตัวเหมือนกัน

เหตุการณ์เหล่านี้เป็นที่น่าอัศจรรย์มาก ฝรั่งไม่สามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งไปกว่านี้ นอกจากจะคิดว่าเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์เท่านั้น แต่ถ้าเขาเหล่านั้นได้ศึกษาถึงกฎของกรรมแล้ว ก็จะเกิดความเข้าใจขึ้นมาได้อย่างชัดแจ้งว่า กฎเหล่านี้หาใช่อะไรอื่นไม่ แต่เป็นกฎของกรรมนั่นเอง คนทั้งสองคงจะกระทำกรรมอย่างนี้แก่ผู้อื่นมาแต่อดีต แล้วก็ถูกจองเวรมาถึงปัจจุบันนี้ก็ได้

เวรคืออะไร ?

ผลแห่งการกระทำกรรมชั่วลงไป ท่านเรียกว่า "เวร" กรรมเป็นเหตุ เวรเป็นผล คำว่า "เวร" ตามหลักของภาษาไทยนั้นมีความหมายออกไปหลายนัยด้วยกัน เช่น

เวร หมายถึงความปองร้าย ความพยาบาท อาฆาตกัน อย่างหนึ่ง

เวร หมายถึงคราวหรือรอบ หรือการผลัดกันเป็นคราว ๆ เช่น การผลัดเปลี่ยนเวรกันเป็นต้น

หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงบาป ดังคำที่เราใช้กันว่า "ก่อกรรม ทำเวร" ก่อกรรมก็คือการสร้างกรรม ทำกรรม ทำเวร ก็คือการทำบาป ดังเช่นที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า

"ดูกรคฤหบดี อุบาสกไม่ละภัยเวร ๕ ประการ เราเรียกว่าเป็นผู้ทุศีล และเขาย่อมเข้าถึงนรกด้วยภัยเวร ๕ ประการเป็นไฉน คือ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์

ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุรา เมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ดูกรคฤหบดี อุบาสกไม่ละภัยเวร ๕ ประการนี้แล เราเรียกว่า เป็นผู้ทุศีล และย่อมเข้าถึงนรกด้วย"

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุบาสกผู้ละภัยเวร ๕ ประการนี้แล เราเรียกว่า เป็นผู้มีศีล และเขาย่อมเข้าถึงสุคติด้วย"

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย อุบาสกผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวร ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ ย่อมเสวยทุกข์และโทมนัสทางใจ เพราะว่าฆ่าสัตว์ ส่วนอุบาสกใดเป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ย่อมไม่ประสบภัยเวรนั้น ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ย่อมไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจ ภัยเวรของอุบาสกผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ย่อมสงบระงับด้วยประการนี้" แล้วตรัสเป็นคาถาว่า

โย ปาณมติปาเตติ สุสาวาทญฺจ ภาสติ
โลเก อทินฺนํ อาทิยติ ปรทารญฺจ คจฺฉติ
สุราเมรยปานญฺจ โย นโร อนุยุญฺชติ
อปฺปหาย ปญฺจ เวรานิ ทุสฺสีโล อิติ วุจฺจติ
กายสฺส เภทา ทุปฺปญฺโญ นิรยํ โสปปชฺชติ
โย ปาณํ นาติปาเตติ มุสาวาทํ น ภาสติ
โลเก อทินฺนํ นาทิยติ ปรทารํ น คจฺฉติ
สุราเมรยปานญฺจ โย นโร นานุยุญฺชติ
ปหาย ปญฺจ เวรานิ สีลวา อิติ วุจฺจติ
กายสฺส เภทา สปฺปญฺโญ สุคตึ โสปปชฺชตีติ.

แปลว่า นรชนใดย่อมฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ในโลก คบชู้ภรรยาของผู้อื่น กล่าวคำเท็จ และประกอบการดื่มสุราเมรัยเนือง ๆ แล้ว นรชนนั้นไม่ละ

เวร ๕ ประการ เราเรียกว่า เป็นผู้ทุศีล มีปัญญาทราม ตายแล้วย่อมเข้าถึงนรก นรชนใดไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ในโลก ไม่คบชู้ในภรรยาของผู้อื่น ไม่กล่าวคำเท็จ และไม่ประกอบการดื่มสุราเมรัย นรชนนั้นละเวรภัย ๕ ประการแล้วเราเรียกว่า เป็นผู้มีศีล มีปัญญา เมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงสุคติดังนี้[๑]

ตามหลักในเวรสูตรนี้แสดงให้เห็นแล้วว่า เวรนั้น หมายถึงบาปอย่างเดียว คนมีเวรก็คือคนมีบาป พระพุทธองค์จึงสอนให้ละเว้นจากการทำเวร ดังที่มีปรากฏอยู่ในศีล ๕ ว่า "เวรมณี" ซึ่งแปลว่า เว้นจากการทำเวร หรืองดเว้นจากการทำบาปอันมีการฆ่าสัตว์เป็นต้น

เมื่อเข้าใจถึงคำว่า กรรมและเวรว่ามีความแตกต่างกันอย่างไรเช่นนี้ ท่านผู้อ่านก็จะเห็นชัดขึ้นมาว่า กรรมนั้น มีความหมายออกไปได้หลายอย่างอาจจะเป็นความดีก็ได้ หรือไม่ดีไม่ชั่วก็ได้ ส่วนเวรนั้น หมายถึงความชั่วอย่างเดียว เวรจึงเป็นผลมาจากการกระทำกรรมชั่วเท่านั้น

ถ้าเราศึกษาดูชีวิตของสรรพสัตว์ที่เกิดมาในโลกนี้อย่างละเอียด เราจะได้รับความสว่างจากคำสอน ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากขึ้น และจะเห็นว่าความเป็นไปของชีวิตสัตว์นั้น มีเหตุมีผลทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นด้วยความบังเอิญเลย ผลที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ย่อมมีเหตุมาแต่อดีตทั้งนั้น ด้วยเหตุฉะนี้แหละ สรรพสัตว์ที่เกิดมาในโลกนี้ จึงต้องแตกต่างกันทั้งรูปร่าง ความคิดอ่านการเป็นอยู่และวิถีของชีวิต

ท่านทั้งหลายลองสังเกตดูแมลงบางประเภท เช่น ผีเสื้อ ที่โผผินบินตอมดอกไม้ก็ได้ จะเห็นว่าที่ปีกของผีเสื้อนั้น มีสีแตกต่างกันออกไป เหมือนกับมีใครสักคนหนึ่งไปบรรจงตกแต่งให้ หรือมิฉะนั้นก็ให้สังเกตดูนก นกจะมีสีที่ขนไม่เหมือนกัน ถ้าจะ

๑. (เวรสูตร สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต)

ถามว่า ผีเสื้อก็ดี นกก็ดี เขามีความจงใจปรารถนาให้เขามีรูปร่างเช่นนั้นหรือ ผีเสื้อบางตัวชอบสีเขียวหรือ ชอบใช้ปีกของตนมีลวดลายเช่นนั้นหรือ นกเขามีความจงใจให้สีเป็นเช่นนั้นหรือ รวมทั้งพวกเราที่เป็นมนุษย์ทั้งหลายนี้ด้วยว่า เรามีความประสงค์มาก่อนหรือที่จะให้รูปร่างหน้าตาของเราเป็นเช่นนี้ ก็ปรากฏว่า เราไม่ได้มีความประสงค์จงใจให้เป็นเช่นนั้นเลย

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

"กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตา"

แปลว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์คือให้ทรามและประณีต (ต่าง ๆ กัน)

ฉะนั้นกรรมนี่เองที่ตกแต่งรูปร่างของสัตว์ให้ปรากฏในลักษณะต่างกันออกไป โดยที่มิได้จงใจในปัจจุบันเลย รูปร่างของเราที่เป็นเช่นนี้จึงเป็นเรื่องของกรรมในอดีตตกแต่งมาให้ บางคนจึงต่ำ บางคนจึงสูง จึงขาว จึงดำ จึงมีอวัยวะในร่างกายแตกต่างกันออกไป กรรมจึงกระทำให้รูปร่างของสัตว์ทั้งหลายมีลักษณะแตกต่างกันออกไปมากมายหลายประเภท ทุกชีวิตที่อยู่ได้จึงต้องอยู่ในลักษณะเป็นผู้รับผลแห่งกรรมในอดีต และเมื่อสิ่งนั้นเป็นผลของกรรมจากอดีต เราจะไปแก้ไขอย่างไรก็ไม่ได้ เป็นการฝืนกฎของกรรมเช่นคนที่เกิดมาผิวดำ แล้วเกิดความไม่พอใจเพราะเห็นว่าไม่เป็นที่นิยมของชาวโลก ชาวโลกบางกลุ่มเขาเหยียดหยามมาก ก็คิดแก้ไขใหม่เพื่อจะให้สีของร่างกายขาวขึ้น ท่านทั้งหลายลองคิดดูว่า จะแก้ไขได้ไหมย่อมแก้ไขไม่ได้ เมื่อแก้ไขไม่ได้แล้ว จะทำอย่างไรกันต่อไป ผลสุดท้ายก็ต้องยอมรับผลแห่งกรรมนั้นด้วยความยินดี ทั้งชาวโลกทั้งหลายบางกลุ่ม ก็ควรจะคิดว่าเป็นกรรมของเขา เพราะใคร ๆ ก็ไม่ปรารถนาจะเกิดมามีผิวดำอย่างนี้ การเหยียดหยามกันในเรื่องผิวก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะคนเราเลือกเกิดกันไม่ได้

ข้าพเจ้าขอสรรเสริญท่านประธานาธิบดี เคนเนดี้ แห่งสหรัฐอเมริกา ที่ให้สิทธิระหว่างคนผิวดำกับคนผิวขาวเสมอภาคกัน เพราะปัญหาเรื่องการเหยียดหยามผิวนี้ ในสหรัฐอเมริกาเป็นมานานแล้ว ก็ควรจะเลิกกันเสียที เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตน เขาจะต้องรับผลแห่งกรรมเช่นนั้น ทั้งคนเราจะดีจะชั่ว จะสูงหรือต่ำไม่ใช่อยู่ที่ผิว ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น ท่านกล่าวว่าอยู่ที่กรรมคือการกระทำ

ในประเทศไทยเรานี้ก็มีบุคคลที่ควรได้รับการอนุเคราะห์อยู่มากเหมือนกัน เช่นคนที่เกิดมาตาบอด เป็นใบ้ เป็นบ้า หรืออวัยวะพิกลพิการ บุคคลเหล่านี้เกิดมาเพื่อใช้หนี้กรรม เขาไม่มีความปรารถนาจะเป็นเช่นนั้นเลย บุคคลเหล่านี้จึงควรได้รับความกรุณาจากผู้ใจบุญทั้งหลายอย่างยิ่ง

อีกประการหนึ่งที่เราจะต้องศึกษาให้เข้าใจเพราะข้าพเจ้าเคยได้ยิน เคยได้รับปัญหาอยู่หลายครั้ง คือ เคยมีผู้ให้แง่สังเกตเกี่ยวกับความเป็นไปของสัตว์โลกว่าเป็นไปอย่างไม่ยุติธรรมเลยเช่น สัตว์โลกต้องมีฐานะต่างกัน เบียดเบียนกัน ตัวอย่างเช่น บางคนเกิดมาพิการ บางคนเกิดมาสมบูรณ์ดีทุกอย่าง บางคนเกิดมาจนมาก บางคนเกิดมาร่ำรวย สัตว์ใหญ่กินสัตว์เล็ก สัตว์ที่แข็งแรงกว่าเบียดเบียนสัตว์ที่อ่อนแอกว่า คนที่มีอำนาจก็ข่มเหงรังแกคนที่มีอำนาจน้อย คนโง่ก็ตกเป็นเหยื่อของคนฉลาด ดูแล้วโลกเรานี้ไม่มีความยุติธรรมเลย

คนที่มีความรู้สึกเช่นนี้ เป็นบุคคลที่น่าเห็นใจมาก เพราะเขาไม่เข้าใจในกฎของกรรมเป็นกฎที่ทุกคนหลีกหนีกันไม่พ้น จึงได้มองเห็นโลกไปในแง่ของความไม่ยุติธรรม ซึ่งถ้าเขาเหล่านั้นได้ศึกษาหาเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องของกรรมนี้แล้ว จะเห็นความจริงของโลกขึ้นมาว่า เต็มไปด้วยความยุติธรรมไม่มีสิ่งใดในโลกนี้เลยที่ไม่ยุติธรรม

สัตว์ใหญ่กินสัตว์เล็กก็เป็นความยุติธรรม สัตว์ที่แข็งแรงกว่าเบียดเบียนสัตว์ที่อ่อนแอกว่า ก็เป็นความยุติธรรม คนที่มีอำนาจเบียดเบียนคนที่ไม่มีอำนาจก็ยุติธรรม คนโง่ตกเป็นเหยื่อของคนฉลาดก็เป็นความยุติธรรม คนที่เกิดมาพิการก็เป็นความยุติธรรมของโลก ทั้งนี้เพราะตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นคำว่ายุติธรรมนี้ก็คือวิบากหรือผลของกรรมนั่นเอง ซึ่งแตกต่างจากความยุติธรรมทางโลกมาก

ความยุติธรรมทางโลกนั้น เป็นความยุติธรรมโดยสมมุติ เพราะฉะนั้นจึงปรากฏอยู่เสมอว่า ผู้นั้นไม่ได้รับความยุติธรรม ผู้นี้ไม่ได้รับความยุติธรรม ตามความเข้าใจของเราส่วนมากจึงไม่ค่อยจะยุติกันได้ว่าอย่างไรจึงจะเรียกว่ายุติธรรม บางท่านให้ความเห็นว่า "ความยุติธรรมคือสิ่งที่เท่ากัน และเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย" บางท่านก็ให้เหตุผลว่า "ความยุติธรรมนั้นคือความพอใจของผู้ให้ในสิ่งที่เท่ากัน และผู้รับก็ยอมรับว่าสิ่งนั้นเป็นธรรมแล้ว" ซึ่งเหตุผลข้อหลังนี้ยังมีข้อแม้ออกไปอีกว่า ถ้าผู้รับไม่ยอมรับว่าสิ่งนั้นเป็นธรรมก็ยังไม่ใช่ความยุติธรรม ฉะนั้นจึงเป็นปัญหากันอยู่เสมอ เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้เคยถามท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางกฎหมายคือ ศาสตราจารย์ พระยานิติศาสตร์ไพศาล (*นิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์*) ท่านให้คำอธิบายว่า ในหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถานอธิบายว่า "ยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรม ความชอบด้วยเหตุผล" และในหนังสือตำราว่าด้วยกฎหมายของเสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์อธิบายว่า"

"*เราจะต้องระวังอย่าคิดเอากฎหมาย ไปปนกับความดีความชั่วหรือความยุติธรรม กฎหมายเป็นคำสั่งคำบัญชา เป็นแบบแผนที่เราจะต้องประพฤติตาม แต่กฎหมายนั้นบางทีก็ชั่วได้ หรือไม่เป็นยุติธรรมก็ได้ ความคิดว่าอะไรดีอะไรชั่ว หรืออะไรเป็นยุติธรรม มีบ่อเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่นตามศาสนาต่าง ๆ แต่กฎหมายนั้นเกิดขึ้นได้แห่งเดียว คือ จากผู้ปกครองแผ่นดิน หรือที่ผู้ปกครองแผ่นดินอนุญาตเท่านั้น*

อนึ่งคำอธิบายคำกฎหมายที่ว่ามาแล้วนั้น ก็ยังมีที่ติด้วยเหตุว่ายกเอาคำสั่งคำบัญชาขึ้นเป็นข้อสำคัญ บางสิ่งที่เรียกว่ากฎหมาย จะสืบแสวงหาตรงดูให้เป็นคำสั่ง คำบัญชาของผู้ปกครองแผ่นดินได้ยากอย่างยิ่ง ความจริงนั้นไม่มีกฎหมายประเทศใดที่เป็นบทบังคับแท้ ซึ่งคุ้มการที่เกิดขึ้นทุกชนิด ทุกอย่างแต่การที่ทุ่มเถียงกันทุกชนิดทุกอย่าง คงจะได้มาในศาล ซึ่งศาลจะต้องวินิจฉัย ก็เมื่อไม่มีกฎหมายดังนี้แล้ว ที่ได้ทำกันมานั้นทำกันอย่างไร

ในเมืองอังกฤษ ไม่มีประมวลกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร ศาลอ้างถึงกฎหมายธรรมดา ซึ่งเป็นกฎหมายที่สันนิษฐานเอาทั้งนั้น และซึ่งไม่มีเขตขอบแท้จริงเป็นแต่ความคิด อีกแห่งหนึ่งในประเทศฝรั่งเศสมีกฎหมายทั้งสิ้นเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเรียกชื่อว่า "โค้ด" (ประมวลกฎหมาย) แต่ถึงกระนั้นก็ดีโค้ดนี้ก็ไม่คุ้มการที่เกิดขึ้นทุกอย่าง หามิได้ แต่ในมาตรา ๔ แห่งโค้ดแพ่งกล่าวว่า ถ้าผู้พิพากษาคนใดไม่ตัดสินความให้ โดยว่าไม่มีกฎหมายแล้ว ให้มีโทษและตามโค้ด อาญามาตรา ๑๘๕ วางโทษ ปรับ ๒๐๐ แฟรงค์ และในโค้ดแพ่งอีกมาตราหนึ่งถัดลงมา คือมาตรา ๕ กล่าวชัดว่า ไม่ให้ผู้พิพากษาคนใดวางบทลงเป็นแบบนอกกฎหมาย น่าเป็นการฉงนมาก มาตราหนึ่งบังคับให้วางบท อีกมาตราหนึ่งไม่ยอมให้วางบทนอกกฎหมาย ก็เมื่อกฎหมายไม่มีครบเป็นการน่าจนใจ น่าจะคิดว่าผู้พิพากษาตัดสินยกฟ้องโดยอ้างว่ากฎหมายไม่ยอมทุกเรื่องที่ไม่มีบทในโค้ดนั้น แต่หาเป็นดังนั้นไม่เขาเอาความคิดอื่นมาอ้างเป็นข้อวินิจฉัยต่อไป ใช้สำนวนว่า

"ตามแบบ และวิธีกฎหมาย" หรือ "ตามความเห็นทางกฎหมาย" หรือ "ตามความยุติธรรม" เหมือนหนึ่งอ้างบทกฎหมายแท้ จำเป็นต้องมีอะไรต่อไปสำหรับค้ำหนุนบทที่มีอยู่ มิฉะนั้นล้มหมดทั้งสิ้น จะเรียกว่าอะไรก็ได้ กฎหมายธรรมดาหรือแบบและวิชากฎหมาย หรือความยุติธรรมได้ทั้งนั้น ซึ่งเป็นเครื่องมือเผื่อไว้ให้แก่ผู้พิพากษา และก็เรียกว่ากฎหมาย

ในเมืองไทยเรา คำพิพากษาเก่าๆอ้างความยุติธรรมขึ้นตั้งเสมอๆ แต่คำที่เรียกว่า ยุติธรรมเป็นคำไม่ดี เพราะเป็นการที่ทุกคนเห็นต่างกันตามนิสัยซึ่งไม่เป็นกิริยาของกฎหมาย กฎหมายต้องเป็นยุติจริงเถียงแปลกออกไปไม่ได้ แต่เราเถียงได้ว่า อย่างไรเป็นยุติธรรม อย่างไรไม่ยุติธรรมทุกเมื่อ ทุกเรื่องกฎหมายเป็นวิชาเป็นแบบเป็นร่างกายหมดสิ้น เมื่อกฎหมายไม่มีรอยที่จะเดิน เราก็เดินไปข้างไหนไม่ได้นอกจากรอยที่กฎหมายอื่นเขาได้เดินมาแล้ว กฎหมายไม่ใช่ใจคนอย่างยุติธรรมทั้งนี้มีคนเข้าใจผิดมาก แต่ผิดก็เพราะไม่เข้าใจ คำที่เรียกว่า "วิชานั่นเอง"

ตามคำอธิบายนี้จะเห็นได้ว่า กฎหมายกับความยุติธรรมนั้นแตกต่างกัน ยุติธรรมเป็นเรื่องของจิตใจ กฎหมายเป็นเรื่องคำสั่ง คำบัญชา เป็นแบบแผนที่จะต้องปฏิบัติตาม อะไรเป็นยุติธรรมจึงเป็นปัญหา

เพราะบางทีผู้ให้ตัดสินว่า เป็นยุติธรรมแล้ว แต่ผู้รับหรือผู้ถูกตัดสินว่ายังไม่เป็นธรรม ก็ยังไม่เป็นความยุติธรรมที่แท้ แต่ถ้ายอมรับก็เป็นยุติธรรมไป จะขอยกตัวอย่างมาพิจารณาสักเรื่องหนึ่ง เช่น สมมุติว่า ท่านมีลูก อยู่ ๕ คน วันหนึ่งท่านไปตลาดหรือจะไปในต่างจังหวัดก็ตาม ท่านไปพบผลไม้ คือส้มเขียวหวาน ท่านก็ซื้อมา ๒๐ ผล พอมาถึงบ้านก็แบ่งให้ลูกทั้ง ๕ คน คนละ ๔ ผล ซึ่งถ้าจะพิจารณาตามจำนวนผลก็เป็นความยุติธรรมดีอยู่ เพราะผลเท่าๆกัน จำนวนก็เท่ากัน แต่ในจำนวนลูก ๕ คนนั้น ถ้ามีคนหนึ่งเกิดร้องขึ้นว่า ท่านไม่ยุติธรรม ท่านจะมีความรู้สึกอย่างไร ท่านจะต้องมีความรู้สึกว่า ลูกท่านคนนั้นโกงใช้ไม่ได้ เอาเปรียบคนทั้งๆที่ท่านก็แบ่งให้ตามจำนวนเท่ากัน แต่ถ้าท่านถามเขาว่า เพราะเหตุใดลูกจึงว่าไม่ยุติธรรม เขาก็จะตอบท่านว่า เพราะกลีบส้มมันไม่เท่ากัน รสของส้มก็ไม่เท่ากัน เพราะส้มแต่ละผลนั้นย่อมมีกลีบไม่เท่า ทั้งรสของส้มก็ไม่เหมือนกัน แล้วท่านจะปวดศีรษะแค่ไหน

ดังตัวอย่างที่ยกมานี้ก็จะเห็นได้แล้วว่า ความยุติธรรมโดยสมมุตินั้น ย่อมเกิดเป็นปัญหาเช่นนี้เสมอ ครั้นเมื่อผู้ใดได้ประสบต่อปัญหาเช่นนี้เข้าแล้ว ก็มักจะพูดกันอย่างน้อยใจว่า ในโลกนี้หาความยุติธรรมไม่ได้ และบุคคลเหล่านี้ก็น่าได้รับการเห็นใจ เพราะยังไม่เข้าใจว่า "ยุติธรรม" ที่แท้นั้นคืออะไร

ตามหลักที่แท้จริงนั้น ในโลกเรานี้เต็มไปด้วยความยุติธรรม สรรพสัตว์ทั้งหลายที่ท่องเที่ยวไปมาในสังสารวัฏ ต้องได้รับความยุติธรรมทั้งนั้น ไม่ว่ากรณีใด ๆ สัตว์เล็กถูกสัตว์ใหญ่กินก็เป็นความยุติธรรม สัตว์ที่อ่อนแอกว่าถูกสัตว์ที่แข็งแรงข่มเหงรังแกก็เป็นความยุติธรรม คนโง่ที่ถูกคนฉลาดกว่าหลอกลวงก็เป็นความยุติธรรม คนที่ไม่ได้กระทำผิดในปัจจุบันแต่ต้องถูกลงโทษถึงติดคุกติดตารางก็ยุติธรรม นอนอยู่ในบ้านดี ๆ พวกมาจับเอาไปทุบตีก็ยุติธรรม รวมทั้งคนที่เกิดมาพิกลพิการก็ยุติธรรม เกิดมาแล้วต้องแก่ก็ยุติธรรม เกิดมาแล้วก็ตายนั่นก็เป็นความยุติธรรม

รวมความแล้วทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นไปตามกระบวนการของความยุติธรรมทั้งนั้น เพราะตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น บุคคลกระทำกรรมอันเป็นเหตุอย่างใด ก็ต้องรับวิบากคือผลแห่งกรรมอย่างนั้น สัตว์ที่ถูกเขาฆ่าก็เพราะในอดีตเคยไปฆ่าเขามาก่อน สัตว์ที่ถูกเบียดเบียนถูกข่มเหงรังแก ก็เพราะในอดีตเคยไปเบียดเบียนไปข่มเหงรังแกเขามาก่อน สัตว์ที่ถูกล่อลวงในปัจจุบันก็เพราะอดีตเคยไปล่อลวงเขามาก่อน คนที่ถูกโกงในปัจจุบันก็เพราะอดีตเคยไปคดโกงเขามาก่อน คนที่ถูกลงโทษถึงติดคุกติดตารางโดยปัจจุบันไม่เคยกระทำผิดแต่อย่างใด ก็เพราะอดีตเคยลงโทษผู้ที่ไม่ได้กระทำผิดมาก่อน ครั้นมาในปัจจุบันชาตินี้ตนจึงต้องได้รับผลแห่งการกระทำอย่างนั้นบ้าง นี่แหละท่านจึงกล่าวว่าเป็นความยุติธรรมอย่างยิ่ง ทั้งความยุติธรรมอย่างนี้ก็มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ คนที่กระทำผิดกระทำชั่วในปัจจุบันแต่ไม่ถูกกฎหมายลงโทษ ก็อย่าคิดว่า ตนไม่ต้องได้รับผลแห่งการกระทำอย่างนั้น

สักวันหนึ่งผลแห่งการกระทำเช่นนั้นจะต้องลงโทษอย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนจะลงโทษให้เห็นในปัจจุบันชาติหรืออนาคตชาติก็แล้วแต่น้ำหนักของกรรม ซึ่งจะขอกล่าวต่อไปในตอนหน้า

วิบากหรือผลของกรรมดังที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นหลักของการพิจารณาว่า โลกของเรานี้มีความยุติธรรมอย่างแน่นอน ทั้งยังเป็นความยุติธรรมทุก ๆ โลกด้วย ไม่จำกัดเฉพาะแต่โลกมนุษย์เท่านั้น

เมื่อเขียนมาถึงตรงนี้ ทำให้นึกถึงอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยเจ้าประคุณ *สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆังโฆสิตาราม จังหวัดธนบุรีขึ้นมาได้*

คือ เรื่องมีอยู่ว่า เช้าวันหนึ่ง มีพระภิกษุ ๒ รูปซึ่งอยู่ที่วัดระฆังนั้น เกิดวิวาทกันขึ้นก่อนที่จะออกไปบิณฑบาต ในสมัยนั้นการบิณฑบาตทางฝั่งธนบุรีต้องใช้เรือพายไปตามคลองในสวน ก่อนที่พระท่านจะออกบิณฑบาต ก็มีพระองค์หนึ่งเอาด้ามพายไปตีศีรษะพระอีกองค์หนึ่งเข้า พระองค์ที่ถูกตีไปฟ้องเจ้า-ประคุณสมเด็จ เจ้าประคุณสมเด็จก็ตัดสินว่า พระองค์ที่ถูกตีนั่นแหละไปตีเขาก่อน เขาจึงตีเอาให้บ้าง เพราะมีตัวอย่างที่ไหน ที่เราอยู่ดี ๆ จะมีคนเอาด้ามพายมาตีศีรษะได้ พระองค์ที่ถูกตีก็ยังยืนกรานอยู่ว่า ท่านไม่ได้ตีก่อน ท่านอยู่เฉย ๆ ก็มาตีท่านก่อน เจ้าประคุณสมเด็จก็ยังยืนยันว่า องค์ที่ถูกตีนั่นแหละไปตีเขาก่อน

เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จยังยืนยันอย่างนั้นว่า พระองค์ที่ถูกตีศีรษะไปตีอีกองค์ก่อนตามเดิม พระองค์ที่ถูกตีศีรษะก็เสียใจร้องไห้ หาว่าสมเด็จไม่ยุติธรรมมีความลำเอียง เข้ากับพระองค์ที่ตีศีรษะท่าน ท่านก็ไม่ยอมพยายามดิ้นรนหาความยุติธรรมให้ได้ ปรากฏว่า พระภิกษุองค์ถูกตีฟ้องไปทางพระเถระผู้ใหญ่คือสมเด็จพระวันรัต

(เช่น) สมเด็จพระวันรัตก็ตั้งให้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ซึ่งในสมัยนั้นท่านยังมีสมณศักดิ์เป็นพระเทพกวีอยู่ ให้ระงับอธิกรณ์นี้เสียด้วยความยุติธรรม

เจ้าประคุณสมเด็จก็ยังคงยืนยันตามเดิมว่า พระองค์ที่ถูกตีนั่นแหละไปตีเขาก่อน องค์ที่ถูกตีก็ยืนยันว่า ท่านไม่ได้ตี องค์นั้นมาตีท่านก่อน ผลสุดท้ายเรื่องนี้ก็ทราบถึงสมเด็จพระวันรัตอีก สมเด็จพระวันรัตจึงถามเจ้าประคุณสมเด็จว่า เพราะเหตุใดจึงตัดสินว่าองค์ที่ถูกตีศีรษะไปตีองค์นั้นก่อน

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ก็ให้เหตุผลว่า เนื่องจากผลกรรมแต่ปางก่อนที่พระองค์นี้เคยตีเขามาก่อน ผลกรรมจึงไม่ยุติลงตามสนองในชาตินี้อีก ด้วยการถูกตีบ้าง เพราะชาติก่อนไปตีเขามา ผลสุดท้ายสมเด็จพระวันรัตจึงต้องยอมด้วยเหตุผล แล้วกล่าวกับสมเด็จว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจงยุติกรรมอันนี้เสีย เจ้าประคุณสมเด็จจึงหาปัจจัยบางอย่างมาถวายให้พระองค์ที่ถูกตีศีรษะเป็นการปลอบใจ แล้วก็กล่าวสอนพระทั้งสององค์นั้นว่า "ขอให้ท่านทั้งสองจงอโหสิกรรมให้แก่กันและกันเสียเถิด" เรื่องก็เป็นอันยุติลงด้วยดี โดยพระสองรูปนั้นท่านอโหสิกรรมต่อกัน และอยู่ต่อมาท่านก็สมาคมด้วยดี ไม่มีความบาดหมางใจกันอีกต่อไป

อธิกรณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ ได้รับการตัดสินอย่างเป็นธรรมที่สุด และการตัดสินเช่นนี้แหละเป็นความยุติธรรมอย่างยิ่ง นี่เป็นความยุติธรรมที่แท้จริง ตามหลักของพระพุทธศาสนา

การพิจารณาถึงความยุติธรรมตามหลักธรรมนั้น จะต้องพิจารณาถึงอดีตชาติด้วย มิฉะนั้นเราจะไม่ทราบเลยว่า ความยุติธรรมนั้นคืออะไร มีจริงหรือไม่ เพราะชีวิตปัจจุบันเป็นผลมาแต่อดีต เรากระทำกรรมอะไรมาบ้างก็ไม่อาจทราบได้ แต่ก็พอจะพิจารณาได้อย่างละเอียดว่า ถ้าผลที่เราได้รับในปัจจุบัน ไม่ได้เกิดขึ้นจากเหตุปัจจุบันก็ต้องเป็นผลมาจากเหตุอดีตอย่างแน่นอน ที่จะเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุนั้น เห็นท่าจะไม่มีแน่

ชีวิตของสรรพสัตว์ที่เกิดมาในโลกปัจจุบันนี้ จึงอยู่ในฐานะของผู้เกิดมาเพื่อชดใช้หนี้กรรมให้หมดไป ไม่ว่าชีวิตนั้นจะประสบต่อความทุกข์หรือความสุขก็ตาม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

สเจ ปุพฺเพ กตเหตุ　　　สุขทุกฺขํ นิคจฺฉติ
โปราณกํ กตํ ปาปํ　　　ตเมโส มุญฺจเต อิณํ

แปลว่า ถ้าบุคคลประสบสุขหรือทุกข์ เพราะบุญหรือบาปที่กระทำไว้แต่ปางก่อนเป็นเหตุ บุคคลนั้นชื่อว่าเปลื้องบาปเก่าที่ทำไว้ดุจเปลื้องหนี้ฉะนั้น

พุทธภาษิตบทนี้ชี้ให้เห็นว่า อันความทุกข์หรือความสุขก็ตามเป็นวิบากหรือผลของกรรมทั้งนั้น คนที่เกิดมามีความสุขสำราญในปัจจุบัน ก็เพราะกุศลกรรมแต่อดีตส่งผล และเมื่อตนกำลังเสวยความสุขมากมายแค่ไหนก็ตาม นั่นเป็นการชดใช้กุศลกรรมแต่อดีตให้หมดไปตามลำดับ ถ้ากุศลกรรมแต่อดีตหมดลงเมื่อใด ชีวิตของเขาเหล่านั้นจะต้องเผชิญต่อความทุกข์ อันเป็นผลของกรรมชั่วต่อไป เพราะชีวิตของสรรพสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดนั้น จะต้องประกอบกรรมทั้งดีและชั่วมาเป็นของคู่กัน เมื่อกรรมดีกำลังให้ผล กรรมชั่วก็หมดโอกาสที่จะให้ผล หรือเมื่อกรรมชั่วกำลังให้ผล กรรมดีก็หมดโอกาสที่จะให้ผล

ถ้าชีวิตกำลังเสวยความทุกข์อย่างแสนสาหัส ก็พึงทราบว่า เรากำลังชดใช้หนี้กรรมที่เป็นอกุศลให้หมดไป เมื่อหมดกรรมที่เป็นอกุศลแล้ว เราก็จะประสบต่อความสุขอันเป็นผลของกุศลกรรมอย่างแน่นอน คนที่เกิดมามีความสบายมีความสุขมาก ก็ไม่ควรประมาทเพราะผลกรรมที่ดีกำลังหมดไปตามลำดับ ถ้าท่านไม่สร้างกุศลกรรมใหม่เพิ่มเติมแล้ว ชีวิตจะต้องประสบต่อความทุกข์ในบั้นปลายอย่างแน่นอน ตัวอย่างในปัจจุบันชาติมีให้เราเห็นมากมาย บางครอบครัวตอนต้นมีความสุขอย่างพุ่มเพือย แต่ตอนปลายกลับต้องเผชิญต่อความทุกข์ยากลำบากแสนสาหัสก็มี บาง

ครอบครัวตอนต้นมีความทุกข์อย่างแสนสาหัส แต่ตอนปลายกลับมีความสุขสบายก็มีนี่เป็นการแสดงให้เห็นว่าความสุขความทุกข์นั้น เป็นการปลดเปลื้องหนี้ของกรรมในอดีต

แสนเสียดายชีวิตของบุคคลที่ฆ่าตัวตายเหลือเกิน ถ้าการคิดฆ่าตัวตายนั้นมิได้เป็นผลของกรรมแต่อดีต หมายความว่าคิดกระทำกรรมใหม่ในปัจจุบันนี้ เพราะตามหลักของกรรมนั้น คนเราจะมีความทุกข์ตลอดไปไม่ได้ วันหนึ่งความทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นจะต้องสิ้นสุดลง ถ้าเราไม่สร้างกรรมชั่วอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ขึ้นใหม่ในปัจจุบันชาตินี้ เหมือนคำพูดของกวีที่ว่า "เมื่อเมฆหมอกของพายุฝนหายไป ท้องนภาย่อมแจ่มใส" เบื้องหน้าของบุคคลที่กำลังมีความทุกข์ก็คือความสุขสดชื่นนั่นเอง เพียงแต่ให้ท่านอดทนต่อความทุกข์เหล่านั้นต่อไป อย่าท้อแท้ใจ พร้อมกันนั้นก็ใช้กาลเวลาอันเป็นทุกข์ของท่าน สร้างสรรค์คุณงามความดี อันเป็นกุศลกรรมอยู่เสมอ แล้วท่านจะต้องประสบต่อความสุขในเบื้องหน้าอย่างแน่นอน

พร้อมกันนั้นก็อดสงสารบุคคลที่เกิดมีความสุข แต่กำลังประกอบแต่กรรมชั่วอย่างประมาทมัวเมา ไม่สร้างสรรค์คุณงามความดีขึ้นใหม่เลย เพราะเมื่อกุศลกรรมแต่อดีตให้ผลหมดแล้ว เขาเหล่านี้จะต้องเผชิญต่อความทุกข์ต่อไป เบื้องหน้าของชีวิตคนที่เป็นสุขเหมือนในยามที่ท้องนภาแจ่มใสปราศจากเมฆหมอกและพายุฝน แต่เบื้องหน้าของความแจ่มใสนี้ จะต้องเผชิญต่อมรสุมอย่างแน่นอน อันนี้เป็นกฎธรรมดาของธรรมชาติ กรรมก็เช่นเดียวกันย่อมเป็นไปไม่ต่างจากธรรมชาติดอก ทุกคนจึงควรพิจารณาถึงกฎแห่งความจริงของชีวิตอย่างนี้ เพราะการเกิดมาของชีวิตนั้นเป็นการปลดเปลื้องหนี้กรรมแต่อดีต

ตราบใดที่นามรูปยังมีการเกิด การตั้งอยู่ และดับไปไม่มีที่สิ้นสุดดุจกระแสน้ำหรือดวงประทีปเช่นนี้ ทุกชีวิตจะต้องเป็นไปตามกรรมลิขิตทั้งนั้น

จึงควรกระทำกรรมที่ดี ที่เป็นกุศลเพื่อผลคือความสุข และจงงดเว้นจากกรรมที่ไม่ดี เป็นอกุศลอันจะเป็นผลให้ได้รับความทุกข์นั้นเสีย ชีวิตแห่งการท่องเที่ยวไปมาในวัฏสาครนี้ ก็จะมีความทุกข์น้อยลง จนกว่าจะบรรลุถึงซึ่งความยุติธรรมด้วยการบรรลุถึงมรรคผลนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งปวง

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายจะต้องประสบต่อความยุติธรรมด้วยกันทั้งนั้น ความทุกข์ความสุขที่เราได้รับกันอยู่เสมอนี้ เป็นความยุติธรรมแล้ว ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นที่จะต้องไปแสวงหาความยุติธรรมภายนอก หรือจากผู้อื่น ท่านประธานาธิบดี ลินคอล์นและท่านประธานาธิบดีเคนเนดี้ ทั้งสองท่านนี้ ต้องจบชีวิตลงในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงกฎของกรรมเด่นชัดขึ้น ท่านประธานาธิบดี ลินคอล์นในอดีต อาจจะเป็นเคนเนดี้ในปัจจุบันก็ได้ใครจะรู้ เพราะตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นถึงกฎแห่งการเวียนว่ายตายเกิดตามหลักที่มีมาในชาดกนั่นเอง

ท่านทั้งสองอาจจะเคยฆ่าชีวิตของผู้อื่นมาแล้วในอดีตชาติ ตนเองจึงต้องถูกฆ่าอย่างนี้บ้าง และจะเป็นจำนวนชาติเท่าไรนั้นเราไม่สามารถที่จะทราบได้ จอนท์วิลกิส บูธ ผู้ฆ่าลินคอล์น ลีฮาวี ออสวอลด์ผู้ฆ่าเคนเนดี้ บุคคลเหล่านี้จะต้องเป็นคู่เวร คู่กรรมกันมาอย่างแน่นอน เพราะทั้งสองไม่เคยรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน ท่านประธานาธิบดีทั้งสองก็ไม่เคยไปสร้างความเดือดร้อนอะไรให้คนทั้งสอง ในปัจจุบันชาตินี้เลย ท่านทั้งอุทิศชีวิตเพื่อมนุษยชาติอย่างแท้จริง แต่ก็ต้องถูกคนใจบาปหยาบช้าลอบสังหารและทั้งจอนท์ วิลกิส บูธ ลีฮาวี ออสวอลด์ ก็ต้องถูกกรรมตามสนองด้วยการถูกสังหารก่อนนำตัวขึ้นศาล เพื่อให้ศาลตัดสินอย่างยุติธรรม กรรมวิบากคือผลของกรรมก็ตัดสินไปแล้วอย่างยุติธรรมที่สุด

ในสมัยพุทธกาลก็เคยมีเหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้เกิดขึ้นเหมือนกัน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่าเป็นความยุติธรรมแล้ว คือ ในสมัยที่พระโมคคัลลานะถูกโจรฆ่าตาย ท่านสาธุชนทั้งหลายส่วนมากก็คงจะรู้จักพระอรหันตสาวกผู้นี้ได้ดี เพราะเป็นอัครสาวกฝ่ายขวา เลิศในทางมีฤทธิ์ ไม่มีสาวกองค์ใดเสมอเหมือน สามารถเหาะเหิรเดินอากาศได้ หายตัวได้ ดำดินได้ ทำได้สารพัดอย่าง แต่ท่านผู้นี้กลับต้องตายเพราะถูกโจรฆ่า การตายของท่านจึงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากมายทั้งพระภิกษุและคฤหัสถ์วิจารณ์กันว่า พระโมคคัลลานะมรณะไม่สมกับอัตภาพของตนเลย ไม่น่าจะตายในลักษณะเช่นนี้เลย

พระพุทธองค์ทรงทราบการสนทนาวิจารณ์กันเช่นนั้น จึงตรัสว่า "*ดูกรภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานะมิใช่ว่าจะมรณภาพไม่สมควรแก่อัตภาพนี้เท่านั้น การมรณภาพของเธอสมควรแท้แก่กรรมที่เธอก่อมาแต่กาลก่อน*

ภิกษุทั้งหลายจึงทูลถามถึงบุรพกรรมของพระโมคคัลลานะ พระพุทธองค์จึงตรัสถึงกรรมในอดีตของพระโมคคัลลานะว่า ในอดีตนั้น พระโมคคัลลานะมีมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า และได้ปรนนิบัติท่านทั้งสองด้วยความกตัญญูกตเวที อยู่ต่อมามารดาบิดาก็หาภรรยามาให้คนหนึ่ง ครั้งแรกก็ไม่เต็มใจที่จะมีภรรยา เพราะตนเองจะอยู่เลี้ยงดูมารดาบิดาเสียก่อน ส่วนมารดาบิดาก็ประสงค์จะให้ลูกชายเป็นฝั่งเป็นฝาไปเสียที จึงหาภรรยามาให้

เมื่อได้ภรรรยามาอยู่ร่วมบ้านเดียวกันกับมารดาบิดาเพียง ๓ วันเท่านั้น ภรรยาก็บ่นว่ารำคาญ มารดาบิดาทั้งสองซึ่งตาบอดเหลือเกิน เพราะคนทั้งสองทำให้บ้านช่องรกรุงรัง แล้วก็ติเตียนมารดาบิดาทั้งสองของสามีให้สามีฟัง เมื่อสามีเดินทางออกไปทำงานนอกบ้าน นางก็แกล้งเอาก้านปอ เอาปอ ฟองข้าวยาคูไปเรี่ยรายเสียทั่วบ้าน เมื่อสามีกลับมานางก็ฟ้องบอกว่า เพราะคนทั้งสองซึ่งตาบอดทำให้รกสกปรก ฉันไม่อาจสามารถอยู่ร่วมกับคนทั้งสองได้

ในขณะนั้นพระโมคคัลลานะกำลังหลงภรรยาอยู่ ก็หวังจะเอาใจภรรยาของตน จึงวางแผนฆ่ามารดาบิดาของตน วันหนึ่งก็วางแผนฆ่าทันที ครั้งแรกก็เชิญให้มารดาบิดาบริโภคอาหารจนอิ่มหนำสำราญ แล้วก็บอกว่าวันนี้จะพาคุณแม่และคุณพ่อไปหาญาติ เมื่อมารดาบิดาขึ้นเกวียนเรียบร้อยแล้ว ก็ออกเดินทาง เมื่อเกวียนเดินไปในระหว่างทางซึ่งจะต้องผ่านป่า พระโมคคัลลานะก็บอกกับพ่อว่า ถึงกลางดงแล้ว ในที่นี้มีโจรชุกชุมมาก จึงให้พ่อซึ่งตาบอดถือเชือกไว้ แล้วตนเองก็ลงไป แกล้งร้องเป็นเสียงโจรมาปล้น สองคนตายายมีความรักห่วงใยในลูกมาก ก็ตะโกนบอกให้ลูกหนีเอาตัวรอดไปเสีย ไม่ต้องห่วงพ่อและแม่เพราะแก่แล้ว ถึงตายก็ไม่เสียดายชีวิต ขอให้ลูกหนีไปเถิด ผลสุดท้ายสองตายายก็ถูกลูกชายทุบศีรษะจนตาย ครั้นฆ่ามารดาตายแล้ว ก็ทิ้งศพไว้ในป่า

ด้วยผลกรรมที่พระโมคคัลลานะ ฆ่าแม่และพ่อของตน ต้องตกนรกหมกไหม้หลายแสนปี ครั้นพ้นจากนรกแล้ว ยังต้องเกิดมาถูกเขาฆ่าด้วยการทุบตีอย่างแหลกเหลวถึง ๑๐๐ ครั้งหรือร้อยชาติ ฉะนั้นการตายของเธอเป็นการสมควรแก่กรรมที่กระทำมาแล้ว

คือแทนที่พระพุทธองค์จะเรียกร้องขอความยุติธรรมจากทางบ้านเมือง ซึ่งมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นประมุขแต่กลับทรงปรารภว่า สมควรแก่กรรมของเธอแล้ว แต่ถึงกระนั้นทางฝ่ายบ้านเมืองก็ไม่นิ่งนอนใจ พระเจ้าอชาตศัตรูส่งสายลับออกสืบเป็นจำนวนมาก เพื่อควานหาว่าใครเป็นผู้ฆ่าพระโมคคัลลานะ ผลสุดท้ายก็ทราบจากสายลับว่า ได้มีพวกเดียรถีย์คือนักบวชนอกพระพุทธศาสนาเสื่อมจากลาภสักการะ พวกเดียรถีย์จึงปรึกษากันว่า เพราะพระโมคคัลลานะเป็นกำลังอันสำคัญของพระสมณโคดม ที่ปลูกศรัทธาให้คนไปเลื่อมใสกันมากด้วยอิทธิฤทธิ์ของท่าน ฉะนั้นจึงควรกำจัดพระโมคคัลลานะคนสำคัญเสียก่อน คณะของตนจะได้มีลาภสักการะมากขึ้น

เมื่อปรึกษากันเช่นนั้น จึงไปว่าจ้างให้พวกโจรฆ่า ครั้งแรกพระโมคคัลลานะท่านทราบและก็หนีเล็ดรอดไปได้ด้วยอิทธิฤทธิ์ของท่านทุกครั้ง แต่ก็ปรากฏว่าพวกโจรเหล่านั้นไม่ละทิ้งความพยายามที่จะสังหารชีวิตท่าน ท่านจึงระลึกถึงกรรมในอดีตชาติได้ว่ากำลังตามสนองผลท่านอย่างหลีกหนีไม่พ้น ถึงจะเป็นพระอรหันต์แล้วก็ตาม เพราะกรรมนั้นเป็นอดีตและเป็นอนันตริยกรรมด้วย ท่านจึงไม่หลบหนี ท่านจึงเข้าอภิญญาประสานกระดูกที่ถูกโจรทุบเสีย แหลกเหลว แล้วเหาะไปเฝ้า พระบรมศาสดาขอทูลลาเสด็จดับขันธปรินิพพานยังกาฬศิลา

ก่อนที่ท่านจะปรินิพพานพระพุทธองค์ก็ให้ท่านแสดงอิทธิฤทธิ์ให้ทอดพระเนตรอีกเป็นครั้งสุดท้ายเหมือนกับพระสารีบุตร เพราะทั้งสองเป็นอัครสาวก

อยู่ต่อมาพระเจ้าอชาตศัตรูก็จับโจรที่ฆ่าพระโมคคัลลานะได้หมด แล้วสั่งให้ลงโทษโจรเหล่านั้นอย่างหนักอีกเช่นกัน โดยจับพวกเดียรถีย์และโจรฝังลงในหลุมทั้งเป็นประมาณแค่สะดือ แล้วเอาฟางกลบ เมื่อกลบแล้วก็เอาไฟเผาจนตาย เมื่อเผาเสร็จแล้วก็สั่งให้เอาไถเหล็กไถอีกครั้งหนึ่งจนศพขาดเป็นท่อน ๆ แล้วสั่งจับเอาโจรผู้เป็นหัวหน้าลงมือฆ่าเสียด้วยหลาวสี่คน

พระพุทธองค์ทรายก็ตรัสอีกว่า พวกเดียรถีย์และโจรเหล่านั้นได้ประทุษร้ายต่อบุตรของเราผู้ไม่ได้ประทุษร้ายตอบ ก็ได้ตายอย่างเหมาะสมกับกรรมของตนแล้วเหมือนกัน เพราะกรรมย่อมสนองกรรมเช่นนี้ แล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

"บุคคลที่ประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ได้ประทุษร้ายตอบ ย่อมถึงความพินาศฉิบหายด้วยเหตุ ๑๐ ประการอย่างแน่นอน คือ

๑. ย่อมถึงเวทนาอันเผ็ดร้อนอย่างแรงกล้า คือจะถูกโรคชนิดใดชนิดหนึ่งเสียดแทงให้เกิดความเจ็บปวด

๒. จะต้องประสบต่อความเสื่อมจากทรัพย์สมบัติอย่างมหาศาลที่ตนเองแสวงหามาได้โดยยาก

๓. จะต้องถูกผ่าตัด สรีระกายจะต้องแตกออกไปด้วยการถูกผ่าอย่างใดอย่างหนึ่ง

๔. จะต้องได้รับความอาพาธอย่างหนักด้วยโรคเรื้อนประจำกาย หรือโรคอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทรมานร่างกาย

๕. จะต้องได้รับความฟุ้งซ่านทางจิตใจ จนถึงวิกลจริต ถ้าไม่ถึงวิกลจริตก็หาความสบายไม่ได้ จิตใจจะต้องกระวนกระวายอยู่เสมอ

๖. จะต้องประสบต่อความขัดข้องแห่งพระราชาคือจะถูกถอดยศถอดตำแหน่งในหน้าที่ราชการต่าง ๆ

๗. จะต้องถูกกล่าวตู่ ถูกประนามอย่างร้ายแรงที่สุดจากบุคคลที่เป็นบัณฑิต

๘. จะต้องประสบต่อความย่อยยับจากเครือญาติ มิตรทั้งหลายจะตีตนออกห่าง ญาติจะตัดสัมพันธไมตรี มิตรจะตัดสัมพันธไมตรี

๙. จะต้องได้รับความย่อยยับจากโภคะทั้งหลาย จะพบกับความวิบัติจากทรัพย์สมบัติที่ตนมีอยู่

๑๐. ไฟจะไหม้บ้านเรือน ทรัพย์สมบัติจะต้องถูกไฟเผาผลาญ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงซึ่งนรก"

กฎของกรรมเหล่านี้ผู้กระทำกรรมทุกคน จะต้องประสบอย่างแน่นอน จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ฉะนั้นบางคนเมื่อกรรมยังไม่สนองผล ผู้กระทำกรรมชั่วย่อมประมาทร่าเริงยินดี แต่เมื่อใดกรรมชั่วเหล่านั้นสนองผล ผู้กระทำกรรมชั่วจะรู้สึกเป็นทุกข์เดือดร้อนทันที ผู้กระทำความดีก็เช่นกัน บางครั้งกรรมดีให้ผลช้าไป ก็อาจจะเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าผลแห่งการกระทำกรรมดีไม่มี แล้วก็เลิกละจากกรรมอันดีนั้นไปเสียอย่างน่าเสียดาย

กรรมให้ผลได้อย่างไร

ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า กรรมนั้นคือตัวเจตนาเจตสิก ธรรมชาติของเจตสิกนั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับเป็นธรรมดา เมื่อเป็นเช่นนี้การกระทำกรรมจะให้ผลได้อย่างไรกัน เพราะตัวกรรมก็ดับไปแล้ว ไม่มีอะไรเหลืออยู่ ข้อนี้จะต้องศึกษาถึงสภาวะของเจตสิกอันเป็นตัวกรรมนี้เสียก่อนว่า ทำหน้าที่อย่างไร ผลกรรมจึงปรากฏขึ้นมาได้ไม่สูญหายไปตามสภาพของสังขตธรรมนั้น เจตนาเจตสิกนี้ทำหน้าที่สองอย่าง ทางธรรมเรียกว่า "สํวิธานกิจจ" และ "พีชนิธานกิจจ"

คำว่า "สํวิธานกิจจ" นั้น หมายความว่า ทำหน้าที่ปรุงแต่ง หรือจัดแจง หรือจัดแจงให้สำเร็จกิจในระหว่างการเกิดขึ้นพร้อมกันกับสัมปยุตตธรรม คือธรรมที่เกิดร่วมกัน แล้วจึงเกิดการกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจขึ้น บางแห่งเรียกว่าสังขาร แต่ไม่ใช่หมายถึงสังขารคือร่างกาย ท่านหมายถึงการปรุงแต่ง เพราะเจตสิกดวงนี้ ปรุงแต่งจิตของเราให้กระทำกรรมดีและชั่วขึ้น

คำว่า "พีชนิธานกิจจ" นั้น หมายความว่าทำหน้าที่เพาะพืชพันธุ์ไว้เหมือนยางในเมล็ดพืช คือเมื่ออกุศลเจตนาอกุศลเจตนาเกิดขึ้นพร้อมกับจิตและดับไปพร้อมกับจิตแล้วก็ตาม แต่เจตนาอันเป็นตัวกรรมนี้ ก็ยังมีอำนาจส่งผลให้ปรากฏเกิดขึ้นในภายหลังอีก ที่เรียกว่ากุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่เกิดในกุศลจิตอกุศลจิต

ผลที่จะเกิดในอนาคตนั้นก็เกิดในขณะต่างกันในเวลาต่างกัน ท่านเรียกกรรมที่ทำหน้าที่อย่างนี้ว่า "นานักขณิกกรรม" แปลว่ากรรมที่เกิดในขณะต่างกัน นานักขณิกกรรมที่เป็นปัจจัยก็เกิดในขณะหนึ่ง นานักขณิกกรรมที่เป็นปัจจุบันก็เกิดในขณะหนึ่ง เช่น เมื่อนานักขณิกกรรมเกิดขึ้นเป็นปัจจัย คือให้เกิดเป็นกรรมแล้วดับไป แต่การดับไปของกรรมนี้ยังส่งผลให้เกิดขึ้นในภายหน้าได้อีก ผลภายหน้านั้นอาจจะเป็นชาตินี้ก็ได้ชาติหน้าก็ได้ แล้วแต่น้ำหนักของกรรมหรือเหตุปัจจัย

ฉะนั้นการกระทำกรรมดีกรรมชั่วก็ตาม บางทีเหตุปัจจัยยังไม่สมบูรณ์ กรรมนั้นก็ยังไม่ปรากฏ เหตุที่จะให้กรรมปรากฏผลนั้น ท่านแสดงไว้ดังนี้ คือ

๑ กาล คือ กาลเวลา กาลเวลานี้มีสองอย่างคือ "กาลวิบัตติ" และ "กาลสัมปัตติ" คำว่า กาลวิปัตติ นั้น หมายความว่า กาลเวลานั้นวิบัติ วิบัติอย่างไร ท่านอธิบายว่า ในกาลใดเรามีผู้นำหรือประมุขเป็นมิจฉาทิฏฐิ ในกาลนั้นพระพุทธศาสนาก็เสื่อมสิ้นไปแล้ว กาลเวลานี้แหละเรียกว่ากาลวิบัติ

คำว่า กาลสัมปัตติ นั้น หมายความว่า ในกาลเช่นนั้น เรามีผู้นำหรือประมุข เป็นสัมมาทิฏฐิ คือมีความเห็นตรง เห็นถูก ทั้งในกาลนั้น พระพุทธศาสนาก็ยังมีอยู่ ไม่เสื่อมไปจากโลก กาลนั้นเรียกว่าสัมปัตติ

คนที่กระทำกรรมดี แต่ความดีไม่ปรากฏก็เพราะไปทำผิดกาลเวลา คือไปทำในกาลที่วิบัติ ใครเล่าจะเห็นคุณค่าของความดี เพราะผู้ที่เป็นหลักหรือเป็นฐานรองรับความดีของเราไม่มีเสียแล้ว ความดีจะปรากฏได้อย่างไร เหมือนเพชรอันล้ำค่าแต่ปราศจากเรือนแหวนรองรับเสียแล้ว จะส่งประกายให้ปรากฏได้อย่างไร การสร้างความดีโดยไม่มีฐานรองรับคือประมุขผู้เห็นคุณค่าในความดีแล้ว ความดีที่กระทำก็หมดความหมายไป มิหนำซ้ำกลับเป็นโทษเสียอีก ซึ่งมีปรากฏอยู่ในยุคปัจจุบันมากมาย เช่นในกองหนึ่งหัวหน้ากองมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ในทางที่ผิดด้วยการฉ้อราษฎร์บังหลวง แต่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ไม่ร่วมมือด้วย ผลสุดท้ายผู้นั้นจะต้องเดือดร้อน อาจจะถูกย้ายหรือถูกกดเงินเดือนก็ได้ เพราะทำให้เจ้านายเขม่น คนซื่อสัตย์จึงทำงานอยู่กับคนโกงไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะบ่นว่า ทำดีไม่เห็นได้ดี กลับมีโทษ แล้วเราจะโทษใคร เพราะในขณะที่เรากระทำกรรมดีนั้น เป็นกาลวิบัติ

ในกาลเวลาที่วิบัติเช่นนี้ จึงเป็นผลดีของผู้กระทำกรรมชั่ว คนชั่วจะได้รับการยกย่องจากหัวหน้าหรือผู้บังคับบัญชาไปชั่วขณะหนึ่ง แต่ถ้าเมื่อใดกาลเวลานั้นเป็น "กาลสมบัติ" ผู้ที่กระทำกรรมดีกรรมดีย่อมปรากฏให้เห็นผลทันตาทันที เพราะมีหัวหน้าหรือมีผู้นำเป็นสัมมาทิฏฐิ กาลนั้นก็มีพระพุทธศาสนาด้วย แต่ในการที่เป็นสมบัตินั้น ผู้ที่กระทำชั่วจะกระทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องได้รับผลจากการกระทำทันที กาลเวลาจึงเป็นสิ่งแวดล้อมข้อหนึ่งที่เราผู้หวังจะสร้างแต่กรรมดีควรพิจารณาด้วยว่าสมควรแก่กาลเวลาหรือไม่ ข้อนี้บางท่านอาจจะค้านในใจก็ได้ เพราะฉะนั้นจึงจะขอปรับความเข้าใจในตอนนี้เสียก่อน เพราะตามหลักของพระธรรมคุณนั้น มีคำหนึ่งคือ "อกาลิโก" แปลว่า ไม่มีกาลเวลา

คำว่า "อกาลิโก" นี้ ไม่ใช่หมายถึงกระทำกรรมดีได้ทุกเวลา แต่ท่านหมายถึงการสร้างกุศลหรือกระทำกรรมดี จนได้บรรลุถึงอริยมรรคอันเป็นส่วนโลกุตตระ ในขณะที่จิตอันเป็นอริยมรรคเกิดขึ้นทำลายกิเลสนั้น เมื่ออริยมรรคจิตดับลงแล้ว อริยผลจิตก็เกิดต่อทันที ในระหว่างอริยมรรคเกิดและอริยผลเกิดนั้นจึงไม่มีกาลเวลาเป็น "อกาลิกธรรม" ไป ธรรมคุณบทนี้ท่านมุ่งหมายเอาธรรมอันเป็นส่วนโลกุตตระเท่านั้น ฉะนั้นการสร้างกรรมดีตามวิสัยของปุถุชนจึงต้องหมั่นพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน เพื่อป้องกันความเดือดร้อนใจในภายหลัง

๒ คติ ได้แก่ที่ไปเกิด มีสองอย่างเช่นเดียวกัน คือ คติสมบัติและคติวิบัติ คำว่า คติสมบัตินั้น หมายถึงการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม คำว่า คติวิบัตินั้น หมายถึงที่ไปเกิดไม่ดี ได้แก่การเกิดเป็นอบาย สัตว์ อันมีนรก เปรต อสุรกาย เดียรัจฉาน บุคคลที่มีคติสมบัติก็สร้างกรรมดีได้ กรรมดีย่อมให้ผลในปัจจุบัน บุคคลที่เกิดในคติวิบัติก็ไม่อาจจะสร้างกรรมดีให้เกิดมรรคเกิดผลได้ คนที่เกิดในคติสมบัติถึงจะสร้างกรรมชั่วมากมายแค่ไหน แต่ถ้าคติยังเป็นสมบัติรักษา

เขาอยู่ผลแห่งกรรมชั่วก็ยังไม่อาจจะให้ผลได้ ตัวอย่างเช่นมนุษย์เรานี้ ถึงแม้เราจะสร้างกรรมชั่วมากมายแค่ไหน แต่ถ้ายังไม่ตาย ยังเป็นมนุษย์อยู่อย่างนี้ ผลแห่งกรรมชั่วก็ยังไม่อาจจะปรากฏผลเต็มที่ได้ แต่เมื่อใดตายจากมนุษย์ไปแล้วพ้นจากคติที่ดี จะต้องไปเกิดในคติที่ไม่ดี อันมีทุคติเป็นต้น นั่นแหละกรรมชั่วที่ตนกระทำไว้ในคติที่เป็นมนุษย์ก็จักให้ผลอย่างแสนสาหัส คนทำกรรมดีในคติที่ดี ความดีจึงเกิดผล คนทำกรรมดีในคติที่ชั่วความดีก็ไม่เกิดผล คนที่กระทำกรรมชั่วในคติที่ดีความชั่วก็ไม่ปรากฏผล คนกระทำกรรมชั่วในคติที่ชั่วนั่นแหละกรรมชั่วจึงจะปรากฏผล

หรืออีกนัยหนึ่ง คนที่มีอำนาจอิทธิพลมาก ถึงจะกระทำผิดแค่ไหนก็ไม่ปรากฏว่าเป็นคนผิดไปได้ แต่ถ้าเมื่อใดตนเองเสื่อมอำนาจ เสื่อมอิทธิพล ความชั่วที่ตนได้เคยกระทำจะปรากฏผลทันที มีตัวอย่างให้พิจารณามากมายในปัจจุบัน บางท่านในสมัยยังมีอำนาจมีตำแหน่งหน้าที่ก็ไม่เคยปรากฏว่า จะมีความผิดอะไรหรือไปทำผิดอะไร แต่พอเสื่อมอำนาจลง ก็เกิดเป็นข่าวขึ้นมาทันทีว่า ทำผิดอย่างโน้นอย่างนี้เป็นต้น คนโบราณท่าน "น้ำขึ้นตอหาย น้ำตายตอผุด"

๓. อุปธิ ได้แก่อวัยวะใหญ่น้อยทั้งหมด มีสองอย่างเหมือนกัน คือ อุปธิสมบัติและอุปธิวิบัติ หมายถึงเกิดมามีอวัยวะสมบูรณ์ดีทุกประการ รูปทรงสัณฐานก็สวยงาม อุปธิวิบัติ หมายถึงอวัยวะไม่สมบูรณ์ พิกลพิการ รูปทรงสัณฐานก็ไม่สวยงาม คนที่มีอุปธิเป็นสมบัตินั้น ย่อมกระทำกรรมดีได้อย่างเต็มที่ และย่อมได้รับผลแห่งกรรมดีอย่างแน่นอน บางคนที่มีอุปธิดีมาก ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลย แต่ก็ได้ดีอย่างน่าอิสสา เช่นคนที่มีรูปร่างสวยงาม ใครเห็นก็อยากจะอุปัฏฐากอุปถัมภ์ อยากปลูกบ้านให้อยู่ อยากซื้อรถให้ขี่เป็นต้น เลขานุการินบางคนรูปร่างสวยงามก็ไม่ต้องทำอะไรมากให้เหนื่อยเปล่าที่สงสารของผู้จัดการ เพียงแต่นั่งยิ้มกับผู้จัดการหรือผู้บังคับบัญชาก็พอแล้ว ปีหนึ่งเงินเดือนขึ้นหลายขั้น

ส่วนคนที่มีรูปร่างไม่สวย แต่ขยันขันแข็งในหน้าที่การงาน บางทีตั้งหลายปีเงินเดือนก็ยังไม่ได้ขึ้นทั้งยังไม่มีใครสนใจอีก น่าน้อยใจเหลือเกิน ที่เป็นเช่นนี้เพราะอุปธิวิบัตินั่นเอง หรือบางคนอยากจะสร้างกรรมดีแต่ร่างกายพิการไม่อำนวยก็ไม่อาจสามารถสร้างกรรมดีให้เกิดผลได้

๔. ปโยค ได้แก่ความเพียร มีสองอย่าง คือ ปโยคสมบัติและปโยควิบัติ คำว่าปโยคสมบัตินั้นหมายถึงใช้ความเพียรในการสร้างกรรมดีในทางที่ถูกทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ความเพียรนั้นไม่ผิดกฎหมายของทางบ้านเมืองไม่ผิดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ไม่ผิดวัฒนธรรมและประเพณี ความเพียรที่กระทำกรรมดีก็เกิดผล เพราะเป็นปโยคสมบัติ

คำว่าปโยควิบัตินั้น หมายถึงใช้ความเพียรสร้างกรรมดีในทางที่ผิด เช่นบางคนก็มีเจตนาสร้างกรรมดี แต่ว่าความพยายามสร้างความดีของตนนั้นผิดต่อกฎหมายทางบ้านเมือง ผิดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผิดวัฒนธรรมและประเพณีในสังคม ความดีที่ทำก็ไม่เกิดผลดังนี้เป็นต้น

ฉะนั้นการกระทำไม่ว่าจะดีหรือชั่ว กรรมนั้นจะให้ผลในปัจจุบันนี้ให้เห็นเด่นชัด ก็ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมทั้ง ๔ ประการดังกล่าวมานี้เป็นประการสำคัญการกระทำกรรมดีจึงต้องได้ดี ถ้าการสร้างกรรมดีนั้น ถูกกาล ถูกสถานที่ มีความสามารถ ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดหลักศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีความดีก็เกิดผล ถ้าผิดจากหลักเหล่านี้ ผู้ทำกรรมดีก็อาจเดือดร้อนในปัจจุบันนี้ได้ แต่กรรมดีที่กระทำนั้นย่อมมีผลอยู่อย่างแน่นอนต้องได้รับในอนาคตแน่

เมื่อกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ย่อมมีผลสนองเช่นนี้ ทุกคนจึงควรมุ่งหน้าประกอบแต่กรรมดีละเว้นจากกรรมชั่ว เวรทั้งหลายก็ย่อมจะระงับไปได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

"ใจของผู้ใด ยินดีในความไม่เบียดเบียน ตลอดวันตลอดคืนทั้งสิ้น เป็นใจประกอบด้วยเมตตา เวรย่อมไม่มีแก่ผู้นั้นกับใคร ๆ"

กรรมทั้งหลายจะยุติลงได้ก็คือการละเว้นจากบาปทั้งมวล ด้วยการบรรลุถึงซึ่งอริยภูมิชั้นอรหันต์ กรรมจึงจะยุติลงได้เพราะพระอรหันต์นั้น จะกระทำกรรมดีสักปานใดก็ตาม ย่อมจะไม่ได้รับผลแห่งกรรมดีนั้นอีกแล้ว เพราะภพชาติของพระ-อรหันต์ท่านสิ้นสุดลง ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป การกระทำจึงเป็นแต่กิริยาเท่านั้น ส่วนกรรมวิบากอันเกิดแต่อดีตกรรมนั้น แม้พระอรหันต์ยังหนีไม่พ้น เพราะรูปนามของท่านยังมีอยู่

เราจะเห็นได้แล้วว่า กรรมชั่วที่กระทำลงไปนั้น ย่อมให้ผลยาวนานตราบเท่าพระนิพพาน พระเจ้าทีฆีติ จึงตรัสสอนแก่ทีฆาวุราชกุมารว่า "พ่อทีฆาวุเจ้าอย่าเห็นแก่ยาว เจ้าอย่าเห็นแก่สั้น" "เวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับได้เพราะการไม่จองเวร"

คำว่า อย่าเห็นแก่ยาว หมายความว่า อย่าจองเวรกันยืดเยื้อ อย่าผูกพยาบาทแก่กันนาน

คำว่า อย่าเห็นแก่สั้น หมายความว่า อย่าแตกร้าวจากมิตรเร็วนัก

โอวาทของพระเจ้าทีฆีตินี้ สมด้วยพระพุทธวจนะ ที่พระพุทธองค์ตรัสท่ามกลางสงฆ์ ณ นคร โกสัมพีว่า

"ภิกษุผู้มีเสียงดังเป็นเสียงเดียวกัน จะได้สำคัญตัวว่าเป็นพาล ไม่มีเลยสักรูปเดียว ยิ่งเมื่อสงฆ์แตกกัน ก็ไม่ได้สำคัญเหตุอื่น เพราะภิกษุทั้งหลายลืมสติ สำคัญตัวว่าเป็นบัณฑิต ช่างพูด เจ้าคารม พูดไปตามที่ตนปรารถนาจะยื่นปากพูด ไม่รู้สึกว่า ความทะเลาะเป็นเหตุชักพาไป"

"ก็คนเหล่าใดจองเวรไว้ว่า คนโน้นด่าเรา ตีเรา ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเราไป เวรของคนเหล่านั้นย่อมไม่สงบ ส่วนคนเหล่าใดไม่จองเวรไว้ว่า คนโน้นด่าเรา ตีเรา ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเราไป เวรของคนเหล่านั้นย่อมสงบระงับ"

"แต่ไหนแต่ไรมา เวรทั้งหลายในโลกนี้ย่อมไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ย่อมระงับเพราะไม่จองเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า"

"ก็คนเหล่าอื่นไม่รู้สึกว่า พวกเรากำลังย่อยยับ ณ ท่ามกลางสงฆ์นี้ ส่วนคนเหล่าใดในท่ามกลางสงฆ์นั้นรู้สึก เพราะความรู้สึกของคนเหล่านั้น ความหมายมั่นย่อมระงับ"

"คนเหล่าใดบั่นกระดูก ผลาญชีวิต ลักทรัพย์ คือ โคและม้า คนเหล่านั้นพึงช่วงชิงแว่นแคว้นกัน ก็ยังคบหาสมาคมกันได้ เหตุไฉนพวกเธอจึงคบหาสมาคมกันไม่ได้เล่า"

"ถ้าบุคคลพึงได้สหายที่มีปัญญา เที่ยวไปด้วยกัน เป็นนักปราชญ์คอยช่วยเหลือกัน เขาย่อมครอบงำอันตรายเสียได้ เธอพึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น ถ้าไม่ได้สหายที่มีปัญญา เที่ยวไปด้วยกันเป็นนักปราชญ์คอยช่วยเหลือกัน เธอพึงเที่ยวไปคนเดียว ดุจพระราชาทรงสละแว่นแคว้น คือราชอาณาจักร และดุจช้างมาตังคะละฝูงเที่ยวไปในป่าฉะนั้น การเที่ยวไปคนเดียวดีกว่า เพราะคุณเครื่องเป็นสหายไม่มีในคนพาล พึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่พึงทำบาป ดุจช้างมาตังคะ มีความขวนขวายน้อยเที่ยวไปในป่าแต่ลำพังฉะนั้น"

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา : ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔